

Szlukevényi Katalin

Egy ornito-poétikai megfigyelés

„Julia: A fülemüle volt, nem a pacsirta...
Éjjel dalol a gránátalmafán...
Romeo: Pacsirta volt ez, a reggel heroldja”
(Shakespeare: Rómeó és Júlia, fordította:
Kosztolányi Dezső)

*Alkonyatkor és virradat felé
szól legtöbbször, legszebben a madárdal,
ahogy az elalvás s az ébredés
hoz verset, szomszédságban a halállal.*

Időjárás

Január

*Kitelel benned a költészet is,
ne félj,
és újra lesz
színe a napfénynek,
súlya a szónak,
megformálódik
magától
megint:
jégcsap
hegyén
a
csepp.*

Március

*Így tavasz felé, mint az olvadékony,
ázott talaj mélyrétegeiből,
a lélekből is furcsa dolgok bújnak
elő: virágok, giliszták, halottak.*

Április

*Még mindig nem tudom, ez-e a Szerelem,
inog-binog: szélfúttá kankalinfej,
de a templomtorony fölött világoskék az ég,
és ahol járok, a Szépvölgyi út
27. első emeleti erkélyéről
a gyékényfalra rágott lyukon át
egy kíváncsi kölyökfoxi vidáman
tekinget kifelé.*

*

*Szétfolyik az idő, az abroszra kilötytént
tea terjeszkedő foltja, homályos Rorschach,
értelmezést váró próbálkozás a reggel,
könnytől maszatos arcú, taknyos kiskölyök,
tócsába léphetett, csuromvíz a cipője,
cuppogva lépked a térdig fröcsögő sárban,
mégis, annyi nyomot se hagy maga után,
mint a kiömlött teafolton átvonuló hangya.*

Augusztus

*Egy újabb reptér. Olyan, mint a többi:
nagytestű gépek, apró emberek,
a zöld és szürke kombinációja,
erdő, pázsit, betoncsík, újra gyep,
irányok, határvonalak, csupa
rend: egy letisztult próza ritmusa.*

*

*Percek vannak hátra a szürkületből,
már alig lötyög egy kis maradék
fehér az ég alján. Fenn, a magasban
nagy, súlytalan, sötét lombkoronák.*

*Utolsó alkalom, hogy felfedezd,
magadba idd a kis sikátorok,
a házak meg a köztük siető
alakok színét, árnyalatait,
még mielőtt a szemedből kilopja
a terjeszkedő sötétség a látványt.*

*Aztán váltás. A szem hozzászokik
az utcalámpák tagolta homályhoz.
Az ablak szokott képeit vetíti.
Másképp használható megint a táj.*

*

*villámhasított ég alatt
ablakok kancsalítanak
levegőtlen füledt nehéz
minden ház önmagába néz*

*villámszaggatta ég alatt
iramodásnyi gondolat
a szűk utcákon szél söpör
végig tiszta hideg gyönyör*

Kontra Ferenc

Vándorok

Egy furcsa, hosszú fekete kocsi haladt az úton. Ilyent még sohasem láttak erre felé. Négy ló húzta, egy óriás hintóra hasonlított az eleje, két esőkabátos férfi ült a bakon. Ezt követte a hatalmas, hosszú faláda hat keréken, az oldalán három-három ablakkal, hátul pedig egy keskeny ajtóval. Mintha egy mozgó faház robogott volna előre az úton, rácsos ablakaiból kifelé kandikáló fejek sziluetjét lehetett kivenni. Talán a fekete gólyákat nézték, a madarak térdig a rét lápos vizében álltak. Egy öklömnyi zöld békát emelt egyikük a magasba, a kalimpáló lábakkal máris a magasba röppent, hogy a zsákmánnyal visszatérjen fiókáihoz a fészkébe.

A robogó jármű utasai réti sasokat is láthattak, azok éppenséggel az utat kémlelték, a biztos táplálékforrást, mert ahol út van, ott mindig történik valami. Biztos vadásztér, ahol le lehet csapni a rágcsálókra, azt hiszik a szerencsétlenek, hogy csak úgy átrohannak, de már félúton a tápláléklánc végére érnek.

Egyszerre dobbant a lovak patája a szikes úton, még a fél ekesarknyira hajlongó répaegyelő napszámosok is felkapták rá a fejüket.

Megjött az Öreg?

A közeledés zaja úgy hallatszott, mint a különvonaté, amely mindig rapszodikusán érkezett. És ezek a lovak már annyira összeszoktak, hogy távolról a fejük mozgása is teljesen egyforma volt. A sebesség pedig állandó maradt, nem gyorsítottak és nem is lassítottak, a töltés útja nyílegyenesen vezetett az erdő felé.

Az erdőből nem fokozatosan lett erdő, hanem mintha egy magas kerítéssel, a tetején szögesdróttal, egyszerűen kettészelték volna a tájat. Idekint még hatalmas volt a belátható táj a távoli falvak tornyaival, gyümölcsfák kisebb csoportjaival, a búza- és kukoricaföldek váltakozásával, de az oszlopokon végigfeszített szigorú drótokon sem ember, sem állat nem juthatott keresztül, és odabent sűrű bokrok tapadtak a kerítéshez, a fák pedig sötét sátrat alkottak a magasban.

Ahogy megálltak, a porfelhő eljük szaladt. Úgy álltak percekig, mintha köd termett volna körülöttük, megszokták már, vártak, amíg elül. Addigra a széles kapu előtt megjelent az erdész is, csak állt mozdulatlanul, szerepéhez illően barátságtalanul, katonásan, puskával a hátán. Nem kérdezett semmit, nem köszönt előre, megvárta, amíg a jövevények lekászálódnak a bakról.

Az Öreg hívott bennünket, nyissa ki a kaput.

Azt bárki mondhatja.

A két ember a kocsiról összenézett, nem ilyen fogadtatásra számítottak.

Jól van. A kalapos hajtó előhúzott egy levelet a zsebéből. Olvassa el.

Az erdész széthajtotta a papírt, és úgy olvasta végig, hogy közben a szája is mozgott.

Értem. Megfordult, és kinyitotta az öklömnyi sarokvasakon nyugvó kovácsoltvas kapu mindkét szárnyát.

Úristen, förmedt rá a hajtó, ettől a nyikorgástól még a lovak is elvesztik a halásukat, nem mernek elindulni.

Az út megszakítás nélkül, nyílegyenesen folytatódott tovább, csak hűvösebb lett. Erdei tisztások apró távoli foltjai a sok vadászlessel megmutatták, hogy mennyire sűrű az erdő. A lombok tépett szélein alig szűrődött át a nyári nap. Azt is észrevették, hogy nem csak úgy maguktól nőttek, a legvénebb fák is sorfalat alkottak az út mentén, beljebb fiatal tölgyek álltak, és sok volt a vadaknak ültetett galagonya, vadalma és szelíd gesztenye. Egy vén gyertyán lombkunyhójából mókus dugta ki a fejét. Lent, a fa körül egy törpe rózsabokrot kergetett, amikor már éppen elérte, a bokor alaposan összeszurkálta.

Félórányit haladtak befelé az úton, mire elérték az erdészlakot. Ez lehetett a vidék legmagasabb pontja, nem véletlenül építették ide. Ahogy ott állt a domb tetején, szinte kastélynak tűnt. Az erkélyszerű kiszögelléséről rá lehetett látni az egész erdőre, azon túl a vízililiomoktól sárgálló lápos rétre, a sásszigetekre, a kormoránok csupaszra fosott fáira, melyek a savas látától pusztultak el és váltak a ragadozó madarak fehér bástyaivá.

A hajtó a kocsi hátuljához ment és lehajtotta a lépcsőt. Olyan volt, mint egy létra, csak éppen a fokai voltak szélesek, hogy kényelmesen lehessen lejönni rajta. Az ajtóban előbb egy kopaszodó, lobogó hajú ősz úriember jelent meg. Viseltes bársonymellényben volt, és hunyorogva lépegetett le, aztán megmozgatta a tagjait, mintha hosszú börtönbüntetését töltötte volna, és most ismerkedne a szabadsággal. Körbejárta a tisztást, és egy karóval megjelölte azt a helyet, ahova a kocsinak állnia kell. A nyomaték kedvéért a mutatóujjával is oda mutogatott, mintha egy centivel sem lehetne eltérni, a hajtónak éppen oda kellett irányítania a lovakat. Csak akkor szállhattak ki a többiek, amikor a kocsi már a végleges helyén állt.

A vörös díva a tisztás közepére sietett, kialvatlan arcát a fény felé fordította, köntösét széttárta, mintha reflektorfényben állna, és a nap is úgy mozogná az égen, ahogyan ő irányítja, mint aki hagyja, hogy végigjárja a forróság, végre felélessze a nap melege, és a mozdulatlan szoborból percek alatt forgószerű lett, aki képes egy ládából percek alatt kirámolni, aki utasításokat ad, torkának mély hangjaiból trillázás lesz, amitől a tölgyek rigói is elnémulnak.

Az inas és a hajtó belülről kihúzgálták a rögzítő vasakat és a kocsi tisztásra néző falát lehajtották. Egyetlen mozdulattal szabadtéri színpadot teremtettek. A lehajtott fal eltakarta a kerekeket, láthatóvá tette a belső teret, amelyben a rögzített bútorok úgy álltak – szekrények, velencei tükrök, zsámolyok, függönyök és a csillár –, mintha egy ünnepélyes nappaliba nyerne betekintést, aki éppen ide érkezik.

Az erdész éppen ekkor ért oda a lován. A lak lépcsőkorlátjához kötötte. Megpaskolta, hogy maradjon nyugodtan. Az almásderes idegesen rángatta az orrát, bántották a harsány, ismeretlen illatok meg a ricsaj.

Nem mondom, megadják a módját az utazásnak. Micsoda fotelek! Biztosan kényelmesebb, mintha a pléhkecske fapadosán jöttek volna.

Mester, a lovakat kössük az istállóba?

Micsoda, Mester? Minek a mestere?

Itt leszünk egy darabig, meg fogja tudni.

Akkor megmutatom, hol lesznek elszállásolva.

Hogy hol fogunk lakni, emelte fel a hangját a díva, aki már lépkedett is felfelé a kőlépcsőn az erdészlak oldalában két aranyfogantyús kalapdobozával.

Nem, asszonyom, nem arra. Hátul lesz a bejárat, a vadászlak alatti cselédszobák üresek.

A pincében? Akkor inkább a kocsin alszom, ott legalább van kényelmes kanapé.

Már hogy lenne itt pince? Elöntené a talajvíz, a tisztáson még a tavasszal is állt a víz. Abból legalább van bőven, és tiszta. Mosdáshoz csak le kell menni a rétre. Ússzanak egyet.

Mi itt vendégek vagyunk, szögezte le a Mester.

Közben fenyegető kört alkottak a vendégek az erdész körül.

Az erdésznek körbejárt a tekintete az arcokon, megszámlolta őket, heten voltak, három nő és négy férfi.

A hetes szám mifelénk nem hoz szerencsét.

Nekünk eddig szerencsét hozott, mondta a lány, akinek eddig a hangját sem lehetett hallani.

Elég soványka, és nagyon sápadt is, szegénykém, mondta az erdész. Lent, a cölöpök alatt van egy konyha is, találnak ott ennivalót.

Olyan észrevétlenül alakultak át szakácsnővé, hajtóból szerelővé, utasból favágóvá, hogy az erdész egyszeriben feleslegesnek érezte magát. A nevüket sem kérdezte meg. Fogta a lovát és magukra hagyta őket.

Csillagvirág, neked el kell varázsolnod a közönséget. Tudom, hogy nem vagy szégyenlős, de azért a vendéghaj jótekonnyan takarja majd, aminek nem szabad látszania. Csak sejthetik, de nem láthatják. Szeretnének ugyan mindent látni, de alig várnák, hogy botrányt csináljanak. Éppen a határán leszünk annak, amit még megteszünk, de már nem lenne szabad.

Jól van, megyek, és tanulom a szövegemet.

A Mester odament Valentinóhoz, és utasításokat adott neki, hogyan csábítsa el úgy a gazdag hölgyeket, hogy a vadászok mégse lőjék agyon.

Az Isten áldjon meg, Lajoska, vidd a napról a kannákat, hőre tágul bennük a szesz. Itt robbannak fel a napon!

Jól van, jól van, mondta az inas, aki az előadott darabokban is ugyanezt a szerepkört töltötte be: a cselédet, a jobbagyot, a rabszolgát, a pincért, a komornyikot, a sírásót – el sem kellett játszania, csak ruhát cserélt. Nem is kellett a szöveget bemagolnia, inkább hozzá igazodtak. Csak a dívát zavarta, hogy nem tud belépni, mert sosem voltak végszavai. Akkor jutott szóhoz a másik, ha elhallgatott.

Mégiscsak borzasztó, hogy ennyire buta. Egy egész dráma azon bukik meg, hogy csak beszél összevissza.

De legalább természetes, mondta csípősen a Mester.

A hajtóra kevés szöveg, de fontos szerep jutott. Olyan szerepei voltak, melyet erőt sugároztak. Igazából a fizikai képességei miatt került a csapatba. Erős volt, akár a bivaly, segítség nélkül lepakolta a ketreceket, a hajóköffereket, átcsavarozta a díszleteket.

A Mester másnap reggel már eligazítást tartott. Azzal kezdte, hogy elébe kell menni a közönség elvárásainak. Meg kell őket lepni. Az erdész már úgyis mindent elmesélt részletesen, hogy milyen a színpad, milyen bútorok között játszódik a darab. Tudni fogják előre, hogy miféle félreértéses komédiának lehetnek szemtanúi. Jön az Öreg a családjával és a meghívott vendégekkel, és elfoglalják a vadászlak mindkét szintjét. Azt gondolják, hogy majd sűrű sorokban, mint valami páholyból, az erdészlak erkélyéről nézik végig a kosztümös előadást, amit a szabadtéri színpadunkon adunk elő. Még egy nyári zápor sem szólhatna bele, hiszen fedett a színpad. Valami vidám darabra számítanak, felszarvazott férjjel, fiatal szerelmesekkel, sok nevetéssel, ami aztán reggelig tartó tivornyává fajul, bográcsokban rotyogó ételekkel, sok borral és másnapos hajnallal.

A Mester itt felemelt ujjal hatásszünetet tartott.

De nem így lesz, egyáltalán nem így lesz. Semmi nem úgy történik majd, ahogy gondolják. A díszletek maradnak a helyükön, a negyedik falat felhajtjuk, bezár a bazár. A darab másutt játszódik. Lent a parton. A közönség szétszóródik, rengeteg a kivágott fűzfa, majd elhelyezkednek a rönkökön. Megvárjuk, amíg besötétedik.

Micsoda, díszletek nélkül játszunk? Akkor hol öltözöm át? Talán egy bokorban, sipítozott a díva.

Ennél fontosabbak a művészeti szempontok, drágaságom! A tó tele van vadkacsákkal, vadlibákkal, szürke gémekekkel, ezek a költőhelyükön maradnak. Az alacsony vízben felállított fáklyák elvakítják a madarakat, úgy maradnak a sáson, az ágakon, mint a kitömött állatok. A fényre előmászhatnak a teknősök. És a rét éjszakai hangjai a békakóruossal olyan mitikus légkört teremtenek, mintha térben és időben valóban nagyon messze kerültünk volna. A furcsa helyzet a közönségnek a saját réjtét is új fényben mutatja meg, a végtelenbe nyúló fényekkel, a sásszigettel, mintha először látnák.

Másnap reggel Valentino a vaságyra panaszkodott, hogy mennyire kényelmetlen. Ráadásul a másik ágyon a hajtó egész éjszaka horkolt, csikorgatta a fogát. A díva nem volt hajlandó kiköltözni a szabadtéri színpadról, magára húzta a kockás pokrócot a kanapén, és fel sem kelt, amíg az inas meg nem jelent a tisztáson a rántottával. Felvitte a lépcsőn a tálcát a művésznőnek. Lolita, a szakácsnő elő sem jött egész nap a konyhából.

Holnaptól a vízben próbálunk, jelentette be váratlanul a Mester.

Fényes nappal, kérdezték kórusban.

Nem tudok úszni, nyavalygott a díva.

Te leszel az egyetlen szereplő, aki a parton marad. De a víz egyébként egészen a sásszigetig csak hasig ér, nem kell a fulladástól félni.

És majd idejönnek bámészkodni, vetette közbe Csillagvirág.

Én mondom nektek, csak a vezérhal lesz ott. Rajta kívül egy teremtett lélek sem.

Az meg kicsoda, kérdezte Lolita.

Egy hal, majd megfózzuk vacsorára, kongatta meg a bográcsot a hajtó.

A vezérhalat, azt meg nem fogja senki, mondta a Mester. Azt nagy ritkaság megfogni. Ravaszabb, erősebb, mint a többi. Vezeti, húzza maga után a csoportot. Hogy hány éves lehet a vezérhal? Az leolvasható a pikkelyekről. Mint a fatörzsön az évgyűrűk, olyan gyűrűk vannak a pikkelyeken is. Ahány kör, annyi esztendő. Csak hát ki kerül olyan közel hozzá, karnyújtásnyira, hogy leolvassa.

No, ebből elég volt, én mondom a szerepemet. Pallasz Athéné vagyok, a bátor férfiak védelmezője, aki nyomon követte a diadalmas Perszeusz útját, és azt mondom neki, hogy bátor vagy Perszeusz, de ez nem elég. Fogadd meg a tanácsomat: ha épségben, egészségben akarsz hazatérni szeretteidhez, nem szabad ránézned a gorgókra, mert kővé dermedt a tekintetük. De ha nem látod Medúszát, nem is tudsz megküzdeni vele. Egy rézpajzsot adok neked. Úgy ragyog, akár a tükör. Ha belenézel, szemmel tarthatod a gorgókat, mert a tükörképük nem tesz kárt benned. De ez még nem minden. Közönséges karddal nem vághatod le Medúszs fejét, fogd Hermész varázserejű kardját. De még ez sem elég, meg kell szerezned az erdő nimfájától a szárnyas sarut, a varázstarisznyát meg a láthatatlanná tevő sisakot. Csak három vénasszony mondhatja meg neked, hol találsz a nimfát. Gyere, megmutatom a vénasszonyokhoz vezető utat.

Most jössz be a képbe, Valentino, pontosabban mindig is itt álltál, csak eddig eltakart a sötétség, de ettől kezdve már lát a közönség, ahogy megkapod a pajzsot, kilépsz a fáklyafénybe. Pallasz Athéné jóvoltából majd eltakarod vele magad, és meg ne feledkezz róla, hogy meztelen vagy, igazi görög félisten. Mondj köszönetet az istennőnek a fényes pajzsért meg a sarlóért, és indulj el a vízben a cölöpökön álló halászviskó felé. Abban már nagy lesz a ricsaj, a három vénasszony, a gorgók testvérei veszekednek. Csillagvirág, Lolita meg az inas sziluettje lesz itt látható, hátulról megvilágítva, ócska, szakadt göncökben, mint egy árnyjátékban, az a lényeg, hogy három tébolyult öregasszony egymás szavába vágva marakodjon, ide nem is kell szöveget tanulnotok, csak rögtönöztek. Perszeusz majd elmondja, hogy hármuknak összesen egyetlen szeme van csupán, amelyet felváltva használnak, és nem tudnak megegyezni abban, hogy kié legyen. Alighogy az egyik magához veszi a szemet, és körülnéz vele, máris ráveti magát a másik, mert ő is látni akar. Ezt el kell játszani, gesztikulálni, mint a némafilmben. Mihelyt a másik vénasszonyhoz került a szem, mindjárt elveszi tőle a harmadik.

Csapj a pajzsodra, Perszeusz, szól, mint a gong. Ettől a hangtól ti hárman némuljatok el.

Csillagvirág rekedt hangján megkérdi, hogy ki vagy.

Egyikük sem láthat, tehát hunyorogjatok, mert nincsen szemetek.

Gyerünk, mondd meg nekik, hogy ki vagy.

Erre, Lolita, gyere elő, te leszel a leghitelesebb gorgó, rémes a sminked, ijedjenek meg tőled, és kérleld ezt a fiatalembert, hogy jöjjön közelebb, hízelegj neki, és döntse el ő, hogy kié legyen a mindent látó szem.

Csillagvirág, te maradj a helyeden, elég lesz a sziluetted is, csak kérleld rekedt-re torzított hangon te is, hogy tegyen igazságot, hogy te kaphasd meg a szemet.

Az inasnak is női hangot kell imitálnia, és ragaszkodjon ő is a szemhez, elvégre a legidősebb a gorgók között. Perszeusz, most vedd ki Csillagvirág tenyeréből a

szemet jelképező üveggolyót, a vénasszonyok szemét, és vess véget a vizsálynak. Mondd meg nekik, hogy sosem látnak többé.

Erre a bomlott vénasszonyok hangos jajgatásba kezdenek. Még egyszer megjelenik a trió árnyéka a vízen lebegve, ahogy kapaszkodnak a semmibe. Csak a visszhangok jönnek elhalkulva:

Add vissza a szemünket, teljesítjük minden kívánságodat, ha ideadod a szemünket.

Most ereszd ki a hangodat, Valentino, és kérdezd meg tőlük, hogyan jutsz el a nimfához, aki a szárnyas sarut, a varázstarisznyát és a láthatatlanná tévő sisakot őrzi.

Visszhangozza majd a víz a hangotokat, hogyan kaphatja meg ezeket a tárgyakat Perszeusz. Mondjátok egyszerre mind a hárman, hogy a nimfa az óriásfenyő odvában lakik. Gyerünk!

Valentino, ezután hajtsd az üvegszemet a vízbe, platty, a közönség pedig újra hallja a három gorgó marakodását, a csapkodást a távolban, ahogy egymást gypálják, de látni nem lát semmit ebből a közönség, mert Perszeusz hozza kifelé a fáklyát a vízből.

A gorgók nekivágnak a sötétségnek, és elsüllyednek a vízben. Eltűnnek a közönség szeme elől.

Perszeusz boldogan jön a fövényen. Azt mondtam, boldogan! És menj tovább, a nézők között be a fák közé, ahol már átvedlett a mi Pallasz Athénének nimfává, és csodálatos selyemruhában vár rád, a kezében tartja a szárnyas sarut, a varázstarisznyát és a láthatatlanná tévő sisakot.

A közönség persze ösztönösen követi a tekintetével a hőst, és most már hátat fordít a víznek.

Ettől olyan kivételes ez a helyszín, mert a mesebeli erdő összeér a sejtelmes fekete vízzel, ami igazából egy vízen úszó rét, és ebben a sávban előttünk olyan, mintha maga a tenger lenne, ahol a legtöbb mitológiai történet játszódik. A néző pedig benne ül a történetben, jobban átérzi, mintha egy színházban lenne. Érzi a vízcseppeket a bőrén, a lángokat a saját szemében.

Gyerünk, mondd a szöveget!

Vártalak, Perszeusz, itt van, neked adom a szárnyas sarut, a varázstarisznyát és a láthatatlanná tévő sisakot, vedd magadhoz, pattanj fel a Pegazusra és mentsd meg Andromédát.

Előbb Medúszát kell legyőznöm, mert ígéretet tettem Pallasz Athénének, hogy levágom a fejét, mondta Perszeusz.

Itt tartunk szünetet, tapsolt hármat a Mester, mert az jó, ha legalább egy szünet van előadás közben. Lesz időnk előkészíteni Androméda jelenetét. A királylányt a vízben egy cölöphöz kötözzük, és onnan tudja majd a közönség, hogy folytatjuk az előadást, mert elkezd sikoltozni. A lány meztelen, de persze a loboncos vendéghaj mindent eltakar. Kítették áldozatul Poszeidonnak, hogy ne pusztítsa el a várost. A pikkelyes, kígyótestű félisten a vízben él. A hajtó az egyik lóból egy drótszerkezettel és fehér krepp-papírral Pegazust, szárnyas lovat varázsol, az éjszakai fények között minden sokkal hihetőbbnek tűnik; ezen érkezik majd a fövényen Perszeusz, felveszi a szárnyas sarut, a varázstarisznyát és a láthatat-

lanná tévő sisakot, csillog-villog a fáklyafényben. Meg kell küzdenie a vízben a szörnyel, akit a hajtó alakít. Elég, ha bekeni magát sárral tetőtől talpig, már attól is éppen olyan undorító lesz, mint Poszeidon, és jöhet az iszapbirkózás. Androméda közben sikoltozik. Fáklyákkal van körülvéve, szinte csak őt látjuk a fekete víz közepén, hiszen érte folyik a küzdelem.

Csillagvirág kényelmetlenül érezte magát, és hirtelen kikelt magából:

És akkor mi lesz, ha hirtelen feltámad a szél, szétfújja a vendéghajam, és itt állok majd a cölöphöz kötözve anyaszült meztelenül, mint egy zászló.

A Mester csak legyintett:

Perszeusz, a dalia majd kiment – kiáltott a lányra fáradtan, ez már sok volt neki, patakozott róla a verejték, levette a szalmakalapját, lerogyott az egyik fűzfa árnyékába. A többiek már jól ismerték, tudták, hogy a kimerültségtől perceken belül elalszik. Óvatosan hagyták el a helyszínt, hogy ág se recsenjen a lábuk nyomán. Nekik is csak addig lehet nyugtuk, amíg a Mester szendereg.

Másnap hajnalban állatok gyűltek a harmatos tisztásra. Őzek, rókák, szarvasok, nyulak és vaddisznók. Csak lézengtek szaglászva, mint akik nem érzékelik a veszélyt. A lila berenkóc még ki sem bogozta összekuszálódott szirmait a szúrós örökzöld bokor csúcsán. A vadak csak nézték nagy szemekkel a kocsirúdon száradó ingeket, megszagolták a széthagyott díszleteket. A szarvas belebökött agancsával a kocsi szélén terpeszkedő fotel oldalába. Valentino döbbenten bámult, az inasnak az erkélyen földbe gyökerezett a lába, a díva pedig meg sem mert mozdulni a kanapén, a kockás pokrócot a fejére húzta.

Mi a fene történik itt, ordította a Mester.

Az állatok összenéztek, mintha így hozták volna egymás tudomására, hogy elég volt a kíváncsiszkodásból, a találkozóinak vége. Úgy tűntek el pillanatok alatt, mintha csak álmodták volna őket.

Két nap telt el, kimerítő próbákkal.

Nem láttad az erdészt, kérdezte az inas. Elfogyott a kenyereünk, mi a fenét fogunk ebédelni.

A hajtó fent állt a töltésen, és körülnézett, mintha hintókat látott volna közeledni.

Úgy látom, nem hagynak bennünket éhen halni.

Gyere, ezt nézd meg: érkezik a közönség. Micsoda felhajtás, fonott nyelű ostorokkal, aranyzsinóros, libériás díszkocsisokkal.

Frissen suvickolt hintók sorakoztak egymás mögött a felhajtón. Mindegyik megvárta, amíg az előzőből kiszállnak, kipakolnak. A színes ruháktól tarka lett az erdő.

Fél óra sem telt bele, a Mester már ott fontoskodott az Őreg körül, aki fehér nyári öltönyben üldögélt az erkélyen bambusznád karosszékeiben. A Mester elmondta, hogy egy görög drámát visznek színre új értelmezésben, pazar, rézből készült kellékekkel, igazi hús-vér figurákkal. Mi vagyunk a Vándorok, a mi művészetünk nyomot hagy, amerre járunk.

Az Őreg csak enyhe bólogatásra méltatta, miközben belenyomkodta az üveg-tálba szivarjának maradékát. Megkocogtatta a jeget a poharában. Rövid, tömpe ujjai voltak, akár a szivarok.

Alkonyatkor a közönség elfoglalta helyét a fövényen. Az erdészlaktól a vízig keskeny, kanyargós ösvény vezetett a fák között, melyet este gyertyás kandeláberek világítottak meg. Az erdész sorra nyitogatta ki a kis üvegketreceket, és megnyújtotta bennük a gyertyákat. Nem is volt ez olyan szokatlan, mert gyakran rendeztek itt a kánikulában éjszakai fürdőzést.

A veretes drámaszöveg olyan erős akusztikával visszhangzott az éjszaka rétjén, mintha a közönség egy amfiteátrumban ült volna. A hölgyek legyezőiket az arcuk elé kapták a meztelenség láttán, természetesen úgy, hogy a szemük azért ne maradjon le semmiről. Valentino persze képtelen volt végig úgy tartani a pajzsát, ahogyan kellett volna. Aztán hol a szöveget tévesztette el, hol a pajzsot ejtette le.

A gorgók minden várakozást felülmúltak, a nézők felálltak a farönkökről, hogy jobban lássanak. Éppen arra voltak kíváncsiak, amit az árnyékokkal el akartak takarni.

A nimfa jelenete következett. A díva a magasba emelte a fáklyát a feje fölé, hogy ezüst selyembe tekert alakjának domborulatait jól kiemeljék a fényviszonyok. A rivaldát akarta helyettesíteni. Amikor Perszeusz kijött a vízből, hogy felvegye a szárnyas sarut, a varázstarisznyát és a láthatatlanná tévő sisakot, már egyetlen villanással lángra lobbantotta a fáklya az évszázados fenyőfát. Gyantája pillanatok alatt eljuttatta a tüzet a legtávolabbi ágakra is. Amint a nimfa ijedtében elhajította fáklyát, és menekülni kezdett, a szétömlő spiritusztól a többi fa is lángra kapott.

A nyári forráság alaposan kiszárította a nádast, az aljnövényzetet. Úgy égett pillanatok alatt az egész part, mintha szalmakazlak sorakoztak volna rajta. Az ég felé hömpölygő tűz nagy robajjal vett a birtokába újabbnál újabb területeket, mérgesen kifehéredve, hogy hevét minél fenyegetőbben fitogtassa. A cölöpökön álló halászviskóban ismét felharsantak a gorgók, mintha csak folytatnák az előadást. A pörkölő tűz elől mindenki a vízbe menekült. Behátráltak a lápon át egészen a sásszigetig, onnan figyelték, hogy az ösvény mentén egy vékony fürge láng hogyan tekeredik előre, mint sikló a vízen, feltartóztathatatlanul az erdészlak felé.

Jónás Tamás

Töredék

1.

Nyugalmat nem hozott, tudást hozott nyugodni
És figyelemhez csendet az a négy-öt szerelem
Mi áttűnt rajtam mint tejablakon az árnyék
Vagy a huszadik századon át a háborúk
És túlélhettem mindet és nincstelenül várok
Már nem merem remélni hogy újabb háborút
Nyugalmas két szobás előszobás szerelmet
Két ablakkal: a múltra s terád nyíljon a másik

2.

Bőröm ha barna is már csak a rozsda marja
Szélesre nyitottam magamban a csend vaskapuját
Még bele-beleszólók a beszélgetésekbe
De mások helyett s nagyon ritkán a magamét
De nem múlt el énvelem semmi meg se rogyant
Büszke hogyha vagyok erre: tartozás
Nem rogyantja tartásom nincsen ami sürget
Magamtól indulok épp úgy ahogy jöttem

3.

Voltam ugyan boldog: semmit se tudok arról
Éppen mert a boldogság takarta szememet
Nem volt időm tanulni csak faltam ami történt
Két fiam feleségem és sok-sok szeretőm
Dombok lakások utcák ha ritkán felidézik
Mi történt és hogyan nehéz azt elviselni
Fehér ködben tévelygek saját magam irigylem
Pedig hálás lehetnék szelíd tompa kolomp

Jegyzik az álmokat

*Azt, aki nekem tetszik, feltétlenül elhanyagolom.
Félek tőle, de inkább tudom: nem lennék méltó párja.
Csak tápláléka lehetek bármi szépnek, áldozata.
Ha meg tudom tenni, hogy nem kívánom, már jól szeretem.
Nem viszem haza, nem leskelődöm utána, elkerülöm.
Nem mutatkozom be neki soha, ne tudja, ki vagyok.
Nem zaklatom telefonon, és nem követem az utcán.
Nem ábrándozom róla – talán jegyzik a vágyakat is.
S használom mégis: vele törlesztem titkos tartozásom.
Legfeljebb verseket írok róla, de soha sem neki.
Elfelejttem arcát, sorsát, nevét, álmom se adja ki.
Világok pusztulásán néma tanú: készülök rejteti őt.
Vihart teremtek, hadd tévedjenek el
bennem az őt*

keresők

Turai Laura

Olvadás

*Nem hajó vagy. Olvadó jégtábla folyón
ne várd hát az újraindulást. A mostban
rostokolva áldott minden színed, ha hagyod, hogy a
szívacs szívű ég magába igya gyarló vágyaid.
S majd nem érzed a paradicsomba csapódó
csillagok szilánk-ütését, és hiába a
puha tollak végének bőrödbe iszkoló szigonya
hangtalan szárnyalás után.
Mert jön a nap és az egymást átszelő
folyók metszéspontján végre vízzé lazul
dermedt életed.*

Mandolinomon a hangok

*A fákhöz sírok, bár nem látod.
Egy sün figyel, testébe fekszem
tüskéit nem bírom el
fénybe ránt az égi jel,
s a kába konyhafénybe omlók.*

*Már ismerős helyen bolyongok
ezer inda indul el...
a tó takar mint égi homlok
és mandolinomon a hangok –*

mint beteg darázs szárnyai.

Amicizia

I.

*lángoló tökély őrlődik
szemed ragyogó
adakozásában*

s ingerli szívek százát e niroana-
fény, mely céljával
egy győzelmet zeng
mint királynő trónusán
emelkedsz méltón és
lenézel jószívűn
néha ingatag
saját szépséged
napjában úszva
s delén a jókedv mámorának
adakozón őrzöd önmagad

II.

A zsoldármély zokogás untathatott téged?
Szavaid lekvár-édes
barátsága táplált.
Hajnalhasadások nappalok éjjelén.
A misenói part és a szépia-pecsét...

Szívem már kezekben
Te tudod: szeretni...

S a sötét dongó árnyát fénylő vadvirágon.

Tisztás

Tedd ki sorjában
gránittá kövült parti könnyeid
míg lent napraforgók tekeregnek s
körülotted, érted, benned
lávaangyalok nyüzsögnek.
Belelátsz a térbe most
hogyan elhangzott a szó
az egy, mit könnyörögtél réveteg...
Már jó a hideg, jó a csend
szemedbe néz az égi rend
s mint üvegházak fölött az ég
belédolvasztja mindenét.

Kabdebó Lóránt

Kárókatonák a megdicsőült éjben

(Életkeresés köd-országban Gion Nándor szövegei segítségével)

„A kritikusokkal, irodalomtörténészekkel azonban sohasem vitatkoztam. Nekik mindig igazuk van, hideg fejfel és szakszerűen tábláznak és rangsorolnak, néha kissé egyoldalúan, de ez már a szakmájukkal jár” – mondja ugyanebben a folyóiratban 1998 novemberében Gion Nándor. Én is így éreztem, amikor a folyóirat szerkesztője felkért, írnék-e az író évfordulója alkalmából számukra valami emlékeztést. Minek – volt az első reakcióm. Hiszen éppen itt, a *Forrásban* olvastam Olasz Sándor összefoglaló tanulmányát (*A történetmondás öröme. A Virágos katona és a mágikus regény*, az 1998. novemberi számban), benne megvizsgált minden korábban az íróval kapcsolatban elhangzott megjegyzést, összehasonlítást, vonatkoztatást, megfejelve jó néhány újabb megfigyelésével, melyeket mint Németh László avatott stíluselmzője felpróbált az utód író alkatára is.

És azután egyszerre olvashattam a majdnem kortársaim vélekedését és annak kanonizálását az újabb nemzedék meghatározó kritikusának szövegében: „*S ha az író pályáján bekövetkező esetleges változás jeleit véljük is felfedezni a novellafüzérben, egyet kell értenünk Varga Lajos Mártonnal, aki szerint az egész gioni életmű a »magyar epika fordulat előtti és utáni állapota közt időzik«, hiszen »őriz még a történet elbeszélhetőségének reményét«, de jelen van már nála »az ember és a világ megismerhetőségének formálást is átható kételye« is. (Jelenkor, 1991/5., 470.) Könnyen lehet tehát, hogy a továbbiakban is olyan műfajok és epikai paradigmák határán álló Gionművek születnek majd, amelyeket elsősorban azért szeretnek olvasói, mert nem hiányzik belőlük a gioni életmű alappillére: a történet” (Szilágyi Zsófia: *Felgyújtják a világot? Gion Nándor: Mint a felszabadítók*, Alföld, 1997/1.). Hideg fejfel és szakszerűen táblázva. Érdemes mindezek után még írni erről a szerzőről?*

Szerencsére a szerkesztő szívós volt, és az életmű általam ismert darabjai valahogy kikíváncsoztak „a magyar epika fordulat előtti és utáni állapotából”, sőt a „történet”-ből is. Mi maradt hát a számomra? Maradtak szövegek, melyeket nem akarok semmilyen megismerhetőség és semmilyen kétely gyanújába keverni. Jó könyvek, olvasható alkotások, és főként maradandó szövegek. Számomra ez elég meghatározó dolog, hiszen csak azokban az évtizedekben is, amelyeket olvasással töltöttem, már mi minden vált mulandóvá, idegesítően olvashatatlaná.

Egy „sulinet”-es ismertetésben azt olvasom, Gion Nándor *A kárókatonák még nem jöttek vissza* című ifjúsági regénye a felnőttek számára is kedvelt olvasmány: „*nosztalgikusan poétikus ifjúsági regénye kiemelkedik erkölcsi, szimbolikus igényességével, mely mélyebb, felnőtteknek szóló jelentést őriz*”. Az ilyen ajánlás mindig zavarba ejt. Mert mi is az ifjúsági regény? Ha jó, akkor regény, és joggal tarthat igényt minden korosztályú olvasó számá-

ra. Ha meg rossz, akkor az ifjúságot se rontjuk vele. Szerencsére ez esetben a *Bevezető helyett* olyan feszes szöveggel indít, ami után már végig kell olvasni a könyvet.

„A Vágóhid helyén magas, fiatal nyárfák nőnek” – íme az első mondata. A második bekezdés így indít: „Végre találok egy súlyos betonkockát.” És az első párbeszéd: „– Tele vagy koldustetűvel.” „– A régi Vágóhid helyén jártam.” „– Évekkel ezelőtt lebontották már – kicsit későn jöttél.” Majd utóbb: „– Most eljöttem.” „– Találtál valamit?” „– Csak egy betonkockát.” „– Mi van rajta?” „– Kárókatona feje.” „– Persze. – Mi más lehetne, mint kárókatona.” És egy utánvetett megjegyzés, szintűgy az olvasó számára ekkor még értelmezhetetlen: „– A Gergián-torony még áll.”

Majdnem tómondatok. A beszélgetők számára világokat jelentők – gondolhatja az olvasó. A találkozó két ember számára egy régmúlt világ felidézése. De amint kimondják a mondatokat, érződik: súlyossá válik számukra azok mögöttes jelentése. Egy mítosz éled újjá? Számukra. Az olvasó meg hoppon marad? Mert eddig semmit nem ért az egészből. Két ember találkozik hosszú idő után, felidéznek emlékeiket, számba veszik, mi maradt az emlékekből tárgyilag mostanra. Aztán mennek tovább. De az olvasóra is ráborul a mítosz aurája. Érti: itt történt valami. A múltban is, és a két ember találkozásakor ismét. Az ismétlődés ereje megfogja ezzel az olvasót. Aki érdeklődni kezd.

Lehet, a könnyebbik utat választja. Talál ugyanis egy *Utószó helyett* című zárást, amely ezt a párbeszédet folytatja és befejezi. Ettől kezdve már biztosan kíváncsian várja az olvasó: vajon ez a múlt tényleg olyan mítoszi világ, olyan súlyosan meghatározó, vagy csak legfeljebb egy kisebb játszótér emléke, melyhez hasonlókat minden ember magával hord gyermekéje idejéből. Valóban csak emlék, vagy valami tanulság sugárzik belőle minden olvasó számára? Ez esetben én vagyok ez a minden olvasó. Kezdjünk bele, fogyasszuk el a két „mai” rész közötti mesét, és lássuk, mi jöhet ki belőle. Számomra végül is ez a hármas – mint egy szonátaforma – valóban egy mítoszi teret tud megteremteni.

Ennek a térnek két vonatkoztatási pontja adódik, mintegy két témája kínálja a feldolgozást bennem, olvasóban. A fő téma: „– Jó az, ha az embernek van egy biztonságos helye – magyarázta Burai J. – Félrehúzódnak, végiggondolja, hogy mi mindent csinált, és hogy miket kellene csinálnia. Ilyen helyen mindenféle szép dolog eszébe jut az embernek. Meg aztán ide el lehet rejteni mindenféle holmit...”

Ezt a „biztonságos helyet” építi meg a könyv. Állandó mozgásban lévő történettel. Kísérteties erővel húzó sodrásban történik minden. Gyermekes, felnőttek, lovak, madarak. „Éhes ingovány” és „Gergián tornya”, mint egy a gyermeki világban felépülő Babel tornya. És hát a kárókatona: egy fán megfészkelte madárcsapat. Ideális természet közeli vad világ, amolyan önszerveződő rezervátum. Mindenkitől és mindentől függetlenül létező ellenvilág.

Valóban ismert ilyen helyet, ilyen történetet Gion Nándor serdülőkorában? Ha igen, akkor irigylésre méltó gyermekéje lehetett. Persze félek, hogy ez így nem lehetett meg a valóságban soha. A felnőtt álmodja össze környezeté, és beleszó egy történetet, ami által modern mesévé válik a könyv. Melyet Gion Nándor zseniálisan épített meg magának álmodozása helyszínéül. Mint egy zeneművet. Mint az aranykort álmodó huszadik századi mítoszeremtő gondolkodók. Csakhogy ő nem kigondolkodta, hanem megélte szövegalkotása során ezt a műalkotást, ezt az álombeli menedékhelyet: a Vágóhidra épülő gyermeki csodát. A huszadik század ellenképét. Amikor minden összemunkál abban, hogy egy Vágóhíddal megjelenített külvilág ellenében megszülessen egy vérbő, energikus gyermekkori alkotásvággyal megszerveződő búvóhely – minden valaha volt és eljövendő felnőtt számára.

Nem valamilyen zanzásítható „történet”. Mint ahogy nem is csak „szöveg”. Alkotás, ahol minden szó, minden jelenet, minden tárgy, minden esemény ezt a „biztonságos

helyet” építi egészé. Azzal együtt, hogy mindez, mint minden mítosz, pusztuló. Minden leírt mondat épít is, de valahogy érezteti önmaga létének mulandóságát is. Mint az élet maga. Mint elhelyezkedésünk a létezésben. Játék, esemény, ha kell, „történet” – de mindez inkább együtt: a felnőtté váló gyermek, a maga egyszerre megerősödő, szerveződő felnőttiséggel, és egyben a csalódásokra való felkészülésével. Erőt szervez az ember köré, és erősít, felkészít az esetre, amikor az élet szembesít a buktatókkal. A század nagy eszméletei közé tartozik. Olyan alkotás, amely éppen a nehéz órákon képes átsegíteni. Álom, ami bármikor élletté válhat. Végül is ezt beszélik meg a bevezető és utószavakban. Nem a valahai volt szereplők, hanem az író, aki a volt szereplők emlékező mondataival kihallja – Németh László szép szavával – a kenelpidolépsziszt, életreményre gyulladást. „*Ez húzott ki a drámai kelepceből. Ez tette az életem idillé... Az idill egy kis boldog kör... amelyben az élet önmaga törvényeit követi*” – mondhatnák Németh László vergődő hősével Gion Nándor emberei is.

És a könyv másik vonatkozása? A melléktéma. „*Ez az éjszaka eddig is kicsit olyan volt, mintha csak álmodtuk volna. Most pedig teljesen valószerűtlenné vált. Semmi sem volt valóságos. Sem a köd, sem a torony, sem a zongora, sem az ingovány. Gergián sem volt valóságos. Nagy játékbábu volt. Tudtuk, hogy megölték, hogy halott, de mégsem volt halott. Játékbábu volt, elromlott játékszer, amit bizonyára már soha többet nem lehet megjavítani.*”

Amikor a *Gyermekkuckó* a visszájára fordul: a gyermekszoba, amelyet hisztériásan tönkrerongáltak. „*Elromlott játékszer*”, használhatatlan nagy „*játékbábu*”. A melléktéma: a pusztulás, amely egyszerre úgy teremti meg a létezés múltbeli távlatát, hogy egyben megtartja az egész alkotást a jelen részeként. A távlat a pusztulás jelenléte, a jelenbeliség pedig ennek a pusztulásnak a feloldása. Hitelét a kompozíció adja. Sajátos ellenvilág épül a könyvben, a műalkotáson belül. *Itt* a pusztulás megmarad melléktémának. És ez a fordított értékrend adja az alkotás jelentőségét.

Mert kívül a könyvön? *Ott* a pusztulás a meghatározó. Még az idillben is. Minden hiteles mű a pusztulást mutatja be. Az értékmérőjük: a század keserveinek megformálása: fő témává emelése. *A szép kis borjú a társzekerén, A vágóhidak Szent Johannája* – Francis Jammes-Szabó Lőrinc, Brecht remekei. Címeikkel is. Mert egyszerre érzékeltetik mindazt a megke-rülhetetlen borzalmat, amelyet oly sok formában elmondott az irodalom, és amelyet át kellett élniük az abba a századba születetteknek. Hogy is írja le ezt Illyés *Bartók*-versében:

*Picasso kétorrú hajadonai,
hatlábú ménjei
tudták volna csak eljajongani,
vágatva kinyeríteni,
amit mi elviseltünk, emberek,*

Mint a *Guernicában*. Ami nem erről szól: verklidallam. De hát mire is táncolnak a Gion-regények agyondolgozott sváb telepesei? Verklidallamra. És a magyarjai? Citeraszóra. Mert élni kell. És az élethez hozzátartozik a pillanatnyi pihenés, kikapcsolódás. Az életet élni kell, történetétől függetlenül. Ezt az *élet*t tudta leírni „felnőtt” regényben Gion Nándor. Ennek a verkli dallamnak, citerazenének az értékét hozta magával Szenttamáson széttekintő gyermekéségből. Ennek a kivirágzását álmodta meg alkotássá – gyermek-mesévé. Ennek a gyermekmesének a jogáért harcol önmagában önmagával – valójában szemben a poétika ítélkezéseivel.

Mert éppen ebben a gyermekkorában felismerte: az ember nem válogathatja meg, mint egy szállodát, hogy az időnek éppen melyik odvába születik. Ahova került, azt kell a maga – és a létezésének egésze – számára mint egyetlen adományát elviselhetővé tennie. És alkotóként erre a létezéségre érez rá. A történelem mindig az élet ellen dolgozott, az élet mégis

minden korban élt és élni akart, Ady bölcs belátásával megfogalmazva. Ezt az él és élni akar belátást igen ritkán tudják alkotásokkal megszólaltatni. Ilyen ritka pillanat *A kárókatonák még nem jöttek vissza* megalkothatásának alkalmá. Nem tudom, mennyiben tarthat igényt a könyv a remekmű rangjára. Ennek megítélése még idők kérdése. De egy tény: a történelem ellenére való élés esélyének kilicítálásában alkotott ezúttal remeket Gion Nándor.

Ha van szó-fogalom, ami a huszadik századot a történelem oldaláról leginkább jellemezheti: Vágóhíd. A gépiesített és tömegmérétekben megjelenített pusztítás szinonimájaként. Ezt a szót kell megtisztítani, visszavenni és (Gion egy másik regényének címével szólva:) virágosítani. Átfesteni. A vérszínű hodályból virágos, természet közeli képzeteket felvállaló alakzatot teremteni. Fokozatosan. Ahogy csak az emberi szellem tud fokozatosan átszellemiesülni.

A kis könyv valójában átfordítja az élet szerkezetét: átszerkeszti. Felülírja. Melléktémává fokozza a veszteséget: mert időlegessé teszi. Mulandóvá. Nem a Vágóhíd marad meg, hanem a kárókatona rajza, és Gergián tornya, és Burai J. körül az újabb, megszelídített nemzedék. És kezdődik minden újra, mint valaha...

Mert kezdetben volt néhány ösztönéletet élő gyerek, fiúk, köztük egy fiúvá fogadott leánnyal, akik előbb csak bikákat rajzolnak a Vágóhíd falára. Még csak helyben vagyunk. És a naplementét üvöltéssel ünneplik. Belőlük még minden lehet. Gyilkos-kegyetlen kisördögök is. Ebből a vágóhídi ösztönlétből alakul át ez a gyermeki világ, a Guernica-bikák rajzolásából kinőve, a kárókatonákat idecsalogató és megbecsülő felelősségvállaló természetbarát környezetté. És ez a kiabálás és lófuttatás szűrődik át a darvakat váró felhők feletti tisztaság várásává és a varázsosan megszólaltatott zongoraszó feloldottságává. Ezáltal különbözik el ez a könyv a gyermeki világot kisördögök gyülekezeteként találó huszadik századi fiatalokról készült regényektől. Itt nem a majdani gonosztevők előtörténete játszódik le, hanem éppen ellenkezőleg: annak végiggondolása, hogy miként lehet csírájában visszafordítani a rossz hatalmát. Bár ha mindegyik jelenet, sőt mindegyik mondat magában hordozza kifordíthatóságát, állandóan benne fortyog a rossz felé húzó akció lehetősége is. Mégis, egészében a jóra szerveződő indulatosság bölcs irányítottsága iskolázódik ebben a szövegben.

Míntha a *Hair* hippijeinek álmodozását gondolná át egy középső Európára álmodott jelenetben az író. Otthon, íróasztala mellett. Amikor szomszédai nézik: meddig dolgozik aznap az író (mint azt interjújában elbeszéli [tudom, azt már kimenekülése utáni lakásának jellemzésére mondja, a regény meg 1977-ben megjelenik, de ez a pozíciómegjelölés szememben egyben a mindenkori vágyott alkotói pozitúra megjelenítése]). Inkább érzem ilyen környezet szülöttének a kárókatonákat ideidéző könyvet, mint a szenttamási miliőbe illőnek. Mert ebben a műalkotásban nem a külső élet esetlegessége a meghatározó, hanem az ember belső vágyakozása. Amire vágytak évezredekkel előbb a Bábeli-torony építői is: kihallani az angyalok zenéjét? Csakhogy a bibliai mese hangos-dölyfös története és az általa vágyott emberi reménykedés ellene mond egymásnak.

Ezt a világon túli álmodat a meglévő valóság ellenében lehet megálmodni. A műalkotás arra való, hogy benne a lélek átrendezze a valóság hangos-dölyfös erőszakát. Mert a valóság mindig mindenbe erőszakosan közbeszól. Jön egy részeges kocsmáros, jönnek verekedő másfajta fiúk, jönnek az életet a maga kegyetlen valóságában a maguk módján becsületesen, de kegyetlen szabályok szerint élő szomszédok (végül is az ő jelenlétük a legveszélyesebb: mert általuk legalizálódik a szövegen belül az erőszak). Sőt magukban a Gergián-tornyot építő bábeli ihletet megvalósító gyerekekben is benne a hangosság, a kiabálás igénye, a bikarajzolás erőszakossága. Mit lehet ennek ellenében tenni?

Lehet hagyni a gyermeki élet önkorrekcióját óvóan jó irányba terelve, mint tette Gergián, a vadór. És lehet kemény mágikus akarással ideidézni, mint teszi Burai J., az

egyik gyermek. Aki ellopja-rejti a lovakat verő ostorokat, kiszabadítja az ember szolgálatába belenevelt, de mégiscsak rabságban tartott kárókatonaikat, és az álom szétfoslása után visszakényszeríti, ha csak még egy pillanatra is az álmot: fegyverrel ösztökéli zongorajátékra a Gergián halálát megállapító orvost. Tegyük úgy még egyszer, mintha semmi sem történt volna! És ekkor még a természet is asszisztál, az iszap magába nyeli igazságszolgáltatással a világgá induló szerencsekeresőt (egy kicsit a kortárs Szilágyi István regényére is rárimeltetve a történetet). De mindez már csakis erőszak tétel lehet. Mint ahogy Burai J. akárha vissza is szerzi az álombirodalmat, önmagában már nem tudná hitelesen feltámasztani. Ahhoz kellene új gyerekek. Új közönség. Méghozzá a kemény-munkájú, az első nemzedék szemében kegyetlennek feltűnő szomszéd tanyán felnövő újabb nemzedék. Ha őket megnyeri Burai J. az álma számára – és a régiek éppen erről beszélgetnek a bevezetőben és az utószóban –, akkor válik tartósan hitelessé az írónak a régvolt gyerekkor Vágóhíd ellenében felnevelt látomása. Akkor kezdődhet újra – álmodozás helyett – az álom. Testet ölthet ismét a mese.

És ezzel fejeződik be a könyv. Azaz pontosabban: ezzel kezdődik. Mert ez adja a címet: „még nem jöttek vissza”. Az egész könyv ezzel emelkedik az esély szintjére. Nem kinyilatkoztatás. Nem a bibliai Babel-torony dolyfös építésének megismétlése. Éppen hogy egyszerre a Vágóhíd és a bábéli torony megtisztítása. Lehetőség, amely benne él az emberi létezésben. Megvalósítható? Egyszer már sikerült. Hitelessé a megismétlődhetés által válik. Majd!

[Kitérők: magánreflexiók. Variációk, amik a „majd” esélyét előre jelezhetik az egyik olvasóban. Mármost énbennem. Amiért ezt a „majd”-ot felfedezem a könyvben, és elkövetkezését lehetőségként, esélyként értelmezem.

N^o1. Nemcsak a huszadik század az élet ellen dolgozó történelem korszaka. Tulajdonképpen minden elbeszél „történet” erről szól, amióta ember él e földön. Csak egyetlen példát, utóbbi utazásaim tapasztalataiból. Mióta megláttam Olaszországot, már csak oda vágyom. Pedig ez az Itália, mindegyik korszakában, a ma is látható csodái ellenére embert pusztító förtelmek hona (is!). Mert ott a világ nagy ellentmondása: hogy – Arany szótalálattával – a vérnősző, a sacco di Roma Itáliájában virágozik ki a reneszánsz új perspektívákra rácsodálkozó művészete, a barokk szenvedélyes hite, a tridentinum katolikuma. Az épülés ma is szemlélhető világcsodái mellett a pusztítás világbotrányai. Az évszázadokig alakított, mára kőcsipkescsodává teljesedő milánói dómon árus szekerekkel hajtottak keresztül Borromeo Károly érsekségét megelőzően (Krisztus és a kufárok?!). Mintha a huszadik század a cinquecento Itáliájáról vett volna mértéket.

N^o2. Milyen alkotói pozícióból születhetett a kárókatonáról szóló mese? Megírta. Ennyi tény. Miként? Hasonlatot tudok mellé idézni. Szabó Lőrinc életéből. Mindkettőnél mintha zenében rendeződik át a valóság. A Szabó Lőrinc-versben imígyen idéződik meg valamifajta világon túli harmónia: a *Harc az ünnepért* (bocsánat, de az egészet idéznem kell, címe: *Rádiózene a szobában*).

*A zene átmegy a szobán
és táncra perdül és forog,
az égből permetez alá
és a földből felbugyborog,*

*aztán valamit gondol és
idekuperodik élém
és mint egy kígyóbűvölő,
megül a szoba szőnyegén.*

*Mint egy megbűvölt bűvölő
bámul az üres semmibe,
aztán lassan megzendül és
feldobog az idő szíve,*

*és ő, a bűvész, különös
vonalakat és jeleket
firkál a levegőbe és
keze nyomán fölzenének*

*a ringó ábrák, lebegő
áramok és szimmetriák,
a tündéri játék mögül
előborzong a túlvilág, –*

*ő meg csak ül és ahogy a
gyerek tornyozza köveit,
ámulva rakja s bontja a
képeket és építkezik:*

*a teremtést építi át,
világokat ejt és emel,
pedig csak ül a szőnyegen
és labázik a semmivel.*

Ennek a harcnak az ünnepért megvan mindkettőjünkél a nyers valóság háttere, és a feloldódásigénye. Szabó Lőrincnél a vers alapanyaga (fogalmazzam Gion Nándor találatával: a Vágóhíd) még a Gólya utcából, ifjúsága kegyetlen szövevényeiből táplálkozik, de hogy megtestesüljön ebben a formáltságban, ahhoz a Volkmann utcai tücsökzenés éjszakák kellene. Mégis: már a Gólya utcában benne vannak a költőben a Volkmann utcai álmok is. És persze fordítva is. Bármikor, bármilyen élethelyzetben születik valamely műalkotás, az korának és alkotója személyiségének minden ellentmondásos rezdülését magában foglalja. Szabó Lőrinc olyan ember, akiről mindégre idézhetem, mindegyik alkotói pozíciójának jellemzésére, hogy „az idill szörnyekkel van tele”. A szörnyek idillel vannak tele – válaszolhatja erre könyvében Gion Nándor. És végül mindkettő igaz számomra. Egyként kiolvasom az egymást szembesítően kihívó oxymoron-pozíciót a rádiózenét hallgató versből és a kárókatónak visszatérését váró könyvből.

N^o3. Burai J. – még ez a furán formált név is életszerűen visszhangzik bennem. A véletlen jóvoltából éppen mostani okkal.

*„– Hogy hívnak? – kérdeztem.
– Burai J.-nek.
– Mi az, hogy Burai J.?”*

*Elhallgatott, zavartan simogatta az állát, aztán kibökte:
– Nagyon ronda nevem van. Jobb szeretem, ha csak így szólítanak, hogy Burai J.
– Burai J. az semmi – mondta Hodonicki Oszkár.
– Ronda nevem van – mondta gyámoltalanul Burai J. Most láttam először elanyátlanodni. – Jobb szeretem, ha...*

– Rendben van – nyugtattam meg. – Burai J.-nek fogunk szólítani, de azért mondd meg a neved.

Keservesen nyelt néhányszor, aztán megmondta a nevét. Tényleg ronda neve volt.”

Kísértetiesen visszhangzik egy beszélgetés bennem nagybátyámról. Valaha Bay Zoltán tanítványaként társa volt a világhírű holdradarkíséretnél. Ő fogta éjjeli ügyeletben elsőként a visszajövő hangjeleket. Együtt is távoztak utóbb, ki tudja milyen vészek elől menekülve Amerikába. Nem egy itthon maradt barátjukat később meghurcolták. Erről beszélgettünk egy kollégával, akinek itthon üldözötté vált apja közeli barátságban állt nagybátyámmal. Papp Gy. – mondja ki váratlanul, ilyen elfojtással a nevét. Beidegzés? Hirtelen szaladt ki neve ekként a száján. Ki tudja, miért kellett elhallgatni a teljes nevet a diktatúra idején.

N° 4. Világ és ellenvilág. Ideális és torz egymásba játszatásával. Mint ahogy a megépült Gergián-torony elérhetővé teszi a köd feletti tiszta égboltot a vágyott szférák zenéjével, míg idelent a kifordult világ ködhályogba burkolódik. Megint egy emlékemet villantja fel:

Tél, hó, jég, szerpentin a Bükkben. Mentünk karácsonyozni. Belevakultam az átláthatatlan vattasemmibe. Már ott tartottam, hogy feladom. És akkor, néhány méterrel magasabban: a tiszta égbolt, szikrázó csillagaival. Felszabadultság, elérkezett az ünnep. Boldogan lazíthattam érzékszerveimet.

Felhők. Ünnepek. Szirének. Mint Debussy noktürnjeiben. Vagy még inkább: a *Megdicsőült éj. Verklärte Nacht.* Schönberg és Dehmel: zene és vers. „*A hold halad a magas tölgyek fölött, / egy felhőske sem zavarja az égi fényt, / melybe belenyúlnek a fák csipkés csúcsai... Nézd, mily tiszta fénnel tündököl a világmindenség, / mindent beborít a ragyogás.*” És hát, persze, Bartók. És ha ifjúsági regény (?), hát akkor: a *Gyermekkuckótól a Mikrokozmoszig.* Számomra Gion Nándor könyve zenemű.

A mindennapokból való kiemelkedés, és a ködvattába való visszabukás hullámmozgása. Kiszabadulás, szabadságvesztés, újraszerveződés, tovább épülő Gergián-torony. Az alkotásban a létezés oxymoron-pozíciójának szöveggé szervezése. Szervezése? Én inkább azt mondanám: szerveződésének szabadon hagyása. Egy lehetőség „rejtektújának” (Heideggerül: Holzwege-nek) megnyitása.]

Rövid könyv, feszes szöveg – majdhogynem vers. Varázsolás, amely átrendezi a huszadik századot. A bevezetőben és utószóban méretik meg a világ átrendeződésének lehetősége. A bevezető a romokat veszi számba. A bukott álmot idézi meg. Emlékként, eseményként. Az utószó már arról beszél: a megírt álom valóra váltható-e egy másik közegben. Az emberiség kemény magjából megszelídíthető-e újabb és újabb nemzedék, mely befogadja majd az álmot. Képes-e majdan hitelesíteni? Megvalósíthatóként éli meg? Vagy... Vagy belevész a világ. A valahai két szereplő beszélgetésében az író ezt az ellenvilágot, a természeti létnek a Vágóhidat felváltható visszarendeződését mérlegeli. Pontosan megválogatott szavakkal. Balladába illő mondataikkal.

* * *

És ha így veszem, mindjárt másképpen olvasom a citerás könyvét is, és kezdem megérteni a Kálvária stációképeiből furcsán kifelé forduló, a többiektől a magára tűzött virággal elkülönülő katonának az esetét. Mert miért indíthatja meg egy falusi kamasznak a fantáziáját ez a különlegesre sikeredett rajzolat? Hiszen a virágos katona ennek a falusi Kálváriának a legkegyetlenebb szereplője. Ő korbácsolja Jézust. De úgy, hogy nem is tudja, mit cselekszik. Pedig Jézus evangéliumi ihletésű példázatos szava az Atyához mintha éppen őrá vonatkozna. A kamasz legalábbis ezt olvassa ki a nézéséből: a „virágos” katona

ugyanis teszi amit szerepe szerint tennie kell, de lelkével kitekint a jelenetből, a csodálatos világmindenségbe réved, virágot tűz magára, mint az író világának hátat fordító hippik. A bűnt elkövető, mégis az azt eltörlő csodában hívó, arra vágyó álmodozó. Talán a Megváltás időrendben első számú megváltottja? A virágos katonának ez az ikonikus képe sajátos transzplantáció: az író adománya önmagából egy megelőző korban élt falusi kamasznak. És a kamasz „veszi a lapot”, az ikont szemlélve értelmet lát ebbe a világba. Azt az időt eleveníti meg ezáltal, amikor az emberek hisznek abban, hogy létezésüknek értelme van. A virágos katona: a citerás lelke. De tágabban véve is: olyan világnak a képzeletménye, amelyikben az embereknek lelkük van. Izzik, világít, süt a kamasz képzeletében mindaddig, amíg ez a kamasz értelmet tud beleképzelni a világba. Amíg ez a világ a szemében értelmesen összerakható.

Bár ha erre az összerakásra eléggé tudathasadásosan vállalkozik. Kell hozzá egy érzékeny kasmazlélek varázslási képessége is. A kifordulás igénye és képessége. De ez a képesség még összeálmodhatja értelmesre a világot. Majd egyszerre csak kialszik a fény. Értelme vesztett lesz körülötte a világ. A regény végére hiába néz a kamasz a virágos katona szemébe. Felnőtté vált. Kiesett saját ajándékba kapott mítosza világából. Az írónak vissza kellett vennie ajándékát. A környezet nem változott meg, de egy világ ott véget ért.

Remélem persze: csak akkor és csak ott. A regény eseményessége: történelmi regény. Alkotás mivoltában – remélem – bármikor összerakható. Bármelyik emberi közösségben.

A *Virágos katona* (1973) az elő- és ellenregénye a kárókatonákról szólóknak. Könyv, amelyikben még emberi módra élnek az emberek, céllal teljesen tevékenykednek, mégis megérzik, hogy értelmetlenné kezd válni körülöttük a világ. Könyv, amelyben kialvóban a fény. Ezt követően jöhet a mese, a maga esélyességével, zeneműre emlékeztető reményteli látomásával, vagy a kiüresedés, a csak személyes létezéssel való túlélés. A kárókatona meséje, vagy a második Szenttamás-regényben elkövetkező értelmetlenné silányuló mindennapok.

* * *

Alkotás vagy megjelenítés? Alkotás és megjelenítés! A *Virágos katona* – búcsú az értelmes élettől. Ezért egyetemes érvényű alkotás. Az 'értelmesen élni' igényének örök megtestesítője. De egyben búcsú is a tegnaptól. Ennyiben egy elmúlt élet rajza. Egy Trianon előtti közép-európai falu felidézése. Időléptékes elbeszélés. A széthullás előtti világ összerakása emlékeztetőül a majdani széthullás után. Puzzle-játék az unokák (azaz a Gion-nemzedék) számára. Az író maga köré gyűjtötte faluja maradék embereit, megbeszélte őket, és megépített egy soha nem volt, mégis valóságos falut. Annak elbeszélése, hogy Trianon és az egész kelet- és közép-európai világ nem Trianonnal változott meg. Változás akkor csak az államok létformáiban következett be. De az egymás mellett élő emberek élete változatlan maradt. Legfeljebb a hatalmat gyakorló szereplők kicserélődtek fölöttük. Az életet leélők nem. Ezért írja a regényfolyam egyik kritikusa: Rézi mindig csak a varrógépe mellett ül, ott öregszik meg, a citerás csak citerázik, Fekete Ádám csak különböző formátumúan latorkodik, a svábok beleöregsznek a munkába. Az idő múlásáról úgy szól az újabb regény (a *Virágos katona* folytatása: a *Rózsaméz*, a kettő egybeírva *Latroknak is játszott* címmel jelenik meg 1976-ban), hogy benne látszólag még minden változatlan. Csak közben a létezés lelke távozik közülünk. Így lesz a folytatás egy másik tér-idő felmutatása. A két könyv – két világ. A látszólagos folytatásban.

Azt is megírták, hogy a történő történelmet (például a világháborút) nem tudja hitelesen megszólaltatni Gion Nándor. De hisz ez természetes. Hiszen Szenttamáson a történelemnek sokáig nincs szava. Három nép él egymás mellett: németek, magyarok, szerbek. Fejük

felett cserélődhet a hatalom. Ők élnek a maguk mindennapi életét. Körülbelül azóta, hogy a török eltakarodott e tájról, és élnek addig, amíg a kommunisták (Titóék meg Rákosiék) szét nem verik ezt a rendet. De addig? Teszi mindenki a maga mindennapi munkáját. A külső történetek csak hírből érkeznek ideig.

Tulajdonképpen azt se veszem észre kezdetben, olvasás közben, hogy a kezdeti szereplők megöregszenek. Csak hát közben felnő az újabb generáció. Egyszer csak a sváb Krebs, hogy érvényes döntést hozzon, már behívja Stefi fiát, a svábok életét elrendező meggazdagodott téglagyáros pedig a fiához küldi pénzéért, ügyintézésért ügyfeleit. Legfeljebb Rézi nem lisztes ruhában zsákokat emelget, hanem szemüvegesen ingeket meg gatyákat varr. A „kinti” történelemből ebben a világban az hitelesebb, mert itthon, ebben a puzzle-faluban történik, hogy Rézi a lovagnak tarisznyát varr, mint az, hogy a citerás mellől kilövik a galíciai fronton a zsidó órák hősként viselkedő fiát.

Egy összerakott falu életét meséli Gion Nándor. Úgy, hogy nem válik unalmassá. Legalábbis a könyvsorozat első két kötetében. Ez pedig óriási írói érdem. Pedig minden sokszorosan ismétlődik. Ugyanaz, ugyanúgy. Ugyanazokkal a szavakkal leírva, ugyanazzal a párbeszéddel megelevenítve. Ha egy szociográfus író mondaná, mennyire unnam az olvasását. Itt meg élvezem az ismétléseket. Szinte várom, hogy ismétlődjenek a jelek. Miért?

Mert tudom: ez az élet. Az élet úgy telik a maga rendjén, ha ismétli önmagát. Örülök neki, hogy ez az ismétlődés a megszokott rend. Addig jó, amíg nemzedékről nemzedékre így lehet élni, így kell túlélni az életünket.

Életünket – mondom, egyes szám első személyre sikerítve a kifejezés formálását. És ezzel már meg is feleltem a kérdésre. Az élet a maga harmonizált módozatában az ismétlődések sora. Ebben kapnak az egyes emberek személyi alkatuktól függően különböző, mégiscsak általánosított formáltságot.

De ennek az általánosított formáltságnak kell valamilyen ellenpontjának lennie. A kárókatonaiban az író megérezkíti a huszadik századi Vágóhidat. A *Virágos katonában* és folytatásában, a *Rózsamézben* éppen hogy a századból való fokozatos kihullottságot mutatja meg. Ez a kihullottság volt az emberlét természetes formáltsága. Amíg lehetett. Élünk és halunk. Közben léteünk.

Hogy mégis léteünk, ezt hogyan érzékeljük? Ezért kellene a citerások és a latrok és a falu bolondja. A rendhagyó szereplők. Akik kinéznek saját történetükből. Így válik a történelem menete viszonyítottá. Felemelővé? Inkább emberméretűvé. Nem a történelemtől, hanem a rendhagyó történetüektől. A történet a maga poétikájától. A citerás meg a lator Török Ádám és a látszólag félkegyelmű Gilike adják ennek a történetnek a poézisét. És ha megjelenik a poézis, akkor kitekinthetünk a világ monotonitásából. Feltekinthetünk a létezés poézisére. Jelen esetben: Gion Nándor varázsoló adománya. Amelynek oly finoman tudja bemutatni a veszendőségét.

A két Szemttamás-regény között mégis van egy lényegi különbség. Az első könyvet az egyik kívülálló, a citerás meséli. Ó általa születik meg a puzzle-falu. Ahogy az író végigkérdezi a szereplőket, úgy rakja össze ezt a világháborúk előtti ősfalut a maga békétlen békéjével a citerás. Különc, aki éppen ezért mindenhova bejáratos. Valódi szecessziós történetet gyűjt maga köré: tapasztalatból és álomvilágból. És odavonza maga mellé a falu bolondja Gilikét, a csak álmaiban okos félkegyelműt és a lator Török Ádámot, a deviáns szabálytörőt, aki minden békés jelenetnek a kifordítását hozza össze a maga zsigerből születő, mindent ellenző action gratuite-jeivel. A citerás, Gallai István ebben a regényben születik meg, alakul, szerveződik emberré. A dolgok és a környezet megismerésének benne és általa rácsodálkozó folyamata fogja össze a könyvet.

Egy fiatalember öntudatának megszerveződése az időben a könyv mint történet. És mellette a létezés összerakása: a regény mint környezetrajz, korkép, közösségi létformák különböző formáltságainak összemérése. Egy felnövő ember létvarázsolása és egy eleve szétartó falu mégis egyben tartott létezése. Egymásnak feszülő indulatok, és az egymás mellett élés kiegyenlített állapota. Mondhatom: a „monarchia” létformája. Ahogy a citerás megismeri, és ahogy az író találja a citerás szavaival ezt a régmúltbéli képződményt. Senki sem mondja, hogy már nincs. De az elbeszélés kompozíciója biztosít róla: régmúlt tudati kövület. Ma, amikor olvasódik, már nem létező világ. Melyet az olvasó már másképpen, de mindenképpen vissza kíván rendezni. Nem szociológumával, de lelkeségével.

A folytatás már nem ilyen művészileg szuggesztív tákormány. A szót ezúttal jó értelemben használva: és vonatkoztatva magára az első könyvet hitelesítő „monarchiára”. A második könyv az utóélet, a még megmaradó túlélés elbeszélése. Nincs benne központi szervezőerő. Az összerakott puzzle-ban az egyes részek öntörvényűen élnek tovább. Itt már a citerás is csak egy a sok közül, Török Ádám latorsága is belesimul a történésekbe. Másfajta latrok jelennek meg. És a létezés is mintha kezdené kiejteni magából a korábbi nagy formátumú akaratos cselekvőit: dolgozóit, törekvőit, reménykedőit. Egyre inkább alkalmivá silányul minden törekvés. A szerveződés stagnálássá színtelenedik. Az ügyeséget felváltja az ügyeskedés. Az első könyv érdeklődő-öntudatosuló világa itt már a túlélés mindennapjaiba hullik. A citerás háborús sérült kezével tud ugyan citerázni, sőt a legnagyobb rendet kénytelen merev karjával vágni, mégis elveszti mitikus hangoltságát. Micsoda csinált mesével szédíti a gyermekeket: a rózsaméz, ha végül „piti módon” elő is kerül, hiteltelen kitalálás marad valóságos megtestesülése ellenére. Ennek a világnak nincsen már szervezője.

Nem azért, mert a „monarchia” széthullott, hanem azért, mert az emberi közösségből kiesett az első regény – nevezzük így: – szecessziós életre tudatosodásának izgalma. A gyermek felnövésének, öntudatosodásának rejtélyes története. Ebben a világban a falu még megmarad, de az élet céltudatos szerveződése hullik ki belőle. Elvész a minden ember: fenség, Észak-fok, titok, idegenség egész életre súlyt adó megépíttessége. Nem emberek, csak bábuk élnek egymás között. Az élet folytonossága veszett el ebben a környezetben. Túléltek az első regény szereplői önmaguk fajsúlyos létét.

És ez nem az írói erő visszavonulása. Éppen hogy a második regény értéke: az írói tapasztalat érvényre juttatása. Az emberek kiestek önmagukból. És ezt ebben a második regényben meg tudja írni Gion Nándor. Az olvasó érdeklődését még éberén tartva. Mert végig figyelem: mikor kapja vissza régi súlyát valamelyik szereplő. Vagy mikor bukik el véglegesen. Súlyosan. És közben semmi sem történik. Csak ennyi: túléltek az életüket. A második világháború, a kommunizmus csak roncsolja ezeket az embereket. Ők már ebben a regényben értelmetlenné válnak. Elvesztik önmagukat.

Hadd emlékeztessék ezzel összekapcsolva egy kevésbé emlegetett Ady-versre. *Hajó a ködben* a címe, és tulajdonképpen a *Virágos katona* és *A kárókatona még nem jöttek vissza* szecessziós látomásainak előképeként olvasom. A kiüresedés ködlátomása és ellenében a nem létező változás-akarat elővarázsolása. Valójából csak mostanról, Gion Nándor alkotói világából visszatekintve kaphat igazán hangsúlyt ez – a korában oly igen groteszken megjelenő – költemény:

*Ködben ül a Táttra orma,
Ködben a paloták tornya
És itt és ott, néha-néha
Lobban egy picike fény
És megfeszül a vitorla.*

*Magyar tenger ez a tenger,
Vésszel, köddel, gyötrellemmel
Szeljük árját néhány százan:
Jaj, vajon mi lesz velünk?
Nincsen itt part, nincsen ember.*

*És hajózunk, szállunk, szállunk,
Sohase lesz megállásunk:
Egy köd-ország Magyarország
S hogyha Új jön, újra köd,
Köd előttünk, köd utánunk.*

*Valamikor ki kell kötni,
Valaminek kell már jönni,
Valahára mutassuk meg:
Ágyúk vannak a hajón
S az ágyúk tudnak dörögni.*

Lehet ebből a köd-országból visszarendeződni? Lesz az élet rendjének újra értelme? Szenttamás erre már nem adhatott választ Gion Nándornak. A történellemel sem tudott mit kezdeni. Mert nem ez a történelem teszi tönkre az embereket. A bábulet nem a történelem terméke, hanem a puzzle-közösség szétesésének következménye. Határon innen és határon túl.

A lelki határok pusztulása adhat minderre magyarázatot. Gion Nándor ezért lép ki Szenttamásból. Ezért idézi fel a kárókatonaikat kereső gyermekeket. Ezért gondolja át a személyes és közösségi élet újraszerveződésének és szervessé folytathatóságának esélyét. A *Virágos katona* nagy visszhangú sikere egy összerakott közösség – ha akarom – mágikus feltámasztása. A *Rózsaméz* ennek a közösségnek a túléltsége, szereplőinek elvesző személyiségének megérzékítése. Hitét nem veszítve alkotóként rátalál a kérdés formájára. Esély mivoltában. Akkor is, ha tudja – a címben ki is mondja –: *A kárókatonák még nem jöttek vissza*. A lényegi kérdés mégis: az elveszett modellt vissza lehet-e varázsolni a *Virágos katona* Szenttamására. Nem az ő valahai falujára. Mindnyájunk valahai Szenttamására. Mert ez a tét. Az író megtette, amit tehetett. Ez a három regény a maga „hármastűjével” – azt hiszem – maradandó. A többi „a mi munkánk”.

Rex József

A Magyar–Jugoszláv Társaság története (1945. október – 1949 vége)

Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta A. Sajti Enikő

Néhány szó a szerzőről és a kéziratról

Egy évvel ezelőtt a *Forrás* 20. századról szóló számában (2009. 7–8. sz.) *Egy kommunista káder a külügyben 1945–1948: Rex József* címmel jelent meg a most közlésre kerülő visszaemlékezés szerzőjéről szóló tanulmányom. Ebben az írásban arra tettem kísérletet, hogy egy sajátos forráson keresztül, az Államvédelmi Hatóság operatív (felül)vizsgálati anyagán keresztül mutassam be az ún. Rákosi-korszak mára már elfeledett, de a kor politikai életében jellegzetes szerepet játszó egyik résztvevőjének élettörténetét. Céлом az volt, hogy pályáját elhelyezzem a 20. század második felének magyar társadalomtörténetében, s olyan mikrotörténetként értelmezzem, amely túlmutat a személyes történelem privát keretein. Sorsának alakulása két síkon kínált erre lehetőséget: élete kapcsolódik a külügyi apparátus 1945 utáni radikális átrétegződéséhez, illetve a párton belüli megtorlásokhoz.

Ennek a tanulmánynak köszönhetem a most közreadott visszaemlékezést. A Budapesten élő rokonok olvasták cikkemet, felhívták rá Rex József jelenleg is Dél-Karolinában élő feleségének, Szilvia asszonynak a figyelmét, akivel aztán Budapesten élő húga közvetítésével sikerült felvennem a kapcsolatot. Így jutott el hozzám ez a Magyar–Jugoszláv Társaság (MJT) történetét feldolgozó visszaemlékezés, amit a család hozzájárulásával most közreadunk. Segítségüket, szíves megjegyzéseiket ezúton is köszönöm.

E visszaemlékezésnek, mint mindennek, megvan a maga története. Két évtizede elkezdett, egy akkor fiatal, pályakezdő tanítványom, Vinnai Győző történésznek a Magyar–Jugoszláv Társaság történetét elemző, *Tiszatáj*-ban megjelent írása kapcsán. Mint Rex 1989 októberében hozzá írott levelében olvashatjuk (a levél nem jutott el a címzetthez), ez idő tájt Budapesten járt, és az MJT egykori alkalmazottja hívta fel a cikkekre a figyelmét. Mivel egy kísérletől eltekintve, amelyre visszaemlékezése elején is utal, nem került még sor az MJT történetének feldolgozására, az akkor már 1956 óta Dél-Karolinában élő Rex József felvette a kapcsolatot a *Tiszatáj* főszerkesztőjével, Annus Józseffel, és felajánlotta az MJT-vel kapcsolatos emlékeinek megírását. Szívélyes hangú levelezésükből, amit szintén a család bocsátott rendelkezésemre, kiderül, hogy a *Tiszatáj* nyitott volt a kézirat közlésére, amire, maig nem tudjuk miért, végül is nem került sor. A család ezután felajánlotta a kéziratot az MTA Történettudományi Intézetének, de mivel ez úton sem sikerült azt közölni, a Rex Józsefről szóló, fent említett *Forrás*-cikk megjelenése után került hozzám a visszaemlékezés.

Mivel a szerző életének főként a Magyar–Jugoszláv Társasághoz kapcsolódó elemeit idézi fel, ezért röviden összefoglaljuk pályájának főbb állomásait. Baloldali zsidó családból származik, szülei 1919 után a királyi Jugoszláviába emigráltak. Tibor öccse, akiről ebben az írásában is többször szól, már ott született, ő pedig 21 éves koráig élt ott. Belgrádban kapcsolódott be a radikális baloldali, kommunista ifjúsági mozgalomba, és húszévesen belépett a Jugoszláv Kommunista Pártba. Innen egyenesen vitt az útja 1941 áprilisa, Jugoszlávia német–olasz katonai lerohanása, majd felosztása után a partizánmozgalomba. Ez a tevékenysége rövid volt és meglehetősen sikertelen, osztagának nem sikerült átjutnia Közép-Szerbiába. A németek még így is Belgrád-szerte keresték, ezért családjával együtt átszökött az akkor már Magyarországhoz visszacsatolt Újvidékre, és hamarosan Budapestre költözött. Mikor a szovjet csapatok Magyarország területére léptek, belépett a Vörös Hadseregbe. Szerb és orosz nyelvtudását felhasználva a szovjet hadsereg egyik propagandarészlegéhez osztották be, részt vett a hadsereg által magyarul kiadott *Új Szó* munkálataiban. Itt ismerte meg a későbbi külügyminisztert, a szlovákul jól beszélő Gyöngyösi Jánost.

Amikor tehát Magyarország számára véget ért a háború, Rex József huszonnégy éves fiatalember volt, vagy ahogyan ő fogalmaz, „*még szinte gyermek voltam*”, és rendelkezett azzal a politikai tőkével, melynek segítségével a társadalmi mobilitás korabeli csatornáin feljebb emelkedhetett. Volt „*nemesi oklevele*”, párttag volt, Orosházán átlépett az MKP-ba. Jugoszláv partizánmúlttal rendelkezett, de a háború alatt Budapesten is kapcsolatot tartott fenn az ellenállási mozgalommal, és szolgált a Vörös Hadseregben is. Ez a fiatalember tehát jól illett a kommunista „*káder-termelés*” korabeli politikai sémába. Volt magasabb támogatója is. S bár visszaemlékezésében azt írja, Gyöngyösi révén került be a Külügyminisztériumba, ez csak részben igaz. Szovjet katonai felettese, bizonyos Gurkin gárdaőrnagy ajánlotta be oda leszerelésekor, mondván, „*Gyöngyösi barátunk és az egész külügy rászorul egy kis megfigyelésre*”.¹ Az elsők között volt, aki kommunistaként 1945 tavaszán bekerült a sokáig arisztokraták, dzsentrik, felsőbb osztálybeli polgárok és jogászok uralta Külügyminisztérium állományába. Különösen jól jött szerb nyelvtudása. Egyik első feladata, mint visszaemlékezésében is utal rá, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság mellé rendelt jugoszláv misszióval történő kapcsolattartás volt. Feladatai fokozatosan bővültek, és munkája hamarosan kibővült a magyar–jugoszláv politikai közeledést szolgáló Magyar–Jugoszláv Társaság létrehozásával, majd főtítkári feladataival. Rex tehetséges szervezőnek bizonyult, jól élt a hirtelen jött lehetőséggel, pályája gyorsan ívelt felfelé, kiváló nyelvtudása és jugoszláv kapcsolatai is segítettek ebben. Mint többször is utal rá, egykori partizán barátai, ismerősei ekkor már magas funkciókat töltöttek be Belgrádban, s ezek a kapcsolatok egyelőre jól szolgálták hivatali előremenetelét is, mivel Budapest ekkor a két ország kapcsolatainak elmélyítésére törekedett. A belgrádi magyar követségre történő kinevezését jórészt ezeknek a kapcsolatainak köszönhette.

Ő maga is érzékelteti, hogy 1945 és 1948 között Tito Jugoszláviája „*kis Szovjetunióként*” viselkedett Magyarországon. Ahogyan ő fogalmaz, baráti, ideológiai és nem hírszerzői alapon hozzájutottak minden olyan információhoz, amire szükségük volt, nem kellett ehhez a jugoszláv hírszerzés, a hírhedt Népvédelmi Osztály (UDB) ügynökei. Rex akkori világképébe belefért ez, ő maga is része volt ennek a politikai térnek. Visszaemlékezése végén külön is kitér erre a kérdésre, amit azzal magyarázhatunk, hogy letartóztatása után,

1 A. Sajti Enikő: *Egy kommunista káder a külügyben, 1945–1948: Rex József*. Forrás, 41. évf., 2009. 7–8. sz. 94. Felesége szóbeli közlése révén tudjuk, hogy szovjet katonai felettesei először Mandzsúriába akarták küldeni, ezért leszerelését kérte.

mint mindenkit, akinek valamilyen köze volt a Rajk-perhez, azzal vádolták, hogy az UDB beszervezett ügynöke, jugoszláv kém volt.

1948 februárjában Szántó Zoltán követtel való összetűzése² miatt hazarendelték a Külügyminisztériumba, ami mögött nemcsak személyes ellentéteiket, de a magyar–jugoszláv kapcsolatok lehűlését is látnunk kell. Ekkor kapcsolódott ismét be a társaság munkájába, amelyről itt részletesen is olvashatunk. Az MJT körül azonban fokozatosan elfogyott a levegő. Hazatérve Rex is szembesült azzal, hogy a politika „*karnagyai*” már azon munkálkodnak, hogy az éppen aktuális kurzushoz, a Moszkvából irányított jugoszlávellenes sugallatokhoz igazítsák a Magyar–Jugoszláv Társaság tevékenységét. Az MJT-t 1946-ban a hivatalos külpolitikai kurzus hívta életre, s ez temette maga alá. Csakhogy kezdetben a szervezet a két ország közötti jószomszédi kapcsolatainak kiépítését szolgálta, még akkor is, ha ezeket a kapcsolatokat Belgrád elsősorban egy balkáni középfatalmi státus kiépítésére próbálta felhasználni, s értelmezésükben az MJT-nek is ezt kellett volna szolgálnia. Vagy ahogyan szerzőnk fogalmaz: „*Ők a MJT-et úgy akarták látni, mint az új Jugoszlávia ismertetőjét, igen, kicsit úgy, mint propagandistáját.*” De ebben ő sem látott akkor kivétnevelőt, hiszen, írja, „*nekünk, Magyarországnak nagyobb szükségünk volt a jugók jóindulatára, barátságára, mint fordítva.*” Az utókor történése sem tud ehhez sok újat fűzni.

Hazahívása után jugoszláv kapcsolatai, amelyek néhány évvel ezelőtt egyik napról a másikra beemelték őt a káderek kiváltságos világába, elvesztették pozitív, életpályáját segítő szerepüket, és csakhamar ellene fordultak, bukását okozták. 1949. május 20-án letartóztatták, első fokon hazaárulásért és kémkedésért életfogytiglani börtönre ítélték, amit később 15 évre enyhítettek. A Rajk-perben tanúként hallgatták ki.

A kéziratot néhány apró változtatással, magyarázó jegyzetekkel ellátva közöljük. S bár a szerző mentegetőzik, hogy mivel iskoláit „*a monarcho-fasiszta Jugoszláviában*” szerb nyelven végezte, magyarul írni csak „*felnőtt ifjúkorában*” tanult meg, stílusosan, sőt helyesírás tekintetében is alig kellett javítani a szöveget. Az eredeti kézirat utóirat részéből azt a kis részt kihagytuk, amelyben leendő lektorának címezve javaslatot tesz a szöveg esetleges fejezetekre bontására. Élve az általa e kihagyott részben idézett Bismarck-mondással, mely szerint „*csak az ökör konzekvens*” – a szöveget nem az általa javasolt nyolc részre osztottuk, mivel ez véleményünk szerint túlságosan is töredezetté tette volna a visszaemlékezést, hanem csak öt fejezetre tagoltuk, de minden esetben az általa javasolt címekeket alkalmaztuk.

A szerző irigylésre méltó memóriával rendelkezik, az MJT történetére vonatkozó eddigi kutatások megerősítik az általa leírt tényeket. De munkája nem is ebben az értelemben érdemel elsősorban figyelmet, bár a Magyar–Jugoszláv Társaság még megírásra váró története szempontjából is megkerülhetetlen forrás. A csaknem két évtizede papírra vetett sorokból eleven színekkel bontakozik ki a ridegen csak Rákosi-korszaknak titulált időszak *személyesen megélt históriája*. Számomra, történész számára, mint aki immár évtizedek óta kutatja a Balkán és a magyar–jugoszláv kapcsolatok 20. századi történetét, a Magyar–Jugoszláv Társaság Rex József által elbeszélt históriájából azok a részek a legizgalmasabbak, ahol a társaság létrehozása kapcsán *a politikai döntések kulisszatitkaiba* enged bepillantást: miért éppen Moór Gyula lett a társaság első elnöke, miért ejtették Tildy Zoltánét stb. De szeretném felhívni az olvasók figyelmét az MJT második, egyben utolsó közgyűlésére is, amelyet 1948. március 20-án, az Uránia moziban tartottak. A zavar, a megszokott rend felbomlása, a függöny mögötti suttogások, Rajk szerepe, az intézőbizottság választásának szokatlan módja, amelyben ekkor már „*praktikusan*” csak kommunisták voltak, ma már tudjuk, előrevetítik a csakhamar kitörő vihart, amely a történet szinte valamennyi szereplőjét magával rántotta. Ők azonban, szerzőnk szavaival élve, a „*pofát befogni*

2 Ennek okait lásd A. Sajti Enikő: i. m. 102–104.

és tovább szolgálni” elvét alkalmazva, párthűségből igyekeztek alkalmazkodni a keletről fújó új szelekhez. Sokak korabeli gondolkodását tükrözik Rex szavai: „*sajnos én nem a fővonalal voltam bajban: csak egy pápa lehet a világon, az meg Moszkvában székel, egy kis püspök (Tito) nem mehet saját útján... árt a közönségnek. Azt viszont, hogy Tito, Rankovity, Djilas stb. Gestapo ügynökök lettek volna, hát ez abszurdum volt.*” Sok apró, ám az MJT történetének rekonstruálása szempontjából, fontos részletre lehetne még felhívni az olvasó figyelmét. Például öccsének, Rex Tibornak a Belügyminisztérium, majd a Honvédelmi Minisztérium munkatársának MJT-ban játszott, egyéb forrásokban rejtve maradt szerepére, vagy éppen a később Jugoszláviába szökött Rob Antalnak, a Délszláv Szövetség főtítkárának a feltűnése az utolsó közgyűlésen stb.

Visszatérve Rex József személyes sorsára: 1955-ben perújrafelvétellel szabadult, 6 év, 2 hónap, 9 nap múlva.³ Családjával 1956-ban együtt elhagyta az országot és az Egyesült Államokban telepedett le. Mint egyik levelében írja: „*nem akartam megismételni ezt a produkciót.*” 2004. október 1-jén hunyt el a dél-karolinai Spartanburgban.

Amerikai emigrációjával személyes története elvált Magyarország 20. századi történetétől, és új pályára került. Visszaemlékezésének közlésével azonban, reményeink szerint, beemelődik az utókor történeti emlékezetébe, abba a történelembe, amelynek hajdan maga is aktív résztvevője, szenvedője, sőt formálója volt.

* * * * *

Bevezető

Nem mint történész írom ezeket a sorokat, oldalakat; nem is vagyok történész. Úgyszólván semmi nem áll rendelkezésemre, amit egy történész megkívánna mint forrásanyagot: irattárak, levéltárak stb. Itt ülök dolgozószobám széles ablakánál, látom a széles lakóházak környéki utcát, minden zöldbe és virágba borulva ezen a márciusi napon, az 1990. évben. Csak az emlékezetem szolgálhat ehhez az íráshoz, plusz egy Tiszatájban megjelent múlt évi tanulmány ebben a tárgyban. Igen, meg kell említenem, hogy nem Budapesten, Szegeden vagy Magyarországon írom ezeket a sorokat, hanem az Amerikai Egyesült Államok, Dél-Karolina állam egyik kisebb városában. Az események négy, négy és fél évtized előtt történtek, sok víz folyt le azóta a legkülönbözőbb folyókon, melyek életemben szerepet játszottak. Most a Tyger River mellett élek...

Úgy érzem, valahogy ecsetelnem kellene, hogy is került sor erre, mármint hogy ezt a cikket írom. Budapest a szülővárosom, és szeretem: így 1974 óta sokszor fordultam meg Magyarországon. Múlt év késő nyarán is. Ekkor találkoztam Horváth Sándorral, erősen a 80-as éveiben járó nyugdíjossal, az egykori Magyar–Jugoszláv Társaság (a továbbiakban MJT) irodai alkalmazottjával. Ideadta a Tiszatáj múlt év elejei számát, melyben nem kis érdeklődéssel olvashattam egy tanulmányt: „*MJT története – (1946–1948)*”.⁴

Érthető, a tanulmány szívemet érintette. De ahogy analizáltam – és ebben az érzéknek kell dominálni – rájöttem, vannak benne téves adatok is. Ez nem vád akar lenni, csak megállapítás. Hisz a cikk írója, feltételezem, csak irat- és levéltárakra szorítkozott, plusz pár könyvre. Első kézből, saját tapasztalataiból semmit nem tudhatott. Mondom, szívemet

3 A rendelkezésünkre álló források szerint eddig úgy tudtuk, hogy 1955. augusztus 2-án szabadult. Felesége szóbeli közlése szerint azonban felülvizsgálati perének ítélethirdetése után nem volt hajlandó visszamenni a börtönbe, a tárgyalóteremből 1955. július 29-én édesanyja lakására távozott.

4 Vinnai Győző: *Magyar–Jugoszláv Társaság (1946–1948)*. Tiszatáj, 1989/2. sz. 84–90. o.

érintette, mert úgy tudom, eddig sem pontosan, sem pontatlanul semmi nem jelent meg erről a szervezetről. Halála előtt egykori barátom, Mesterházi Lajos⁵ megjelentetett valamit *Budapest* című folyóiratában, melynek szerkesztője volt, de ez olyan nesze semmi, fogd meg jól kísérlet volt. Az első levélváltásunk után meghalt. Csuka Zoltán⁶, az MJT egykori ügyvezető titkára „úszott az árral”, és ehhez a még akkor mindig kissé kínos témához nem akart hozzányúlni, legalábbis nem komolyan.

Elolvasva és áttanulmányozva a cikket, írtam egy kiegészítésnek mondható levelet a *Tiszatáj* szerkesztőségének, javítani a hibákon, megmagyarázni a tévedéseket stb. Erre kaptam egy levelet Annus József⁷ főszerkesztőtől. Ha szabad idéznem, ebben írja: „Az mindjárt első pillantásra látszik, hogy az Ön rövid levele több tényről tartalmaz mint az említett közlemény, s hogy a kérdésben Ön koronatanú. Azt kérném tehát... szíveskedjék minél alaposabban megírni a szóban forgó évek történetét, mi egy bő emlékezést is a legnagyobb örömmel közölnénk... Hiszen aligha van ma valaki a világon, aki erről a fontos kérdéstről autentikusabban szólhatna mint Ön.”

Semmi kétség, ez nagyon hízelgően hangzik, de sajnos javarészen igaz: nem sokan élhetnek még azokból, akik valami formában ebben részt vettek. Én voltam a legfiatalabb... Annus levelére megeresztettem egy választ, mint egykori szerkesztő a szerkesztőhöz, kérve információkat a feltételekhez. Rövidesen itt volt levele. Az első levelében írott „Igen tisztelt Rex József” helyett a megszólítás „Kedves Bátyám!” volt, ami sokkal jobban esett. Még jobban esett volna, ha tárgyi alapon „Kedves Öcsém” lehetett volna... Levelében Annus írja: „Nagy-nagy örömmel vettem kedves levelét, s ugyanúgy a készségét a velünk való együttműködésre. Mit is kellene megírni a rendkívül izgalmas és ugyancsak homályba vesző évekből? Talán a Társaság bővebb történetét, ám azzal a történeti háttérrel és személyes emlékezéssel, amelynek felfestésére itthon aligha képes valaki.” Bármennyire is nincs ínyemre, de úgy érzem, muszáj magamról adni némi felvilágosítást, különben nehezen lenne érthető, miért pont én kerültem bizonyos posztokra és helyzetekbe, nem voltak Kovács vagy Kiss.

Szüleim 1919 után Jugoszláviába emigráltak; nem voltak egyedül, inkább több ezren. Ez, természetesen, a baloldali emigráció volt, kommunisták, szociáldemokraták, de volt több „Károlyista”⁸ is, vagy a híres-hírhedt Linder Béla⁹ („Nem akarok katonát látni” – hadügyminiszter). Károlyi Mihály is évekig élt Jugoszláviában 1919 után. Tehát, mint emigráns szülők gyereke, én Belgrádban nőttem fel, persze, szerb nyelvű iskolákba jártam. Akkor, ahogy mi hívtuk, a „monarcho-fasiszta” Jugoszláviában még a legsűrűbben magyarok által lakott területeken sem voltak magyar nyelvű iskolák¹⁰ – nem mint ma,

5 Mesterházi Lajos (1916–1979) író. 1966-tól haláláig volt a *Budapest* című folyóirat főszerkesztője.

6 Csuka Zoltán (1901–1984) író, műfordító. Fontos szerepet játszott a Jugoszláv–Magyar Baráti Társaságban. A Rex és társai elleni perben 1950-ben kémkedésért 15 év fegyházra ítélték. 1955-ben szabadult. Az érdi könyvtár ma a nevét viseli.

7 Annus József (1940–2005) tanár, író, szerkesztő. A *Tiszatáj* című folyóirat főszerkesztője 1972–1986-ig, ekkor politikai okokból elbocsátják, de 1989–1996-ig ismét a folyóirat főszerkesztője lett. 1990–1998-ig az MSZP országgyűlési képviselője volt.

8 Károlyi Mihálynak (1875–1955), az őszirózsás forradalom miniszterelnökének, majd köztársasági elnöknek a híveire utal, akiket ebben a korszakban októbristáknak is neveztek.

9 Linder Béla (1876–1962) vezérkari ezredes, pár napig a Károlyi-kormány hadügyminisztere, majd tárca nélküli miniszter. A délszláv csapatok által megszállt Pécs polgármestere, majd 1921 augusztusában a jugoszláv csapatokkal együtt a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba távozik.

10 Az SzHSz Királysághoz csatolt Délvidéken az új állam valóban radikálisan leépítette a korábbi magyar iskolahálózatot. A Népszövetség kisebbségvédelmi előírásai miatt azonban, amelyet a délszláv állam is aláírt, az elemi iskolákban bizonyos feltételek megléte esetében az állam köteles volt biztosítani a kisebbségek anyanyelvű oktatását. Ugyanakkor az ún. névelemzés során a hatóságok

magyar nyelvű egyetem, színház, TV, rádió, újságok, folyóiratok stb. Én pl. Aranyt, Adyt és Petőfit először szerb nyelvű fordításban olvastam. Magyarul beszélni, igen, otthon, az emigráció gyerekeivel stb. De magyarul írni csak felnőtt ifjúkoromban tanultam meg, és csak Budapesten kezdtem „tökéletesíteni” 1945 után.

Kora fiatalságomban kapcsolódtam már be a munkásmozgalom diákszárnyába, hisz ezt úgy mond hazulról hoztam magammal. Ez Belgrádban késsel és vérrel járt, nem csak Marxot és Freudot, vagy Lenint és Sztálint tanulmányozva. Aztán jött a Hitler támadása, a háború és az ellenállás. Úgyszólván gyerekfejjel lettem egy kisebb partizánosztag politikai biztosa.¹¹ A továbbiak részletezése sok oldalra vezetne. Röviden: 1944-ben és 1945-ben a Vörös Hadseregben voltam, és részt vettem a németek kiűzésében hazám területéről. Ezt ma a legkülönbözőbb szemszögekből lehet nézni, de emlétek csak egyet, 1941-ből. Churchill mondta, mikor az alsóházban saját pártja soraiból megtámadták, hogy Moszkvába ment és szövetséget kötött Sztálinnal. Válasza kb. ez volt: „Hitler ellen az ördöggel is szöveteznék!” Elhagyva a „politizálást”, május 11-én szereltem le és 15-én már a magyar Külügyminisztériumban dolgoztam. Nem én kértem ezt, odatettek. Aki kért, az dr. Gyöngyösi János külügyminiszter¹² volt, akit ismertem, és akinek kellett szláv nyelveket beszélők, főleg orosz, szerbhorvát stb. Belepasszoltam a koncepciókba... Később más koncepciókba...

Ennyi talán elég lenne magamról. Talán még csak annyit, hogy a háború után igen sok barátom Belgrádból Jugoszlávia legfelsőbb vezetésébe került.

Debrecenben 1944 vége felé, mikor az Ideiglenes Nemzeti Kormány és az Ideiglenes Nemzetgyűlés volt kialakulóban, majd megalakult, alkalmam volt munkám révén megismerni sok embert, akik Magyarországon kerültek a legvezetőbb pozíciókba. Ez vonatkozik nemcsak a Kommunista Párt vezetőire, de később, 1945 elején Budapesten minden más párt vezetőire is. Aztán külügyi beosztásom is hozzájárult ehhez.

Nem esne nehezemre bizonyos történelmi háttért vázolni a két világháború közötti, majd a háború alatti évekről sem. De ez megtalálható minden középiskolai történelemkönyvben, jól vagy rosszul. Röviden, körülbelül így nézett ki a helyzet.

A két világháború között Magyarország és Jugoszlávia kapcsolata alapjában rossz volt, Magyarország sértve volt Trianon miatt, sok esetben jogosan. Jugoszlávia pedig a Kisantant (Csehszlovákia és Románia) szövetséghez tartozott, melynek egyedüli célja volt megóvni a határokat, ill. a területeket, melyek azelőtt Magyarországhoz tartoztak. Magyar területen képezték ki a gyilkosokat, Jankapusztán.¹³ De pont a háború előtt, illetve 1941-

határozták meg, hogy kiket íráthatnak be a szülők a magyar tannyelvű osztályokba. A szláv hangzású nevet viselő, illetve a zsidó gyermekeket csak államnyelven oktató iskolákba íráthatták be szüleik. Az iskolapolitikáról bővebben lásd A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 120–135., valamint Zoran Janjetović: *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*. (A császár gyermekei, a király mostohagyermekei. Nemzeti kisebbségek Jugoszláviában 1918–1941) Beograd, 2005. 161–209.

11 Mintegy ötvenen tartoztak a csoportjába, főleg egyetemisták, szakszervezeti aktivisták. Közép-Szerbiába történő átvonulásuk azonban nem sikerült, s mivel körözték, 1941 októberében szüleivel átszökött az akkor már Magyarországhoz tartozó Újvidékre. A. Sajti Enikő: *Egy kommunista káder a külügyben, 1945–1948*. Rex József. Forrás, 41. évf. 2009. 92–93.

12 Gyöngyösi János (1893–1951) kispárti politikus, 1944 decembere és 1947 májusa között külügyminiszter. Gyöngyösi nem magától alkalmazta Rexet, hanem kifejezetten a szovjetek nyomására. Lásd ezzel kapcsolatban az előszót.

13 1934 októberében usztasa terroristák Párizsban megölték Sándor jugoszláv királyt, és a merénylet szerzett sérülésében, amelyet egy francia rendőr golyója okozott, meghalt Louis Barthou francia külügyminiszter is. A merényletet egyszemélyes és igaztalanul Magyarországot tették felelőssé.

ben, egész elején, gróf Csáky¹⁴ magyar külügyminiszter és gróf Teleki Pál miniszterelnök munkája révén, létrejött a magyar–jugoszláv barátsági szerződés. Ennek oka és háttere sok oldalt igényelne.

„*Alig száradt meg a tinta*” a szerződésen, Hitler megtámadta Jugoszláviát és Magyarország sajnos csatlakozott ehhez, a föld reményében. Vissza is került Bácska és kisebb más részek.¹⁵ A később kitört német–szovjet háború kiváltott egy aktív jugoszláv ellenállási mozgalmat, Bácska sem volt kivételezett terület. A pro-náci magyar hatóságok Újvidéken, Csurogon és más bácskai területeken (a Sajkás vidéken – S. E.) vérfürdőket rendeztek, és főleg a szerb lakosság ellen. Persze a zsidók sem lettek kihagyva. Mikor a partizánok 1944 végén ezeket a területeket visszafoglalták, félni lehetett erős revánstól. Nem volt oly súlyos, de sajnos volt.¹⁶

Még 1944 végén, főleg 1945 elején, az új jugoszláv vezetőség, maga Tito is kihirdeték, hogy a szomszéd országokkal való jó viszony az egyik fő céljuk. És ezek között Magyarország is meg lett nevezve. Magyarországon meg úgyszólván életkérdés volt a Jugoszláviával való jó viszony kialakítása.¹⁷ Ti. Csehszlovákiával oly rossz lett, amilyent csak elképzelni lehet. Romániában ugyan egy magyarbarát, dr. Petru Groza volt a miniszterelnök¹⁸, de erős magyarellenes erők mozgolódtak a háttérben. Volt egy vonása az akkori helyzetnek, és ezt érdemes megemlíteni. Mindezekben az országokban komoly szerep jutott a Kommunista Pártoknak. A magyar–jugoszláv viszonyban ez eleinte, kb. 1948 elejéig, hozzájárult a jó kapcsolatokhoz. Románia felé sem ártott. De Csehország felé igen keveset jelentett. Ez csak jóval később indult el a javulás útján.

Az előkészületek jegyében

Itt az ideje lassan rátérni fő tárgyunkra, az MJT történetére. Véleményem szerint ez még 1945 nyarán kezdődött, kora nyarán, ilyen érdeklődésű emberek között. Magam is beszélgettem egy ilyen társaságról több emberrel, akiknek akkor már, vagy később volt szavuk

A merénylők közül hárman valóban Jankapusztáról érkeztek Franciaországba, de a merényletet nem a magyar kormány készítette elő.

14 Gróf Csáky István (1894–1941) az Imrédy- és a második Teleki-kormány külügyminisztere. A magyar–jugoszláv barátsági szerződést 1940. december 12-én írták alá és 1941. február 27-én ratifikálták.

15 A Délvidék visszacsatolására legújabbán lásd a Limes 2009. 2. tematikus számát.

16 A magyarok elleni partizán megtorlás áldozatainak számát még ma sem ismerjük pontosan. Az azonban már az eddigi kutatások alapján is bizonyosra vehető, hogy a jugoszláv partizánok jóval több magyart végeztek ki 1944/45-ben a Bácskában, mint ahány főként szerb és zsidó áldozata volt a magyar hadsereg és a csendőrség által 1942 januárjában végrehajtott razziáknak a Sajkás-vidéken és Újvidéken. A razziára és partizán megtorlásokra újabbán lásd Forró Lajos, Pihurik Judit és A. Sajti Enikő Rubikonban (2009. 5. sz.), illetve Limesben (2009. 3. sz.) megjelent írásait.

17 A két ország 1944 utáni kapcsolatainak alakulására Ripp Zoltán: *Példaképből ellenség. A magyar kommunisták viszonya Jugoszláviához 1947–1948.* In: *A fordulat évei 1947–1949.* Szerk.: Standeisky Éva, Kozák Gyula, Pataki Gábor, Rainer M. János. 45–62. A. Sajti Enikő: *Bűntudat és győztes fölény: a magyar–jugoszláv kapcsolatok 1944–1947.* In: *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet.* Szerkesztők Papp Richárd, Szarka László. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2008. 203–210.

18 Petru Groza (1884–1958) román politikus, az Ekésfront vezetője. 1945. március 6. és 1952. június 2. között miniszterelnök, majd államelnök. A „magyarbarát” jelző hosszú ideig azért tapadt a nevéhez, mivel a háború után megfékezte Erdélyben a szélsőséges román nacionalista Maniu-gárda randalírozását, s ezért a szovjetek visszaadták Erdélyben a román hatóságoknak a közigazgatás irányítását.

és hatáskörük is volt. Dr. Bán Antal¹⁹, szocdem vezető, későbbi iparügyi miniszter, Veres Péter²⁰ és dr. Erdei Ferenc²¹ a Paraszt Pártból, dr. Molnár Erik²² népjóléti miniszter, gróf Teleki Géza²³ közoktatásügyi miniszter, a nagyhatalmú Balogh István²⁴, kispap, kisgazda államtitkár, id. Komócsin Zoltán²⁵ és Dénes Leó²⁶ polgármester Szegedről. Mohács polgármestere, azt hiszem Cserta Mihálynak²⁷ hívták, szocdem volt, Nagy Imre²⁸ akkori földművelésügyi miniszter stb. Tudatosan említettem azokat, „akik számítottak” valamit. Később, mikor már minden megalakulás előtt volt, hosszabb beszélgetésem volt Oszukin szovjet követségi tanácsossal is, aki „mellesleg” a szovjet hírszerzés egyik irányítója volt Magyarországon. Pár nap múlva megadott válaszában ő is pozitívan foglalt állást. Biztos voltam, megkérdezte feljebbvalótól. Mindezzel azt akartam mondani, hogy a legszélesebb és különböző színezetű politikai vezetők, de ugyanígy az emberek is, nagyon szimpatikusan néztek egy magyar–jugoszláv barátsági viszony felé.

Kb. 1945 augusztusában kezdődött meg a való mozgolódás. Fura módon nem is „balról” indult ki, hanem... hm... „jobbról”. A gondolat végrehajtását Tildy Zoltánné²⁹ vetette fel, mikor visszajött Belgrádból, ahol többedmagával (dr. Majlát Jolán³⁰, Rajk Júlia, plusz még két nő) volt egy, azt hiszem valamiféle nőkongresszuson. Alig jött vissza Belgrádból,

19 Bán Antal (1903–1951) szociáldemokrata politikus. A két világháború között Jugoszláviában élt, az újvidéki *Munkás* című szociáldemokrata lap szerkesztője. 1945-ben a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője lett, majd országgyűlési képviselő. A Gazdasági Főtanács tagja, 1945–1948 között iparügyi miniszter. 1948-ban külföldre távozott.

20 Veres Péter (1897–1970) író, parasztpárti politikus, 1947–48 között honvédelmi miniszter.

21 Erdei Ferenc (1910–1971) agrárközgazdász, parasztpárti politikus, szociográfus. 1944–1956 között több miniszteri posztot töltött be. 1956 után főként tudományszervezéssel foglalkozott, az MTA főtitkára.

22 Molnár Erik (1894–1966) történész, kommunista politikus, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1945 után számos miniszteri posztot töltött be, az MDP KV tagja, élete végéig országgyűlési képviselő. Fontos szerepe volt a háború utáni történetírás irányításban, az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója, a Magyar Történelmi Társulat elnöke.

23 Gróf Teleki Géza (1911–1983) geográfus, egyetemi tanár. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány vallás-és közoktatási minisztere. 1949-ben az Egyesült Államokba emigrál, ottani egyetemeken tanít.

24 Balogh István (1894–1976) római katolikus pap, kispap, kisgazda politikus, államtitkár.

25 Komócsin Zoltán id. (1895–1978) építőmunkás, szakszervezeti vezető. Jelentős szerepet töltött be Szeged politikai életében.

26 Dénes Leó (1897–1977) kommunista politikus, polgármester. Politikai tevékenysége Szegedhez kötődik.

27 Helyesen Cserta Béla (1898–?) jogász, szociáldemokrata, majd kommunista politikus. 1919-ben Pécs rendőrkapitánya, majd Jugoszláviába emigrál. 1945–1947-ig Mohács polgármestere. Ezt a tevékenységét sorozatos botrányok kísérik, 1947 októberében leváltják és fegyelmi eljárást indítanak ellen. További sorsa ismeretlen. A Csertára vonatkozó adatok Ferkov Jakab szíves közlésén alapulnak, amiért ezúton is köszönetet mondok.

28 Nagy Imre (1896–1958) kommunista politikus. 1945 után számos politikai, közéleti funkciót töltött be, 1953–55 között miniszterelnök, majd az 1956-os forradalom miniszterelnöke. 1958-ban kivégezték.

29 Tildy Zoltánné, sz. Gyenis Erzsébet (1896–1985) tanítónő, politikus, országgyűlési képviselő. Köztársasági elnök férje mellett nagy aktivitással vett részt a hazai közéletben. 1945-ben bekerült a budapesti törvényhatósági bizottságba, majd rövid ideig országgyűlési képviselő is volt. 1945 és 1948 között a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének elnöke. 1948–1956-ig férjével együtt házi őrizetben volt. Férje halála után egy darabig Szegeden élt fiával.

30 Majlát Jolán (1917–1991) szociológus, parasztpárti politikus, a Magyar–Szovjet Baráti Társaság társelnöke, országgyűlési képviselő. Férje Erdei Ferenc.

találkoztam vele Andrassy úti lakásukon. Ő hívott meg, nem messze laktam tőlük. Sok más fiatalabb emberrel voltam oda meghívva, testvérem³¹ is ott volt. Úgyszintén dr. Mara Miklós a külügyből (bácskai), Szegedi Emil a Szabad Néptől (bácskai), Gondi Ferenc a külügyből (bácskai), dr. Kardos László, a NÉKOSZ elnöke, Bazsik Renáta, a Zöldkeresztes Szolgálat igazgatója, dr. Geleji Dezső, a Magyar Nemzettől (emigráns volt Jugóban) stb.³² Az MJT gondolata és megvalósítása volt a téma. A találkozások, eszmecsere, majd valóban az előkészületek folytak egészen a közgyűlésig. 1945 októbere, mely az akkori Kereskedelmi Kamara nagytermében zajlott le. Minden úgy nézett ki, hogy Tildyné lesz az elnök, Szegedi Emil a főtitkár. Már a Tildynénél lezajlott első találkozón fel lett vetve a Szövetséges Ellenőrző Bizottság mellett működő jugoszláv katonai delegációval a kapcsolat. Nekem akkor a külügyben az egyik munkám volt a kapcsolat ezzel a misszióval, ill. vezetőivel, így én lettem megbízva a velük való kapcsolattal az MJT megalakulása ügyében is. Tájékoztattam erről a „mozgalomról” a misszió vezetőjét, Obrad Cicmil³³ ezredest, Lazar Brankov³⁴ kapitányt (később őrnagy lett), aki a misszió politikai tisztje volt. A misszió, a magyar kormány csendes beleegyezésével, más működése is volt, mint a címben szerepel, többek között diplomáciai, gazdasági, kulturális ügyek stb. A továbbiakban, mikor az MJT megalakulásáról beszéltem az említettekkel és másokkal, a jugók nem is szégyenkeztek kinyilatkoztatni, kit látnának szívesen és kit nem a jövőbeli MJT vezetői között. Tildynéért rajongtak, én is, mindenki. Szegedi kijelentette, csak úgy vállalja a főtitkári tisztséget, ha én lennék a főtitkárhelyettes. Én nem tartottam a KP-ban (Kommunista Párt) ezzel kapcsolatban senkivel az összeköttetést, mert gondoltam, ezt Szegedi Emil teszi, hisz az illetékes (gondoltam én) Révai József volt, egyben a Szabad Nép főszerkesztője is (nem csak Politikai Bizottság tagja és főideológus), akivel Szegedi naponta együtt van. Tévedtem... Pedig ez lett volna Szegeditől a logikus.

Egyik nap hívott Révai titkárnője, hogy azonnal jöjjenek Révaihoz³⁵. Mentem. Be sem léptem, majd nem lehardások özöne zúdult rám. Ő csak úgy, tegnap értesült Szegeditől az MJT körüli tevékenységről – miért? Miért nem tettem én neki erről jelentést? Mi a nagy titkolódzás? Stb., stb. Mondtam neki, gondoltam Szegedi tájékoztatja őt mindenről, folya-

31 Rex (Reks) Tibor (1924–1979), aki ekkor a Belügyminisztériumban, majd a Honvédelmi Minisztériumban dolgozott.

32 Mara Miklós (?–?) még Debrecenben, miniszteri fogalmazóként lépett az Ideiglenes Nemzeti Kormány szolgálatába. Gondi Ferencet (1915–?) Rex és társai perében 1950-ben kémkedésért 12 évre ítélték, 1955-ben felmentették és szabadlábra helyezték. Kardos László (1918–1980) kommunista politikus, országgyűlési képviselő, néprajzkutató. A népi kollégiumi mozgalom egyik kezdeményezője és vezetője. 1956-os tevékenységéért letartóztatták és életfogytiglani börtönre ítélték. 1963-as szabadulása után néprajzkutatóként dolgozott. Bazsik Renáta (1920–1989) védőnő, orvos, az 1944. március 22-ei sátoraljaújhelyi börtönlázadás résztvevője. A Rajk-per kapcsán letartóztatták, 1956-ban szabadult. Szegedi Emil (1907–1980) borbély, a két világháború között a délvidéki magyar sajtó egyik kiemelkedő újságírója. 1945 után a *Szabadság*, majd a *Szabad Nép* vezető publicistája, fotográfus. Geleji Dezső (1893–1969) jogász, újságíró, radikális párti politikus. A Galilei-kör tagja, titkára. 1919-ben Jugoszláviába szökött. 1945 után országgyűlési képviselő, a *Magyar Nemzet* főmunkatársa. A MÚOSZ örökös tagja.

33 Obrad Cicmil később Angliában és Kanadában követként teljesített diplomáciai szolgálatot.

34 Lazar Brankov (1912–?) a budapesti jugoszláv követség beosztott diplomatája. A Tájékoztató Iroda Jugoszlávia-ellenes határozata után Magyarországon kért politikai menedéket, ezután egy Tito-ellenes kormány megalakításáról tárgyalt Moszkvában. A Rajk-per negyedrangú vádlottja, életfogytiglanira ítélték. 1956-os szabadulása után Franciaországba emigrált.

35 Révai József (1898–1959) kommunista politikus, író, publicista. 1945-től országgyűlési képviselő, majd népművelési miniszter, az MDP Központi Vezetőségének, 1956 után pedig az MSZMP Politikai Bizottságának tagja. 1945–1950-ig a *Szabad Nép* főszerkesztője.

matosan. Kért tőlem is rövid beszámolót, adtam neki mindenről. Mikor én kérdeztem, ő sem tudta megmondani a párt melyik osztálya alá tartoznak az ilyen ügyek. Később már kialakult... Aztán ő tájékoztatott engem...

„Szegedi nem lehet az MJT főtitkára – maga lesz” – mondotta. Csak később tudtam meg, hogy a jugók tiltakoztak Révainál Szegedi ellen, mert egykor egy polgári szabadkai újságnál dolgozott. Nem kis ijedtség vett rajtam erőt. Mondom Révainak, én semmit nem értek az ilyen szervezet felállításához, vezetéséhez stb. Valaki más jobb lenne, én segítenék, mint Szegedivel volt szó...

„Majd megtanulja: mint ahogy mindannyian mindennap tanuljuk, mit és hogyan kell csinálni. Ne legyen kishitű. Menjen el Háy Gyulához, ő majd segít...” – mondotta Révai. Háy Gyula³⁶ akkor a Magyar–Szovjet Baráti Társaságnak volt a főtitkára, különben ismert színműíró (Isten, Császár, Paraszt – stb., stb.). A későbbiekben mentem is hozzá, segített is, sok más ember mellett.

„Menjünk tovább, kit akarnak elnöknek?” – kérdezte Révai.

„Tildynét...”

„Nem lehet!...” – volt a határozott válasz. Majd kiestem a cipőmből: ő sem!?

„Hát akkor ki legyen?” – kérdeztem kétségbeesve. Már minden úgy nézett ki tegnap, hogy befejeztük a részleteket is, erre ma... összeomlik a kártyavár. Ember tervez, Révai végez...

Rövidebb gondolkodás után határozottsággal mondta: „Dr. Moór Gyula.”³⁷ (Dr. Moór az egyetem rektora volt, akkor még Pázmány Péter és ismert nemzetközi jogász. Ismertem, de nem közelebről. Talán kétszer talákoztam vele.)

„És ha nem akar lenni? És mi lesz Tildynével? Hisz ő már elnöknek érzi magát, eddig mindig úgy volt, hogy ő lesz...” – dadoghattam.

„Maga a diplomata, mutassa meg, hogy képes őt lebeszélni és dr. Moórt rábeszélni... ha kell... De Tildyné lehet az egyik alelnök, a kiscgazdák részéről...” – mondotta Révai, mintha arra is felhatalmazva lenne, hogy kijelölje, ki legyen a másik párt képviselője. Ti. azokban az időkben mindent ilyen „koalíciós” alapon illet szervezni, ez volt a „vonal”.

„Ki legyen az MKP részéről az alelnök?” – kérdeztem.

Révai minden gondolkodás nélkül kimondta: „Rajk László.”

„Ki fogja ezt közölni Rajkkal?” – érdeklődtem.

„Majd én közlöm vele. Este ülés van...” – válaszolta Révai.

Mikor vagy 3–4 nap múlva az MJT ügyében Rajkhoz kellett mennem, és mikor úgy kezdtem vele beszélni, mint aki persze tudja, mi vár rá, ill. ki lesz az MJT vonalán – fogalma sem volt kijelöléséről. De elhitte nekem, amit mondtam neki, mármint a Révaival való beszélgetésemet és javasolta, ne tegyek említést Révainak, hogy nem szólt neki, „az emberek érzékenyek az ilyesmire”, mondta Rajk.

Órjítóen kellemetlen volt Tildynének beadni a „mesét”. Először is, ő Szegedit akarta főtitkárnak – én is, mások is. Szégyelltem magam. Tildyné egy egyenes, úri hölgy volt, okos, biztos, hogy átlátta mesterkedésemet és sejtette, honnan fúj a szél. Éreztem, hogy sajnál, mert ilyen helyzetbe kerültem. Nagy nehezen vállalta az alelnökséget. Dr. Moór

36 Háy Gyula (1900–1975) drámaíró, műfordító, dramaturg, kommunista kultúrpolitikus. 1935–45-ig a Szovjetunióban élt. Hazatérése után sorra mutatták be darabjait, filmgyári dramaturgként dolgozott. 1956-ban a Nagy Imre-csoport tagja. November 4-én ő olvasta be a rádióban a híres segélykérést. 1956-os tevékenységéért hat év börtönre ítélték, 1960-ban amnesztiával szabadult. Élete hátralévő éveit Svájcban töltötte.

37 Moór Gyula (1888–1950) jogász, nemzetközileg ismert jogfilozófus. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, majd országgyűlési képviselő, de mandátumát megsemmisítették. 1945–1946-ban a Pázmány Péter Tudományegyetem rektora, a Magyar–Jugoszláv Társaság első elnöke.

Gyulát felkerestem az egyetemen – 4 órás csata folyt őt meggyőzni, hogy nincs nála alkalmasabb ember Magyarországon erre a posztra. A jugók nem voltak elragadtatva, túl szürke személy volt, nem ismert ember; na meg *vitéz* dr. Moór volt, ami nem jól hangzott a fülükben.

Az akkori koalíciós játék szellemében még két alelnök lett, egy szocdem és egy parasztpárti. Dr. Bán Antalhoz³⁸ fordultam (bácskai volt, úgyszólván gyerekkorom óta ismert) és Kovács Imre³⁹, ismert népi íróhoz, akit rokonoknál ismertem meg. Illetve először Darvas Józsefhez⁴⁰ mentem, de ő beszélt rá, hogy Kovács jobb lesz. Így is lett. Dr. Moór, Tildyné, Rajk, dr. Bán, Kovács; főtitkár – szégyellem leírni: Rex. És ez a „*csapat*”, többé-kevésbé, vezette az MJT-t egészen az 1947. januári közgyűlésig. Teóriában ... Praktikusan, mint ahogy kiderült az idők folyamán, ez a mindenkori főtitkár dolga volt.

Dr. Moór elnök egy idősebb agglegény volt, aki nagyon szerette a jó bort. Finom maradtam. A fenti vezetőség több mint egy év alatt egyszer találkozott. Én többször Tildynénél, Rajknál, párszor dr. Bánnál, talán egyszer Kovácsnál. De javarészt, ahogy egy szerb közmondás mondja, „*magamra és gebémre*” voltam utalva, plusz azokra az összeverbuvált önkéntes munkatársakra, akiket idők folyamán sikerült beszerveznem, vagy önként, érdeklődésből, szentimentális, vagy más okokból lettek segítők. Így lett lassankint nem hivatalos helyettesem egy fiatal agysebész, dr. Szántó György⁴¹, aki egyszer bemutatkozott és kijelentette, segíteni akar. Aztán egy fiatal szentendrei délszláv lány, Mirkovity Marica, később az MJT vidéki szervezési titkára. Majd Major László⁴², bácskai fiú, akkor NÉKOSZ-ista, testvérem, Rex Tibor, 1948-tól az MJT kulturális titkára (nem volt nepotizmus, Budapesten sem voltam, mikor erre a posztra kinevezték), dr. Geleji Dezső, aki szintén gyerekkorom óta ismert Belgrádból stb. Egyáltalán nem volt nehéz kialakítanom jó viszonyt a Budapesten élő jugó állampolgárokkal, akiknek az Andrássy út egyik előkelő házában, egy óriási lakásban volt az ún. Jugoszláv Klubjuk. Vezetőik voltak Jozo Jakupics, egy világszerte ismert futballvezető és szakértő Zágrábból, és Bogdánfi Sándor⁴³, egy bácskai író, ki később visszatért Újvidékre és fontos szerepet játszott a jugoszláviai magyarság irodalmi életében. Mindketten, de mások is, komoly segítséget nyújtottak az MJT-nek, többek között egy szobát engedtek át az MJT-nek és ez volt a „*főhadiszállásunk*” egészen addig, amíg a társaság nem költözött be a Bajza utcai székházba.

38 Bán Antal (1903–1951) szociáldemokrata politikus. A két világháború között Jugoszláviában élt, az újvidéki *Munkás* című szociáldemokrata lap szerkesztője. 1945-ben a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője lett, majd országgyűlési képviselő. A Gazdasági Főtanács tagja, 1945–1948 között iparügyi miniszter. 1948-ban külföldre távozott.

39 Kovács Imre (1913–1980) népi író, a népi mozgalom kiemelkedő alakja, parasztpárti politikus. 1947-ben külföldre emigrált.

40 Darvas (Dumitras) József (1912–1973) író, a népi mozgalom egyik vezető alakja, parasztpárti politikus, 1945-től haláláig országgyűlési képviselő. Többször volt közoktatási, illetve népművelési miniszter.

41 Szántó György (1907–1982) orvos, sebész, traumatológus. 1957-től vezérőrnagyként az Országos Traumatológiai Intézet első igazgatója, majd főigazgatója, a *Magyar Traumatológiai és Baleseti Sebészet* című lap főszerkesztője.

42 Major László (1922–2002) közgazdász, Györfly-kollégista, a Petőfi-kollégium igazgatója, a NÉKOSZ alelnöke.

43 Bogdánfi Sándor (1912–1987) újságíró, lapszerkesztő, író, az Újvidéki Rádió magyar nyelvű szerkesztőségének egyik vezetője, a *Magyar Szó* főszerkesztője, fontos szerepet játszott a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat létrehozásában.

Az 1946-os esztendő

Az MJT alakuló közgyűléseig, addigi és későbbi munkámhoz nagy segítséget nyújtott két „*lerándulás*” Belgrádba, ill. Jugóba. Még 1945. szeptember elején egy íródelegációval (Zilahy Lajos⁴⁴, Sötér István⁴⁵, Heltai Jenő⁴⁶, Gergely Sándor⁴⁷ és Várnai Zseni⁴⁸) mint a külügy hivatalos kísérője voltam lent egy hétig. Ez alkalmat adott kapcsolatba lépni sok régi ismerőssel és baráttal, akik akkor komoly pozíciókban voltak, valamint összeismerkedni sok olyan személlyel, akik később jól jöttek nekem az MJT kiépítése érdekében. Ilyenek voltak pl. Jován Popovics⁴⁹, magyarul beszélő vajdasági szerb író, a Szerbiai Írószövetség elnöke, Veljko Petrovics⁵⁰, nagy író és a Nemzeti Múzeum igazgatója, zombori, szintén magyarul tudó. Oszkár Davicsó⁵¹ költő, Mása Szelimovics, a Kulturális Titkárság külkapcsolatok osztályának vezetője, maga is ismert író, Vlado Velebit⁵² tábornok, külügyminiszter-helyettes, Pavle Beljanski⁵³, külügyi protokollfőnök, zombori, magyarul jól beszélt, Deszanka Makszimovity⁵⁴, szerb író stb., stb. Újvidéken megismertem a vajdasági magyarság új vezetőit, Kek Zsigmond⁵⁵ lelkészt, Gál László⁵⁶ költőt, Steiner Frigyes újságíró stb. Majd mikor MJT megalakulása után, mikor már (botcsinálta) főtitkár voltam, megint a Külügyminisztérium kiküldetésében, november hóban 3 hétig voltam Belgrádban, bőszégesen kihasználva az alkalmat és időt intézni és rendezni sok MJT-vel kapcsolatos kérdést és ügyet. Meg kell említenem, hogy akkor még nem nagyon volt vonat, telefon, távíró, sok minden, ami normálisnak tűnik ma, és mindenki természetesen veszi. Pl. akkor Budapestről Belgrádba és vissza a jugoszláv katonai misszió egyik ingatag teherautóján utaztam, vérfagyasztó hidegben és kényelmetlenségben. Belgrádban meg a nem fűtött Kaszinó Szállóban laktam, ahol reggelire csak popará (kenyérleves)

44 Zilahy Lajos (1891–1974) író, publicista. 1945-től aktív politikai szerepet vállalt, a Magyar–Szovjet Baráti Társaság első elnöke. 1948-ban az USA-ba emigrált. Jugoszláviában műveinek egy időben valóságos kultusza alakult ki.

45 Sötér István (1913–1988) író, irodalomtörténész. Az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára, majd rektora. Tanított a szegedi egyetemen is. 1956-ban oktatási miniszterhelyettes. 1957–1983-ig az MTA Irodalomtudományi Intézetének igazgatója.

46 Heltai Jenő (1871–1957) író, költő, újságíró.

47 Gergely Sándor (1896–1966) író, újságíró, lapszerkesztő. 1931-ben a Szovjetunióba emigrált. 1945–1951-ig a Magyar Írószövetség elnöke.

48 Várnai Zseni (1890–1981) költő.

49 Jovan Popović (1905–1952) szerb író, költő.

50 Veljko Petrović (1884–1967) szerb költő, író.

51 Oskar Davičo (1909–1989) szerb író, újságíró, lapszerkesztő. A partizánharcok résztvevője.

52 Vladimir Velebit (1907–2004) jugoszláv kommunista politikus, partizán, diplomata. 1945-ben külügyminiszter-helyettes, majd római és londoni követ. Magas rangú ENSZ-tisztviselő.

53 Pavle Beljanski (1892–1965) szerb jogász, diplomata, műgyűjtő. Gyűjteményét „*a szerb népnek*” ajándékozta, amely ma Újvidéken látható.

54 Desanka Maksimović (1898–1993) szerb költő, tanár, irodalomtörténész, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia tagja.

55 Kek Zsigmond (1907–1980) református lelkész, publicista, kisebbségi politikus. A *Híd* című vajdasági baloldali folyóirat főszerkesztője, majd a *Magyar Szó* főszerkesztője. 1948 után a hírhedt Goli otokon (Kopár-sziget) lévő táborban öt évet töltött. A *Magyar Szó* nyelvi lektoraként, Kossa János néven kiemelkedő nyelvhelyességi tevékenységet végez.

56 Gál László (1912–1975) író, költő, az újvidéki *Magyar Szó* újságírója.

volt, ebédre meg vacsorára hasonló jók... A háború irtózatossá pusztítással járt ebben az országban.

Visszatérve eme belgrádi utamról, itt volt az ideje valami tervet kidolgozni az MJT működtetésére. December elején, egy kibővített elnökségi ülésen, előterjesztettem egy tervvázlatot, ami javításokkal el is lett fogadva. Minden tervnek egyik sarkalatos pontja és nehézsége volt az anyagi kérdés. Magyarország rohamos léptekkel haladt azon az úton, mely a világtörténelem legnagyobb és legsúlyosabb inflációjához vezetett. Ha ma az MJT kapott 1 milliárd pengőt, amivel egy brosúrát lehetett kinyomtatni, holnap ez már csak a felét érte.

A hangsúlyt a kapcsolatok kiépítésére kellett fektetni és dolgozni inkább a jövőre, mint a mára vagy a holnapra. Intézmények voltak, melyekkel fel kellett venni a kapcsolatokat. A külüggyel nem volt probléma, ott voltam. A kulturális osztály vezetői kollégáim voltak. A következő volt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Egyik legjobb barátom, dr. Novik Károly min. tanácsos sokat segített ott. A miniszterelnökségen jól ismertem a mindenható Balogh István plébánost és államtitkárt, valamint a bácskai származású előadóját, Csuka Jánost⁵⁷ (nem rokon Csuka Zoltánnal). A Szaktanácsban maga a főtítká, Kossa István⁵⁸ volt jó ismerősöm, aki összehozott az illetékes emberekkel. A Városházán volt egy kulturált ember, Kóvágó József⁵⁹ polgármester, de nekem főleg dr. Némethy Károly kultúratanácsnok segített sokat. Na meg dr. Rosta László, az egykori Nemzeti Bizottság titkára.

A pártoktól a támogatás akkor irtó fontos volt. Nem mondom, hogy nem jött jól, hogy mindegyikben ismertem a vezetőket. Szakasits Árpád⁶⁰ igen szívélyesen fogadott, és maga vitt le a Palace Szállóban dr. Szalai Sándorhoz⁶¹ a külügyi osztályukon. Ott ennek titkárnője egy bácskai nő volt, az hiszem Blum Lili. Mindketten a későbbiekben sokat segítettek. De Marosán György⁶², Horváth Zoltán⁶³, Szíva István⁶⁴ is hozzájárultak, főleg a publicitás, népszerűsítés, közlemények stb. terén. Semmiképpen sem szabad per sze kihagynom dr. Bán Antalt, aki mindenben mindenkor segített.

57 Csuka János (1902–1962) író, újságíró. A két világháború közötti jugoszláviai magyar újságírás kiemelkedő alakja. 1945 után egy ideig a miniszterelnökség kisebbségi osztályának délszláv referense, majd politikai okokból elbocsátották.

58 Kossa István (1904–1965) kommunista politikus. 1945–48 között a Szakszervezeti Főtanács főtítkára, országgyűlési képviselő, az MSZMP KB tagja. Többször töltött be különféle miniszteri posztokat.

59 Kóvágó József (1913–1996) katonatiszt, gépészmérnök, kisgazda politikus. 1945–1947 között Budapest polgármestere. 1950-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélik, 1956-ban szabadul és ismét a főváros polgármestere lesz. A forradalom leverése után az Egyesült Államokba emigrál.

60 Szakasits Árpád (1888–1965) szociáldemokrata, majd kommunista politikus. Ő írta alá az SZDP részéről a két munkáspárt egyesülését. Köztársasági elnök, majd az Elnöki Tanács elnöke. 1950-ben életfogytiglani börtönre ítélik, 1956-ban szabadul. Ezután is aktív közéleti tevékenységet folytat.

61 Szalai Sándor (1912–1983) szociológus, filozófus, egyetemei tanár, az MTA rendes tagja. 1945–1948-ig az MSZDP külügyi osztályának vezetője.

62 Marosán György (1908–1992) szociáldemokrata, majd kommunista politikus. 1956 után fontos funkciókat töltött be az MSZMP-ben, államtitkár. 1962-ben megfosztották KB-tagságától.

63 Horváth Zoltán (1900–1968) szociáldemokrata politikus, újságíró, történész. A két munkáspárt egyesülésének híve.

64 Gergely István (1906–1977) újságíró. 1945 után a *Népszava* és a *Világosság* felelős szerkesztője.

A Kisgazda Párton belül, szárnyra való tekintet nélkül, támogatásra találtam. A Tildyékét, ugye, említenem sem kell. De Nagy Ferenc⁶⁵, Varga Béla⁶⁶, Kovács Béla⁶⁷, dr. Oltványi⁶⁸, dr. Ortutay Gyula⁶⁹, dr. Auer Pál⁷⁰ (későbbi párizsi követ), dr. Csornoky Viktor⁷¹ (Tildy Zoltán veje, míg élni hagyták...) és sokan mások nemcsak jóindulattal, hanem ha kellett, aktív támogatással voltak az MJT felé. Ez vonatkozik főnökömrre, dr. Gyöngyösi János külügyminiszterre is, aki szintén kisgazda volt.

A kommunista párton belül a lelkesedés Jugó felé nagy volt. Persze, ennek főleg ideológiai alapja volt. Jugóban sok „spanyolos”, akik Spanyolországban részt vettek a köztársaságiak oldalán, magas pozíciókban voltak. A hadsereg tábormoki karában főleg. A magyar „spanyolosok” sokat ismertek ezek közül. Ez egy „vonal” volt, amit ki is használtunk az MJT munkájában, részben a Partizán Szövetségen keresztül. A későbbiekben, mikor a kommunista párton belül már kialakult valami rend és rendszeresség, a kulturális és külügyi osztály vezetői, Antal Helén és Komját Irén⁷² nyújtottak segítséget. De Révai, Nagy Imre, dr. Molnár Erik, Vas Zoltán⁷³, Kállai Gyula⁷⁴, na és persze Rajk⁷⁵ is segítőkészek voltak. Az egyik leglelkesebb segítő volt Balázs Béla⁷⁶, a híres filmesztéta. A Parasztpártban főleg Kovács Imrével tartottam a kapcsolatot, de Szabó Pál⁷⁷ és Sötér István⁷⁸ írók is segítettek.

65 Nagy Ferenc (1903–1979) kisgazda politikus. A FKgP elnöke, újjáépítési miniszter, a Nemzetgyűlés elnöke, 1946–47-ben miniszterelnök. Lemondatják, megfosztják állampolgárságától, az Egyesült Államokba emigrál. Az emigrációban is aktívan politizál.

66 Varga Béla (1903–1995) római katolikus pap, kisgazda politikus, a Nemzetgyűlés elnöke. 1991-ben hazatelepült az emigrációból, 1990-ben részt vett az első szabadon választott országgyűlés alakuló ülésén.

67 Kovács Béla (1908–1959) kisgazda politikus, 1945–1947 között több kormányban földművelésügyi miniszter. 1947-ben a Szovjetunióba hurcolták, 1955-ben tért haza. 1956-ban Nagy Imre kormányának tagja. 1958-ban országgyűlési képviselőnek választották.

68 Oltványi (Ártinger) Ferenc (1893–1963) kisgazda politikus, művészeti író. A háború után a Nemzeti Bank elnöke, majd pénzügyminiszter, nemzetgyűlési képviselő. 1947/48-ban berni követ, majd a Nemzeti Múzeum igazgatója, illetve a Szépművészeti Múzeum főigazgatója.

69 Ortutay Gyula (1910–1978) néprajztudós, kisgazda politikus, a baloldali pártokkal történő együttműködés híve. 1947–1950-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter. Számos politikai és tudományos posztot töltött be.

70 Auer Pál (1885–1978) jogász, diplomata, publicista. 1946/47-ben párizsi követ, majd emigrál.

71 Csornoky (Bun) Viktor (1919–1948) jogász, kisgazda politikus, diplomata. Tildy Zoltán veje. 1948-ban hűtlenség és kémkedés vádjával halálra ítélik és kivézik.

72 Komját Irén (1895–1982) újságíró. 1949/50-ben az MDP külügyi osztályának vezetője.

73 Vas (Weinberger) Zoltán (1903–1983) kommunista politikus. Fogolycserével 1940-ben a Szovjetunióba került, a Komintern munkatársa. 1945 után számos fontos posztot töltött be, a Gazdasági Főtanács főtítkára, a Tervhivatal elnöke. Az 1956-os forradalom idején Nagy Imre köréhez tartozott, Romániába internálják. Hazatérte után visszavonult a politikai élettől.

74 Kállai Gyula (1910–1996) kommunista politikus, újságíró. 1945 után számos miniszteri és politikai posztot töltött be, 1951-ben letartóztatták, 1954-ben szabadult. 1956-ban Kádár csoportjához csatlakozott. 1965–67-ig miniszterelnök, 1957–89-ig a Hazafias Népfront elnöke.

75 Rajk László (1909–1949) kommunista politikus. Részt vett a spanyol polgárháborúban. 1945 után számos fontos párt- és állami tisztséget töltött be. 1946–1948-ig belügyminiszter, majd külügyminiszter. A nevét viselő, 1949-es monstre perben halálra ítélték és kivégezték.

76 Balázs Béla, Bauer Herbert (1884–1949) író, költő, filmesztéta, rendező.

77 Szabó Pál (1893–1970) író, parasztpárti politikus. A népi írók kiemelkedő alakja.

78 Sötér István (1913–1988) író, irodalomtörténész. 1957–1983-ig az MTA Irodalomtudományi Intézetének igazgatója.

A tervünk 1946-ra kb. a következőkből állott, eltekintve az apró munkától. Ha csak lehet, havonta egy előadást, a legaktuálisabb Jugóra vonatkozó témáról. Legalább 2, de ha lehet 3 nagyobb felhajtású kulturális eseményt rendezni, ami sok publicitást adna az MJT-nek. 4–5 kiadványt, ami ismertetné az aktuális jugó dolgokat, az életük minden területéről, de legalább egynek magyar kisebbségi vonatkozásúnak kell lennie. Legalább 4–5 „fiókot” kialakítani, megalakítani, főleg a déli vidéken, tehát a jugó határ felé. Felvenni és tartani a kapcsolatot az itteni jugó kisebbséggel, szerveikkel. Ha nem a legsúlyosabb, de az egyik legsúlyosabb, legkényesebb probléma volt: állandó anyagi, magyarabbul – pénzforgásokat kialakítani. Az utóbbival fejezem be: ez némileg sikerült is. Az MJT állandó havi támogatást kapott a miniszterelnökségtől, a külügytől, a közoktatásügytől, a városházáról, az Iparügyi Minisztériumtól (míg Bán Antal volt a miniszter), egyszer vagy kétszer a Gazdasági Főtanácstól is, Vas Zoltán jóvoltából. Míg az infláció tartott, ez néha neveléses volt. De 1946. augusztus 1. után, már a „jó” forint idejében, számottevő lett. Ami a pártokat illeti, azt hiszem csak a szocdemektől kaptunk egyszer, de egy jelentősebb összeget.

A Tiszatáj említett múlt évi cikkében az áll, hogy: „A Társaság 1946-os tevékenysége első sorban székházának megteremtésére irányult.” Ez nem így van, ez a „tevékenység” egy hétig tartott, 1946. december elején. Addig egészen más volt. Íme a rövid vázlat, inkább azért vázlat, mert memóriából nehezen lehet visszaemlékezni a kb. 10–12 előadásból álló sorozatra, mely 1946 folyamán megtörtént. Majdnem minden hónapban, főleg a Kereskedelmi Kamara kis- vagy nagytermében, az MJT előadása volt, minden elképzelhető témáról, ami Jugóval összefüggött. Az előadók között volt dr. Bán Antal, dr. Geleji Dezső, Rácz Kálmán⁷⁹ (történész), Sötér István, Tildy Zoltánné, Rob Antal⁸⁰, a Délszlávok Szövetségének főtítkára, Lazar Brankov, a jugó katonai misszió tagja.

Dr. Gyöngyösi János külügyminiszter, Bozsik Renáta stb. Az akkori napi sajtó, de a Magyar Nemzet biztosan, minden előadás előtt közölt pontos adatokat. A többi újság is. Sokszor az előadásokról komoly, nagy cikkek jelentek meg. Pláne, mikor például Bán Antal, Gyöngyösi János stb. voltak az előadók.

Vladimir Dedijer⁸¹ híres és ismert „Napló” című könyvéből magam fordítottam több érdekes részletet, melyeket a legkülönbözőbb lapok és hetilapok akkor, 1946 folyamán közöltek. Ez a könyv a jugó partizánharcok hiteles történetének számít. De Geleji is sok cikket írt Jugoszláviáról a Magyar Nemzetben. Az MJT égisze alatt, a Belvárosi Színház bemutatta Balázs Béla *Boszorkánytánc* című jugoszláv partizándramáját. Főszereplők voltak Bulla Emma és Dinem György, a rendező dr. Bárdos Artúr, híres színházi szakember, a színház igazgatója. A rendezésben erősen közreműködött Balázs Béla maga, de én is kivettem a részemet, mint kvázi szaktanácsadó. A premieren ott volt mindenki, aki akkor

79 Rácz Kálmán (1885–1951) őrnagy, jobboldali politikus, történész. Az irredenta mozgalom aktív tagja, a MOVE egyik alapítója. Gömbös híve, majd 1939-ben nyilas országgyűlési képviselő, de kilép a pártból és egy ellen nyilaspártot szervez. 1944-ben a németek letartóztatják, Mauthausenből tért haza. 1948-ban Svájcba emigrált.

80 Rob Antal, Antun Rob (1909–1965) a királyi Jugoszláviában lépett be a kommunista pártba, a zágári pártszervezet szervezőtitkára. 1946-tól a Magyarországi Délszláv Szövetség főtítkára, országgyűlési képviselő. Politikai karrierje összefüggött azzal is, hogy élettársa Rákosi Mátyás unokahúga volt. A Magyar–Jugoszláv Társaság intézőbizottságának tagja. 1948-ban Jugoszláviába szökött. A Vajdasági Magyar Kultúrtaács elnöke, majd a belgrádi szakszervezeti központban dolgozott. A jugoszláv állambiztonsági szervek (UDB) ügynöke volt.

81 Vladimir Dedijer (1914–1990) jugoszláv kommunista politikus, történész, diplomata, újságíró. A partizán harcok résztvevője, naplót vezet, Tito hivatalos életrajzírója. A JKP KB tagja, politikai karrierje 1954-ben megtörik, életét ezután főként tudományos, publicisztikai írásainak szenteli.

Budapesten számított valakinek, az élet minden területéről. Ez volt talán az MJT első nagy dobpergetése.

A második volt egy koncert a Zeneakadémián, szintén az MJT rendezésében. Belgrádban megkaptam egykori tanáromtól és később híres zeneszerzővé vált Josip Slavenskitől⁸² az engedélyt, hogy bemutassuk *Balkanofonija* c. nagy művét, mely világszerte sikert aratott. A Zeneakadémia nagytermében tartott ünnepi előadás szintén nagy felhajtással zajlott le. Sikerült megkapnom Ferencsik Jánost és Fricsay Ferencet⁸³, akik vezényeltek egy-egy művet. Kodály *Galántai táncok* című műve volt szintén a műsoron. (Ez a műsor később Pécsen is elő lett adva, helybeli erőkkkel.) A Bartók Béla Teremben kétszer volt „koncert” lemezekről, csak jugó műveket adva elő, szintén az MJT rendezésében. Szimfóniáktól, jugó operákon át, népi zenéig minden volt. Az MJT sok jugó anyagot adott át a rádióknak, lemezeket, írott zenét, amit Jugóból hoztam, vagy másokkal hozattam, vagy a jugó missziótól kaptuk. A Rádióban három vagy négy zeneelőadás volt az MJT égisze alatt, ezeket kétszer magam vezettem be, jobb személy hiányában... Az egyiknek a dátuma volt 1946. november 29., a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság kihirdetésének évfordulója, mikor az MJT rendezésében a Kereskedelmi Kamara nagytermében egy ünnepi ülés volt, dr. Bán Antal volt a szónok. Az Uránia moziban meg egy jugó filmet mutattak be, díszelőadáson, este. Az igaz, hogy a magyar feliratok rosszak, hibásak voltak, de ez nem az MJT bűne volt.

Legjobb emlékezetem szerint az MJT helyi csoportjai, szervezetei, melyek 1946 folyamán alakultak meg, ezek: Battonya, Baja, Mohács, Pécs, Szeged. Valami történt Makón is, kísérlet volt Nagykanizsán, de ebben nem vagyok biztos. Pécsen az egyik vezető volt Fajta Károly, rendőr őrnagy, egykori jugó magyar emigráns szülők sarja. Szegeden meg Dénes Leó polgármester volt a spiritus rector. Mohácson az említett dr. Cserta polgármester, aki a csoport elnöke is lett. E csoportok létrehozásán főleg dr. Szántó, nem hivatalos helyettesem működött közre, ezért nem teljesen tisztázta az emlékeim, de segített neki testvérem, Rex Tibor és Mirkovity Marica is. Az akkori keserves közlekedési feltételek mellett mindez komoly teljesítménynek számítható. Testvéremnek hivatalból volt autója, ezért tudott e téren jobban működni, sokat járt vidéken, én meg finoman „rábeszéltem”.

Az 1947-es esztendő

Hogy az MJT egyhavi vagy három havonkénti folyóiratot indítson, erről szó volt már a megalakulás idején. A gondolat, ill. gondolkodás ezen sosem szűnt meg 1946 folyamán. Az első fél évben az anyagi helyzet volt az a tényező, ami ezt majdnem lehetetlenné tette. A második fél évben meg mindenki meg akarta keresni a jó forintot, így nem volt idő a tervről gondolkodni... De nem volt az a szűkebb vezetőségi ülés, amelyen ez ne lett volna téma. Az új, 1947-es vezetőségre és személy szerint Csuka Zoltánra várt a feladat ezt realizálni.

„Főtitkárságom” utolsó és nagy rendezvénye, eseménye volt az MJT 1947. január 12-én megtartott második közgyűlése. Már 1948 végén tudtam, hogy ki leszek nevezve követségi titkárnak az újonnan alakult belgrádi magyar követségre. Nem sokkal előbb jött létre a magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok felvételéről szóló egyezmény, ami a követség felállításával járt együtt. Ezzel kapcsolatban volt az én kiküldetésem is 1945 novemberében, de korainak bizonyult... Csak az 1946 nyarán kötött párizsi békeszerződés után lehetett

82 Josip Štolcer-Slavenski (1896–1955) jugoszláv zeneszerző, Kodálynál is tanult.

83 Ferencsik János (1900–1984) és Fricsai Ferenc (1914–1963) karmesterek.

erről tárgyalni.⁸⁴ Ahogy megvolt a kapcsolat, dr. Gyöngyösi János külügyminiszter hívott és közölte velem, hogy szeretné, ha a követségre helyezném az MJT elnökségét, ott nagyobb szükség lesz rám a jövőben. Erről informáltam az MJT elnökségét, és miután az évi közgyűlés ügyis esedékes volt, így megállapodtunk az időpontban és más részletekben. Sajnos rám hárult a feladat az utódomról és az új vezetéséről gondoskodni.

Először is Rajkkal próbáltam erről beszélni, hisz ő volt kvázi az illetékes. Meglepetésemre Rajk ezt kikerülte és Révaihoz küldött. Révai kérdezte, kit javasolok a főtitkári posztra, hisz nem volt vitás, ez a lényeges pont. Haraszti Sándort⁸⁵ javasoltam, aki ugyan az apám lehetett volna, de akkor jobb személyt nem láttam utódomnak. Haraszti is emigráns volt Jugóban, ismerte a helyzetet ott, jó neve volt stb. Ott és azonnal Révai felhívta Harasztit. Viszont Sándor bátyám nem volt egy „igen” ember, elutasította, mert ahogy nekem később mondta, nem akart még egy plusz ingyenmunkát a nyakába venni. Révai sem volt az, aki ilyet lenyelt volna, de az én cipőmbe dugta a munkát, utasítva, menjek Harasztihoz és beszéljem rá. Még emlékezett is, hogy Tildynét „lebeszéltem”, dr. Moórt meg rábeszéltem a posztjukra. Napokig tárgyaltam (szó szerint) Harasztival, aki úgy egyezett bele, ha lesz valaki, aki végzi az „apró munkát”, a sok adminisztratív teendő, vagyis egy ún. ügyvezető titkárt, egy fizetett személyzetet. Ha nem is 100%-os meggyőződéssel, de Csuka Zoltánt javasoltam. Ennek aztán egy „anyag” része keletkezett, ami nem a fizetés volt. És ez mind 1946. december elején zajlott, ami csak egy újabb bizonyítéka az előző oldalakon leírtakra, ami az MJT székházát illeti.

Én és mások is néztünk egy székház, ill. egy megfelelőbb helyiség után már régóta. Voltak helyek, voltak kilátások, de vagy vagyonokba került volna a rendbehozatal, vagy rossz helyen voltak a felajánlott házak, lakások stb. Így nem került sor a megvalósításra egészen 1946 decemberéig, mikor is megtudtam, hogy a szovjetek ki fognak üríteni egy villát a Bajza utcában, azt hiszem a 26. szám alatt volt. Jól ismertem Zamercev⁸⁶ vezérőrnagyot, Budapest akkori szovjet városparancsnokát.

Elmentem Zamercevhöz és megkértem, adja ezt át az MJT-nek. Beleegyezett, de mondta, hogy ehhez Puskin⁸⁷ szovjet követ beleegyezése is kell. A következő állomás kb. 3–4 nap múlva Puskin volt, akit ismertem. „Hárásó”, mondta a követ, és azt hiszem, aztán már csak Fodor Gyula, akkori alpolgármester következett, már nem is tudom miért. De tény, hogy ez az előkelő, kétemeletes villaház, inkább egy palota, mint ház, 1946. december elején az MJT székháza lett. Csuka egyik követelése volt, hogy az új székházban ő kapjon használatra a felső emeleten egy lakást, hogy ne kelljen neki naponta bejárni Érdligetről, ahol háza volt. Megígérték neki, ő lett az MJT ügyvezető titkára. És minden fenntartásom

84 A diplomáciai kapcsolatok felvételének kérdése már 1945 őszén felvetődött, 1946. szeptember 25-én pedig Párizsban, a béketárgyalásokon a jugoszláv kormány jegyzékben fordult a magyar kormányhoz a diplomáciai kapcsolatok felvételének tárgyában. Szántó Zoltán követ 1947. február 4-én, pár nappal a párizsi békeszerződés aláírása előtt adta át Belgrádban megbízólevelét. A párizsi békeszerződést 1947. február 10-én írták alá.

85 Haraszti Sándor (1897–1982) újságíró, kommunista politikus. 1921-ben Jugoszláviába emigrált, a szabadkai *Napló* című lap és a *Szervezett Munkás* munkatársa. 1929-ben kiutasították Jugoszláviából. 1945 után az MDP agitprop. osztályának helyettes vezetője. 1950-ben bebörtönözték, 1954-ben szabadult. 1956-ban a Nagy Imre-csoporttal Romániába internálják, majd bebörtönzik. 1960-ban szabadul. Ezután az *Akadémia lexikon* szerkesztőségében dolgozott. 1981-ben a *Beszélő* című szamizdat lap egyik szerkesztője.

86 Ivan Tyerentyievics Zamercev vezérőrnagyot 1945 márciusában nevezték ki Budapest városparancsnokának.

87 Georgij Makszimovics Puskin (1909–1963) szovjet diplomata. 1945–48 között a Szövetséges Ellenőrző Bizottság politikai tanácsadója, 1948–49-ben a Szovjetunió budapesti nagykövete.

ellenére jól működött, függetlenül attól, hogy ez neki személyesen mit hozott a „konyhára”. Tehát a következő közgyűlésen Harasztit „megválasztották” főtitkárnak, dr. Szántót helyettesnek, egy kis szabályzat módosítással ügyvezető titkári pozíciót hoztak létre. Tildyné lett az elnök, azt hiszem Rajk megmaradt alelnöknek, a többire nem emlékszem már. Azt hiszem, hogy Bán Antal és Kovács Imre elhagyták az országot, de lehet, hogy ez csak később következett be.⁸⁸

Az 1947. január 12-i közgyűlés nagy parádé volt. Mindenki ott volt, aki számított. Rákosi, Szakasics, Tildy, akkor már köztársasági elnök, Rajk, Gyöngyösi, Molnár Erik, azt hiszem sok más kormánytag, államtitkár, aztán a politikai pártok legtöbb vezetője, írók, művészek, szóval – az akkori Budapest „krémje”. Mohácsról felhoztunk egy délszláv népi együttest, plusz egy később országos hírűvé vált kis énekeslányt, Kersics Ankicát.⁸⁹ A vidéki fiókok képviselői is helyet foglaltak az elnökségi asztalnál. Dr. Moór bevezetője után az én feladatomból volt vázolni az MJT működését 1945 októbere után. Ezt követte az új vezetőség megválasztása, ami persze csurom formalitás volt. Majd egy jó program következett, melynek középpontja a mohácsi csalogány, Kersics Anka volt. A másnapi újságok bő, oldalas beszámolókat közöltek erről az abban az időben fontos társadalmi eseményről.

Pont egy hétre rá levonultam Belgrádba, szervezni az új magyar követséget. Ami az MJT-t illeti, mögöttem maradt az özönvíz. A hivatalos állásom mellett az MJT belgrádi képviselője voltam és a később megindított *Déli Csillag* jugoszláviai tudósítója. Nem volt hónap, hogy egy cikk tőlem ne jelent volna meg a *Déli Csillagban*. Egészen 1948 februárjáig, mikor visszatértem Budapestre, ill. vissza lettem hívva. Az okok és ennek háttere egy oly rémregény, hogy egyrészt ide nem tartozik, másrészt egy könyvet tenne ki. Más szóval, az állampárt kialakulóban volt, de a pártállam is már erősen csirázott. Mindenkire mindent rá lehetett fogni, vagy ennek pont az ellenkezőjét.⁹⁰

Következik az MJT 1947-es működése, amiről nincs, nem is lehet első kézből származó tudomásom, hisz nem voltam Budapesten. De azért szoros kapcsolatot tartottam részben Harasztival, részben az MJT más vezetőivel is. Az idők folyamán kiderült, legalábbis számomra, hogy Harasztinál nem volt egy erőskezű, szorgalmas főtitkár. Ő inkább reprezentatív szerepet vállalt, képviselni az MJT-t ahol lehetett vagy kellett, beszédeket tartani stb. dr. Szántó meg nem akart nélküle, vagy a „háta mögött” semmit tenni. A „hatalom” lassan teljesen Csuka Zoltán kezébe került.

Ezt nem kell, és nem is szabad negatíván látni, nézni. Nem volt az MJT kárára. Csuka nagy tapasztalatú irodalmi szervező volt, de legalább ilyen jól értett a társadalmi-kulturális szervezetek ki- és felépítéséhez. Mindezen belül jól tudta összeegyeztetni az MJT céljait, kitévéseit saját érdekeivel, szükségleteivel. Neki mindig az volt a célja, hogy bárhol is van, egy folyóirat legyen a kezében. Nem sok idő múlva megszületett a *Déli Csillag*, miután valahonnan megkapta hozzá az anyagi fedezetet. Jól kigondolt, jól szerkesztett, mutató és tartalmas folyóirat volt, míg megjelent.

Az MJT pénzügyi-adminisztratív ügyei Csuka okos, tehetséges, diplomatikus felesége kezébe kerültek. Dici asszonynak ebben is nagy tapasztalata volt, ők ketten együtt hasonló vállalkozásokban már gyümölcsözően együttműködtek. Csuka nem pazarolta idejét apróságokra, erre lassan felvett személyzetet. Persze a jó forint már lehetővé tette az MJT ilyen

88 Kovács Imre 1947 novemberében, Bán Antal pedig 1948 februárjában emigrált.

89 Kersics Anka, Anka Kršić (1922–1997) sokak énekesnője.

90 Rex József életének erre a szakaszára, hazahívásának körülményeire, majd letartóztatására bővebben lásd A. Sajti Enikő: *Egy kommunista káder a külügyben: Rex József*. Forrás, 41. évf., 2009. 7–8. sz. 99–109.

kibővítését, a havi hozzájárulás a kormány részéről tetemes lett, hisz szélesíteni, ápolni kellett a magyar–jugó kapcsolatokat, ebben minden politikai színezet, árnyalat egyöntetűen megegyezett. Egy Hegedűs József nevű jugó származású, egykori szabó, majd rendőrtsiszt lett az üzemi szervezés titkára. Nem működött rosszul, hamarosan a legnagyobb budapesti üzemekben megalakultak az MJT helyi csoportjai. Mint a Magyar–Szovjet Baráti Társaságé is. Ez volt a minta és a példa. Aztán a pesti környék is sorra került, Csepel, Kispest, Újpest, majd a vidéki üzemek.

Csuka vette saját kezébe a vidéki városokban a csoportok megalakulását, ill. a hálózat kibővítését. Majd Mirkovity Marica lett a vidéki szervezés titkára. Csoport alakult (végre) Nagykanizsán, Székesfehérvárott, Egerben, Kaposvárott, Szombathelyen stb. Az biztos, hogy 1948 tavaszán az MJT-nek 14 vidéki szervezete volt. Azt hiszem Miskolcon is volt. Ezt a folyamatot leállította maga a történelem, ill. az 1948 júniusában nyilvánosságra hozott határozat a Kominform (Tájékoztató Iroda – S. E.) részéről Jugoszláviát illetően.⁹¹

Az 1947-es év folyamán óriási léptekkel haladt a magyar–jugoszláv kapcsolatok kiszélesítése. A különböző küldöttségek egymás kezébe adták a kilincset Belgrádban és Budapesten egyaránt. A belgrádi magyar követség teljes gőzzel dolgozott, meg kell hagyni, hogy a jugó követség Budapesten sem aludt. A cél egyöntetű volt: minél jobban kifejleszteni a két ország és nép viszonyát. A belgrádi magyar követ, Szántó Zoltán⁹² végiglátogatta Jugoszláviát és a magyar kisebbséget Vajdaságban. Magam részéről ezt előkészítettem, sokszor kísértem őt. 10 000 magyar építőmunkás kapott Jugoszláviában kenyeret. Ezt szervezni, kézben tartani kellett. Bővültek a kereskedelmi kapcsolatok is. Mindkét oldal erősen dolgozott egy kulturális egyezmény megkötésén. Az MJT szervezett Budapesten egy írótalálkozót, melyre jelentős jugoszláv írók érkeztek. Magyar írók jöttek Belgrádba, operaénekesek cseréje folyt. Karmesterek váltották egymást, Belgrádban, Zágrádban, Budapesten. Az új MJT végre beköltözhetett a Bajzai utcai székházba, ahol Jugoszláviában egy tetemes könyvtár is alakult. Ehhez egy könyvtárost vettek fel. A kulturális munka olyan méreteket öltött, hogy erre külön személy kellett. Testvérem, Rex Tibor lett a kulturális ügyek titkára, és ezzel, azt hiszem, megfelelő ember került a megfelelő székbe. A kiállítások, különböző rendezvények, előadás-sorozatok, koncertek, zeneestek relatíve rövid idő alatt megsokszorozódtak, éspedig jelentősen. Jugoszláviából részben magam, részben a Kulturális Bizottság küldött rengeteg anyagot, mely az ilyen természetű munkához szükséges volt. Az 1947-es jugoszláv nemzeti ünnep, november 29-e, Magyarországon igen nagy elismerésre talált, nemcsak Budapesten, de igen sok vidéki városban is, és nem csak ott, ahol már volt MJT-csoport.

Államközi vonalon két csúcseményről kell itt említést tennem. Az első volt egy magyar kormánydelegáció látogatása Belgrádban Dinnyés Lajos miniszterelnökkel az

91 Az MJT egyrészt a nagyobb városokban, majd az ipari üzemekben szervezett csoportokat, de volt ifjúsági tagozata is, sőt tudunk az ún. bori csoport megalakulásáról is, amit a volt munkaszolgálatosok szerveztek. A társaság történetére részletesen lásd Gyürke Csaba: *A Magyar–Jugoszláv Társaság története (1945–1948)*. Diákköri dolgozat, Szeged, 2009. Kézirat.

92 Szántó Zoltán (1893–1977) szociáldemokrata, majd kommunista politikus, diplomata. 1919-ben Bécsbe emigrált, később hazatér, majd a Szovjetunióba emigrál. 1947–49 között belgrádi és tiranai, majd párizsi követ. 1956-ban a Nagy Imre-csoporttal Romániába internálják. Hazatérése után nem indul ellene eljárás. Szántó 1947 júliusában tett körutat a Bácska és Bánát magyarok lakta helységeiben.

élén.⁹³ A delegáció tagja volt Szakasits Árpád, Gerő Ernő⁹⁴, dr. Molnár Erik új külügyminiszter⁹⁵ stb. Rákosi Mátyás nem volt köztük. A magyar kormányküldöttségnek minden tisztelet meg lett adva. Dinnyés és Tito németül nagyon jól elcsevegtek. Alig pár hétre rá került Belgrádban a kulturális egyezmény aláírására a sor. Egy kisebb küldöttség élén dr. Ortutay Gyula, akkori kultuszminiszter volt ott.⁹⁶

1947. december elején volt azonban a nagy ügy: jugoszláv kormánydelegáció utazott Pestre Tito marsall vezetésével!⁹⁷ Ezzel Magyarországnak egy győztes hatalom és volt ellenség megadta a tiszteletet. Az összes magyar politikai pártok vezetői jelen voltak, egy hiányzott: Rákosi Mátyás... Állítólag kezelésen volt, na hol, Moszkvában.⁹⁸ Pesten nem volt elég jó és megbízható orvos... Tito különvonatán Belgrádból rajta voltunk Szántó követ és jómagam is. Nehezemre esik ünneprontónak lenni, de Tito aranykessel és villával etette Rosenthal tényérből sonkával Tigris nevű farkaskutyáját. Alig egy héttel előbb voltam az ifjúsági vasútvonal építésénél a boszniai hegyekben, ahol hóban és fagyban dolgoztak a lelkes fiatalok, napi fél kg kukoricakenyér és napi két leves mellett. Meg kell hagynom, az esti leve sűrű volt...

A négynapos látogatás egy vadászattal végződött Kelebia közelében, ahol aztán lakoma és dárídó volt egy vadászkastélyban.⁹⁹ Ez sem volt erősen ínyemre, mint ahogy az sem, hogy a nincstelen parasztiúkból lett tábormokok a volt kapitalisták luxusvilláiba költöztek be Belgrádban és másutt. Lakva ismeri meg egymást az ember, és ez a 4 nap együtt praktikusán az egész jugoszláv vezetőséggel nem volt a számomra egy túlzottan üdítő élmény. Viszont a régi K.u.K. hadseregben volt egy mondás: „*Maul halten und weiter dienen*”, azaz „*pofát befogni és tovább szolgálni*”. Sajnos ezt tettem én is. Nem akartam talán ünneprontó lenni? Egy biztos: nem a félelem tette, nem tartoztam az ijedősökhöz. Talán... talán... a szégyenkezés, hogy így van, nem úgy, ahogy kis Józsika magának ezt elképzelte, hogy lenni kellene.

93 A Dinnyés Lajos miniszterelnök vezette magyar delegáció belgrádi látogatására 1947. október 13–15. között került sor. 15-én került sor a kulturális együttműködésről szóló egyezmény aláírására. Az egyezményt Molnár Erik külügyminiszter és Marijan Stilinović, a Kulturális és Művelődési Bizottság elnöke írta alá.

94 Gerő Ernő (1898–1980) kommunista politikus. Többször töltött be különböző miniszteri posztokat és más párt és állami funkciókat. A hírhedt Rákosi-féle „trojka” tagja. Rákosi leváltása után az MDP KV titkára. 1956-ban ő kérte a szovjet csapatok beavatkozását. Egy időre a Szovjetunióba száműzték, de csakhamar hazatérhetett. Megfosztották párttagságától, fordításból élt.

95 Molnár Erik két ciklusban volt külügyminiszter. Először 1947. szeptember 24. és 1948. augusztus 5-e, illetve 1952. november 12. és 1953. július 4-ig töltötte be a külügyminiszteri posztot.

96 A szerző nem pontosan emlékszik. 1947. október 15-én, a Dinnyés miniszterelnök vezette delegáció belgrádi útja alkalmával került sor a kulturális együttműködésről szóló egyezmény aláírására. Az egyezményt Molnár Erik külügyminiszter és Marijan Stilinović, a Kulturális és Művelődési Bizottság elnöke írt alá. Ortutay már az abban előírt feladatokról és a vegyes bizottság létrehozásáról tárgyalt.

97 Tito 1947. december 6. és december 8. között tartózkodott Budapesten.

98 Rákosi valóban ezt az időt tartotta alkalmasnak, hogy gyógykezelésre a Szovjetunióba utazzon. Ripp Zoltán: i. m. 49.

99 A kelebiai vadászat később, a Rajk-per során különös jelentőségre tett szert, mert a vád szerint Aleksandar Ranković belügyminiszter itt vette rá Rajkot az „árulásra”. Letartóztatása után Rexet is több alkalommal kihallgatták a Tito vonatán és a vadászaton történekről. Rex egyébként nem vett részt a vadászaton, Brankovval a vadászkastélyban várta meg a végét. Azt vallotta, hogy Rajkot nem látta Rankovićyal beszélgetni, de tolmács nélkül egyébként sem tudtak volna társalogni. Bővebben lásd A. Saji Enikő: i. m. 102.

A Tájékoztató Iroda határozatától a keserű végig

Mikor 1948 februárjában Budapestre visszatértem¹⁰⁰, a külügyben beosztásom többirányú volt. Tájékoztatói Főosztályon kaptam beosztást¹⁰¹, Boldizsár Iván¹⁰² államtitkár volt a főnököm. Ettől nem voltam túlzottan elragadtatva, mert még 1946 végén hallottam Rákosit, aki Révainak mondotta a fülem hallatára: „Ezzel a *palival sem fogunk sokáig enni cseresznyét egy tálból...*” Ettek. Miért – ezt nem tudtam eddig megfejteni. De valami tartotta őt „*fent*” a legkülönbözőbb „*vonalak*” és körülmények között. Egy macska volt, melyik bárhonnán ledobva, mindig talpára esett.

Szóval, egyik fő munkám lett egy „*Krónika*” című havi folyóirat szerkesztése, mely ugyan magyarul íródott, de magyarul nem jelent meg. Ezzel szemben nyolc nyelven: orosz, angol, francia, német, szlovák, román, szerbhorvát, olasz. Később a bolgár is hozzájött. Alapjában véve a kulturális életnek volt a krónikája, de szó volt benne sok másról is, pl. politika, sport, egészségügy stb., stb. Magyarról egy fordítógárda az anyagot illetékes nyelvre fordította és törődött a megjelenésig mindennel. A Szikrában nyomtattuk¹⁰³, és rengeteg idegfájdalommal és energiával járt a munka. Emellett még jugoszláv és bolgár kultúrreferens is voltam, így felelőse a magyar–jugoszláv kulturális egyezmény végrehajtásának, amelyhez később hozzákerült az ugyanilyen magyar–bolgár egyezmény is. Lassan sok lett a jóból, helyettest kértem. Megkaptam: Kóta Béla volt, akiről egy óra múlva kiderítettem, hogy ávós. Nyakamra ültették... Akkor még nem tudtam, miért. Különben azt mondta, hogy telefongyári melós volt. Lehet. Csak avanszált...

Kb. lehetett 1948 márciusa, áprilisa, mikor Haraszi felhívott, hogy így nem megy tovább, ő egy szűkebb, ún. intézőbizottságot akar létrehozni, lennék-e az egyik tag. Egszer ő adta nekem be a derekát, most rajtam volt a sor. Lettem. Ennek tagjai voltak, ha jól szolgál emlékezetem, Gerle Imre, egykori emigráns Jugóban, Rob Antal képviselő, a délszlávok főtítkára, Major László, dr. Szántó György főtítkárhelyettes, és nem kis meglepetésemre, Szalai András, a kommunista párt káderosztályának helyettes vezetője, képviselő, stb. Addig sosem találkoztam vele, de tudtam, hogy ki, hogy egy zágrábi nő, Zora a felesége stb. Kellemes, csendes fiatalabb embernek bizonyult, aki a klasszikus pártzsargon beszélt, ha kinyitotta a száját. Az intéző bizottság fóruma nem volt benne a szabályzatban, de ilyen apróságokkal akkor már igazán senki nem törődött. Az üléseken Csuka élénk terjesztette az anyagot, néha vitattunk pár dolgot, néha csak áment mondtunk, hiszen már minden megolajozva folyt. Az üléseken, szavazati jog nélkül, ott ültek a munkatársak is, Rex Tibor, aki Csuka nem hivatalos helyettese lett, Hegedűs, Mirkovity Marica és Czukáné. Ez az idillikus állapot tartott kb. májusig, mikorra is ki lett hirdetve a harmadik közgyűlés. De ezzel a „*személyzet*” volt elfoglalva, ill. a fizetett munkatársak. A főrendezője Rex Tibor volt.

Hogy valami „*bűzlik Dániában*”, ezt már egy ideje csak sejtettem. De fogalmam nem volt, hogy mi! Irtó elfoglalt voltam, privát vonalon is, lakásszerzés, berendezés stb.

100 Összekülönbözött Szántó követtel, aki többször is kérte a külügyminisztériumtól beosztottja visszahívását. Mivel Budapest eleinte nem kívánt lépni az ügyben, Szántó saját hatáskörében megtiltotta Rexnek, hogy belépjen a követség épületébe. Szántó és Rex összetűzésére lásd A. Sajti Enikő: i. m. 102–106.

101 Pontosabban a Külügyminisztérium kulturális osztályára került balkáni referensnek.

102 Boldizsár Iván (1912–1988) író, újságíró.

103 A párt nyomdájáról, a Szikra Nyomdáról van szó, amely a nagy múltú Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. nyomdája volt korábban.

A jelek kifelé apróbbak voltak. Pl. miért „delegálta” a kommunista párt Szalait egy ilyen pozícióba? Hisz ő miniszterhelyettes vagy miniszter is lehetett volna! KB-tag azt hiszem nem volt, de praktikusabban nagyobb hatalma volt, mintha lett volna. Ő volt az államosítás egyik végrehajtója. Aztán a külügyben is voltak jelek, pl. rengeteg ávós került be a legfontosabb pozíciókba. Az államtitkár Berei Andor¹⁰⁴ lett, akiről tudtam ki és mi, amellett, hogy egy nagy tudású és tehetségű ember volt. Ilyen körülmények között került sor az MJT közgyűlésére az Uránia moziban. Előzőleg Szalai bizalmasan közölte velem, hogy némi újítás lesz a szabályokban, lesz egy legális intézőbizottság, vállalnám-e a tagságot benne? Igen, vállaltam.

Az Uránia mozi zsúfolásig telt meg.¹⁰⁵ Erre senki a rendezők között nem számított. Testvérem közölte velem, hogy rengetegen vannak a délszlávok. Ez nem baj, de mióta érdeklődnek ennyire az MJT-ért? Az erkélyen ott volt az egész jugoszláv követség személyzete, Karlo Mrazovity követ (magyarul jól beszélt), Brankov, akkor már civil és követségi tanácsos stb. Nem messze tőlük a kommunista párt ideológiai-kulturális vezérkara, Révaival az élen, de több politikai bizottsági tag is, a kormány fő tagjai stb. Ismét nagy felhajtás volt. Az elnökségben a színpadon sokan foglaltak helyet, Rajk elnökölt, nem tudom már miért. (Valami oknál fogva Tildyné már nem volt jelen.) Haraszi megtartotta beszámolóját, ill. előzőleg üdvözlő beszédek voltak, a vidéki szervezet vezetőitől, a jugóktól stb. A program már futott vagy 45 perce, ha nem tovább is, mikor benyújtották a szabályzatmódosítási javaslatot. Már e körül is vita alakult ki, nem kis meglepetésemre. Már nem tudom kik voltak az ellenoldalon, de azt hiszem, a délszlávok részéről páran.

A Délszlávok Szövetsége an block bent volt az MJT-ben. Aztán a javasolt vezetőségi listához egyesek új neveket dobtak be. Végre az újonnan javasolt és elfogadott intézőbizottság tagjait sorolta fel a jelölőbizottság elnöke: Szalai András, Gerle Imre, Major László, dr. Szántó György, Rob Antal, Rex József, Haraszi Sándor, Szegedi Emil. 10-en voltunk, de kettőre nem emlékszem.¹⁰⁶ Praktikusabban csak kommunista párttagok voltak benne.

Ez lett volna az utolsó pontja a rendes napirendnek, a művészi program előtt. Mikor az elnöklő és elnöknek megválasztott Rajk¹⁰⁷ az ülést le akarta zárni, a földszinten nagy zúgolódság kezdődött, majd erős bekiabálások: ki a főtitkár, ki lesz a főtitkár? Magam is csodálkoztam, hogy erre nem volt javaslat. Kellott volna, hogy legyen, a szabályzat szerint is. Rajk türelmesen várt a már tüntetéssé fajult üvöltözésnek, amit majdnem csak a délszlávok csaptak. Aztán a szokott, megfontoltnak tűnő, higgadt hangján bejelentette, hogy az intézőbizottság első ülésén, saját soraiból fogja a főtitkárt megválasztani. Ez nekem, de majdnem mindenki másnak is új és meglepetés volt; a főtitkárt ott és akkor kellett volna javasolni és megválasztani. Erre újabb orkán tört ki, majd egy hang, majd több, majd kórus kezdte követelni, hogy a főtitkár – Rob Antal legyen. Ezt, persze, a délszlávok követelték. Rob már az ő főtitkárunk volt, de valami rejtélyes erők erre a posztra, az MJT főtitkárának is kívánták. Rajk ismét türelmesen várt, majd mikor az ordítózás és tüntetés lecsendese-

104 Berei Andor (1900–1979) kommunista politikus, közgazdász, egyetemi tanár. 1922-ben fogolycserével kerül a Szovjetunióba. Hazatérése után a pártapparátusban dolgozott, az Országos Tervbizottság elnöke. 1948–51-ig külügyi államtitkár, majd a külügyminiszter első helyettese. 1956. november elején feleségével, Andics Erzsébettel Moszkvából Szolnokra érkeznek és az első Kádár-kormány tájékoztatási munkájában vesznek részt. Később főleg tudományos, oktatói munkát végez, az Új Magyar Lexikon főszerkesztője, majd a Kossuth Kiadó igazgatója.

105 Az 1948. évi közgyűlésről van szó, amit március 20-án tartottak az Uránia moziban.

106 Az intézőbizottság teljes névsorát nem sikerült rekonstruálnunk, a rendelkezésünkre álló források alapján azonban Horváth Zoltán, a *Világosság* akkori főszerkesztője biztosan tagja volt.

107 Az MJT-nek fennállása alatt három elnöke volt. 1947. január 12-ig Moór Gyula látta el a posztot, ekkor Tildy Zoltánét választották meg, 1948. március 20-án pedig Rajk László lett a társaság elnöke.

dett, hirtelen bejelentette, hogy a programnak ez a része le van zárva, 10 perc szünet után kezdődik a műsoros rész. Ismét ordítózás volt a földszinten, de az elnökség elvonult, a függöny leesett.

Alig múlt el 4–5 perc, a balkon folyosóin irtóztató sürgés-forgás keletkezett! Feljöttek Rajk, Szalai és Haraszti, csatlakozott hozzájuk Révai, Farkas Mihály, Horváth Márton¹⁰⁸, Szőnyi Tibor, még kettő-három KP-vezető. Mind bezsúfolódott egy páholszerű részbe, nagy tanácskozás folyt. Bejöttek ide Mrázovity követ, Brankov tanácsos, Smiljanics konzul stb. Szalai kijött, behívott engem és Szegedi Emilt. Ma sem tudom, miért. Csak álltam ott és hallgattam a kissé érthetetlen zűrzavart, veszekedést és alkudozást. A jugók állandóan kérdezték, mi kifogás van Rob Antal ellen? Mrázovity kifogásolta, hogy minden hengerszerűen zajlott, át lett tolva, pedig a tagság mást akart, ill. másokat. A „mieink”, főleg Rajk, Révai és Farkas bizonygatták, hogy ez így szokott lenni a pártban is, a megválasztott Politikai Bizottság saját soraiból választja meg a főtitkárt. Persze Mrázovity és Brankov sem voltak mai gyerekek, pontosan tudták, hogy ezek a „választások” hogy mennek. A 10 perc szünet helyett még fél óra múlva sem gördült fel a függöny.

Mikor végre felgördült, ott állt Rajk és egyperces magyarázattal biztosította a jelenlévőket, hogy az intézőbizottság minden tagja elfogadta a tisztséget, és a bizottság egy héten belül megtartandó ülésén, saját soraiból főtitkárt fog választani, titkos választással! Hogy ez mit jelentett, senki nem értette. Rajk kilépett, és már a következő percben a konferanszié meghirdette az első számot. Így zárult ez a közgyűlés, melyről másnap a sajtó beszámolt, persze eme apró mellékszövegek nélkül. Bennem még jobban merült fel a kérdés: mi folyik itt, miről is van tulajdonképpen szó? Mert hisz az MJT főtitkárai nem egy ennyire fontos kérdés, hogy a fél KP-vezérkar avatkozik bele ennyi erővel. Nem volt rá válaszom.

Ez az intézőbizottság (IB) tényleg összeült egy hét múlva – mind a 10 tag jelen volt. Az csak természetes, hogy mindenki Szalai Andristól várta a megoldást, hisz illetékes ember volt... De ő semmit nem szólt, senki semmit nem kérdezett. Erre Haraszti és én úgyszólván egyszerre tettük fel a kérdést: „*Andris, van-e valami útmutatás, ki lesz vagy legyen a főtitkár?*” Szalai kényelmetlenül forgolódott, majd mondta: „*Akartok ti lenni? A kérdés nyitva van...*” Valaki javaslatára megállapodtunk, hogy a koridős Gerle fog elnökölni az ülésen. Intéztük az intéznivalókat. A következő ülésen Szalai engem kérdezett, vállalnám-e a főtitkárságot? Nem, sem nem akarom, se nem bírom idővel. A fő kifogásom volt, hogy őszkor az egyetemre akarok menni, befejezni a sokszor megszakított közgazdasági tanulmányaimat. Ez volt kb. (1948 – S. E.) június elején. Utána meg minden megfordult és felfordult.

Június 28-án megjelent a Tájékoztató Iroda, a Kominform határozata a Jugoszláv Kommunista Párt ellen. Az IB júliusi ülése néma csendben kezdődött, úgyszólván senki nem mert, vagy nem tudott a másíknak a szemébe nézni. Szalai törte meg a jeget, hogy felesége éjjel-nappal síró hangulatban van, ez egy katasztrófa stb. De főtitkár még mindig nem volt. Viccből egymásnak kínálgattuk a posztot. Az ülésen mindig más elnökölt, ábécésorrendben, ebben állapodtunk meg. Pontosán nem emlékszem a menetrendre, de nemsokára Rob Antal átszökött Jugóba, félt a lefogástól. Nekem addig és utána is úgy tűnt, hogy ő valóban dolgozott a jugó felderítésnek. Nem pénzért, érzelmi alapon. Hogy Magyarországon mégis pozíciókba került (a KB instruktora volt 1945–46-ban), ez főleg annak köszönhető, hogy sokáig együtt élt Rákosi unokahúgával. Helyét a délszlávok vezetőjeként és az MJT IB-ban nemsokára elfoglalta Horváth Mihály, addig a KP bajai titkára,

108 Horváth (Schiller) Márton (1906–1987) szociáldemokrata, majd kommunista politikus, újságíró. 1945–50-ig a *Szabad Nép* felelős szerkesztője. Az '50-es években számos politikai tisztséget viselt. 1956 után a Petőfi Irodalmi Múzeum és a Hunnia Filmstúdió igazgatója.

akinek állítólag az anyja délszláv volt, de a szegény ember alig tudott dadogni szerbhorvátul. Szalai András „fedezte” fel, káderozta ki, mikor Rob Antalt pótolni kellett.

Suttogások voltak, hogy Rajk nincs teljesen a jugóellenes vonalon, Moszkvában volt fejmosáson és tágitáson stb. 1948 augusztusában a belügy helyett a külügy élére került, ami persze lebuktatás volt, mindenki tudta. Szabadságon voltam, mikor ez történt. Visszatérve üzenet várt, hogy jelentkezzem a miniszter titkárságán. Vagy két nap múlva előtte ültem. Valahogy szomorú embernek láttam. Egy szó sem esett a jugó helyzetről, sem az MJT-ről. Én nem indítottam, ő nem vetette fel. Barátságosan mondta, látni akart mint új főnököm, és véleményemet hallani, mint egykori harcostól. „Hogy látod itt a biztonszági helyzetet?” Meglepődtem. Ez volt az, amivel szerintem senki nem törődött nagyon, sosem érdekelt. Ki tudhatott meg titkot és miről az akkori magyar külügyben? Ott született volna a magyar külpolitika? Ugyan, kérem! Még egy óvodás is nevetett volna ezen. Mondtam Rajknak, hogy ez nem volt egy kérdés, de ha felveti, azt hiszem, praktikusan nincs, ill. alig volt ezen a vonalon addig bármi. Rajk megköszönte őszinteségemet, mondván, nemsokára lesz. Pár hét múlva minden folyosón puskás vagy géppisztolyos rendőrök sétálgattak, nehogy a titkok kikerüljenek... Rajk, azt hiszem, nem nagyon tudta eleinte mit is csináljon magával a külügyben, és azzal kezdett foglalkozni, amit a belügyben normálisnak tartott: őrsegszervezés, ávósok beépítése a külügybe, egy ún. Igazgatási Főosztály megszervezése, egy Mátrai nevű ávós őrnagyból lett miniszteri tanácsossal az élén, a futárszolgálat ávósítása stb.

Szalai Andris sugallatai, majd lassan instrukciói alapján az MJT mindinkább egy Jugóellenes kampány szerves részévé kezdett lenni. Ez minden hónappal csak fokozódott, ahogy Moszkva és a kommunista párt fokozta az eszeveszett uszítást Tito és a jugók ellen. Tudtuk, hogy amit mond, amit „hoz”, azt a Pártközpontból hozza. Senki nem kifogásolt semmit, mindenki tisztában volt, ez az egész ügy kezdett életveszélyessé válni. Az MJT rendezésében, szervezésében, a legkülönbözőbb „szakemberek” kezdtek Jugóellenes előadásokat tartani, részben a színház szép termében, részben más helyeken, üzemekben, vállalatoknál stb. A *Déli Csillag* sem volt kivétel, most a jugók árulását kellett benne magyarázni. Mikor az IB ülésezett, gondoltam magamban, de szeretnék a jelenlévők lelkébe látni, vajh ki mit érez, gondol? Hogy ne kerüljem a forró kását, én sem voltam a legőszintébb. Sajnos én sem a fővonallal voltam bajban: csak egy pápa lehet a világon, az meg Moszkvában székel, egy kis püspök (Tito) nem mehet saját útján... árt a közönségnek stb. Azt viszont, hogy Tito, Rankovity, Djilas stb. Gestapo-ügynökök voltak, hát ez abszurdum volt! Hisz ha ők Gestapo-ügynökök lettek volna, én biztos nem élnék ma. Ez nem tetszett, tudtam, hogy hazugság, de... nem szólaltam fel ellene. Mert...¹⁰⁹

Én túl régen voltam „iparos”, hogy engem kísérni lehet anélkül, hogy észrevegyem. Kb. 1948 novemberében valahogy éreztem, hogy kísérnek. Ez úgy történt, hogy Szalainál voltam a Pártközpontban, beszélni akart velem négyszemközt... Én mikor kijöttem tőle, mintha egy árnyék húzódnát volna el a folyosón. Úgy tettem, mintha nem láttam volna, de aztán az árnyék emberré lett, majd követett a 2-es villamoson, majd a 46-oson. Elhatároztam, hogy lerázom, kiszálltam a 46-osból, de mikor elindult, visszafutottam és ráugrottam. A kísérő futott utána, de nem tudott elérni. Másnap reggel, mikor a Vág utcai lakásomból indulóban voltam a külügybe, ill. a villamosmegálló felé, észrevettem egy fekete Tátra kocsit, benne emberekkel, szemben a házzal, ahol laktam. Ez a Tátra 5 emberrel bent (!) éjjel-nappal a nyomomban volt! Hisz az ellenséget meg kell figyelni! Bárhova mentem, mögöttem voltak. A Közgáz Esti Egyetemre jártam, mindig ott ült két kísérő

109 Rex Szalai András előtt írta alá a Tájékoztató Iroda 1948. június 28-ai, Jugoszlávia-ellenes határozatát. Szalai ekkor a frissen létrejött MDP KV káderosztályának helyettes vezetője volt.

mögöttem. Kimentem a WC-re, ketten mellettem végezték szükségletüket... Így ment ez, míg a házmesterné is észrevette, a külügyben az őr stb. Erre felhívtam Szalait és elmondtam neki ezt. Állítólag nem tudott róla. De mondta: „*Ha te tudsz erről, akkor nem jól csinálják!*” Nem vagyok benne biztos, talán épp *úgy* csinálták, hogy *tudjak* róla és menekülésbe kezdjek, mikor el lehet fogni és – vádolni. Gyerek voltam, semmit sem kellett tenni, hogy az embert megvádolják, sőt, esetleg ki is végezzék. A Tátra másnap már nem volt a ház előtt... Ellenben az az ember, akit a 46-os villamoson leráztam, az Havas Oszkár ávós százados volt, később a bőrünkön órnaggyá vált, aki az egyik kihallgatóm volt, egyszer irtó megveretett, és ő komponálta meg a „*beismerő vallomásmot*”, aminek alapján tanú lettem a Rajk-perben, majd életfogytiglani börtönre ítélték el.¹¹⁰ Nem volt vigaszom, hogy őt is (valószínűleg hamisan) perbe fogták és kivégezték. A barátai... Mert ha barátaid vannak... nem kell, hogy ellenséged legyen.

Kicsit előrefutottam a történetekkel. Vajh ez 1948 augusztusában, vagy egy hónappal később volt, erre már nem emlékszem.¹¹¹ Az IB ülési kéthetenként voltak, tekintettel a változó helyzetre. Az egyik ülésre Szalai nem egyedül érkezett meg, társaságában volt Losonczy Géza¹¹² is! A jelenlévők közül mindenki ismerte Losonczyt. Akkor épp miniszterelnökségi államtitkár volt, a Tájékoztatási Szolgálat vezetője¹¹³, KB-tag, a párt „*princje*”, a jövő nagy embere, Révai egyik kedvence, segítője, publicista, jó tollú ember. Haraszi veje is. Azt hittük, Losonczy azért jött, hogy valami fontosabb ügyről tájékoztasson bennünket. Erre Szalai veszi át a szót és bejelenti, hogy a dolgok fontossága miatt a „*párt*”, vagyis a KB Losonczyt delegálta, hogy főtitkár legyen! Mindnyájunknak leesett az álla, mert Losonczy fontos embernek számított a pártban, muszáj valami fontosnak lenni a háttérben, ha erre a posztra őt küldik ki. Azzal az aprósággal, hogy ő nem is az IB tagja, senki nem törődött, ez nem is vetődött fel. Hisz – egymás között voltunk, nem?

Már a következő héten, Losonczy vezetésével, meglátogattuk Rajkot, és hosszabb eszmecsere után kidolgoztuk vele az MJT vonalát a következő időkre, ami persze nem volt más, mint követni a KP vonalát.

Itt egy kis javítást kell eszközölnöm. Már nem KP volt, hanem MDP. 1948 nyarán¹¹⁴ „*egyesült a két munkáspárt*”, a KP és Szocdem, MDP lett belőle. Ezt nemsokára követte egy tagsági revízió, a szabály szerint mindenkit ott vizsgáltak felül, ahol dolgozott. Akik viszont az MJT IB-nek voltunk tagjai, minket ott, az MJT-ben vizsgáltak felül, egy külön bizottság! Ki határozta ezt el? Miért? Nem kérdeztünk, ez nem volt illendő, vonalas... Engem már a tagsági revízió után kísért a Tátra... Az ÁVO ilyen apróságokkal nem törődött.

Az MJT Jugoszlávia-ellenes, Tito-ellenes kampánya 1948 folyamán folytatódott, előadások, cikkek, közlemények, ilyen típusú rendezvények formájában. Pl. november 29-ét

110 Rexet a Budapesti Törvényszék 1950. június 20-án első fokon életfogytiglani fegyházra ítélte, amit a Legfelsőbb Bíróság július 29-én 15 évre mérsékelte.

111 Párizs László, a Külügyminisztérium elnöki osztályának vezetője 1948. augusztus végén szólította fel Rexet, hogy adja be lemondását. Rajk külügyminiszter azonban, Szalai Andrással egyetértésben, ekkor még úgy döntött, hogy „*helyesebb a helyén hagyni és megfigyelni.*” A. Sajtó Enikő: i. m. 106.

112 Losonczy Géza (1917–1957) kommunista politikus, újságíró. 1945-ben a *Szabad Nép* rovatvezetője, majd a Révai József által vezetett Népművelési Minisztérium államtitkára. A Rajk-per egyik vádlottja, 1954-es szabadulása után a pártellenzék egyik fontos alakja. Az 1956-os forradalom egyik vezető szereplője, Nagy Imre kormányában államminiszter. Romániába internálják, majd letartóztatják, a börtönben hal meg, tisztázatlan körülmények között.

113 Losonczy a Népművelési Minisztérium államtitkára volt ekkor.

114 Az MKP és a MSZDP 1948. június 12-én egyesült.

a Madách Színházban „ünnepelte” az MJT, de a szónok Brankov Lázár volt, aki átállt a Kominform mellé, és a hivatalos vonalat fújta. A ház teli volt, de sok kivezényelt ifivel és munkással, az MJT üzemi szervezeteiből. A Déli Csillag, azt hiszem 1948. decemberi¹¹⁵ számával megszüntette a megjelenését, de az MJT heti, havi közleményekkel a sajtónak hírt adott fordított működéséről. Ez így folyt egészen 1949 májusáig, mikor is megszűnt annak lehetősége, hogy közvetlen közelből figyeljem az MJT működését. 1949. május 19-ről 20-ára virradó éjjelen fél tucat ávos robbant be éjfél után a lakásomra és elhurcoltak egy kis eszmeceserére. Ez tartott 6 év, 2 hónap és 9 napig...¹¹⁶

A Rajk-pernek és perről vannak különböző teóriák, legkülönbözőbb variációkkal. Egy Svájcban működő magyar ügynök jelentette, hogy Szőnyi USA-kém volt stb. Ezért kezdődött a lefogások sorozata Szőnyivel, meg Szalaival mint helyettesével. Nekem ez a teória sántít. Ha így van, akkor miért buktam én és Hegedűs József, az MJT üzemszervezési titkára le már május 20-án? És én Szalait is az MJT-csoporthoz kötöm, holott ő kétség-telenül több volt. Szóval, nem akarok itt a Rajk-perről írni, hisz majdnem könyvtárak jelentek meg erről az utóbbi időkben. Tény, hogy ez a per és a későbbi Kádár–Kállai „ügy” alkalmat nyújtott az MJT önkéntes és fizetett vezetőinek teljes likvidálására.¹¹⁷ Íme a lista, a sorrend.

A mellékperek ún. jugó csoportjának én voltam a listavezetője, vagyis elsőrendű vádlottja – életfogytiglan; a második volt Hegedűs – életfogytiglan, a harmadik Csuka – 15 év; a negyedik Gondi Ferenc a külügyből – 15 év; az ötödik egy szerencsétlen, szlovén nő, aki a háború alatt Pestre szökött, ott ragadt, férjhez ment és jóban volt a pesti jugókkal, Hribár Ljubica – azt hiszem 10 év. Testvéremet csak 1950 tavaszán fogták le, és Recsken ébredt fel. Mirkovity Maricát valami más perbe tették, életfogytiglant kapott, Kalocsán „üdült”. Aztán jött Haraszi és Losonczy a Kádár-csoporttal. Szegedi Emilt internálták, nem tudom pontosan, mi lett a sorsa.¹¹⁸ Horváth Mihály is le lett fogva, valami ávos „üdülőtelepen” rothadt. Pécszet Fajta Károlyt fogták le, 5 évet ült. A délszlávok közül szó szerint százakat fogtak le, internáltak vagy bebörtönöztek. A fő perben például Ognyenovity Milán, a Délszláv Szövetség szervező titkára volt a 9. rendű vádlott.¹¹⁹ A kihallgatások alatti kínzásokról, a börtönkörülményekről már sok szó hangzott el, ehhez nincs mit hozzátenni.

Fura módon az MJT még 1949–50 folyamán is vegetált, de mindinkább kevesebb és kevesebb gőzzel. Nem segített a népszerűségének, hogy pl. Szalait felakasztották mint árulót, engem elítéltek mint árulót, Hegedűs, Csuka stb. – mindenki árulónak bizonyult. Ezt nem lehetett kimagyarázni az akkori körülmények között. Csak hallgatni lehetett, „szá-jat befogni és tovább szolgálni”. Aztán elérkezett a pillanat, hogy az MJT vagyonát, könyvtárát, ingóságait át kellett adni, azt hiszem a Külföldi Kulturális Kapcsolatok Intézetének,

115 A MJT lapja, a *Déli Csillag* 1948 novemberében, a II. évfolyam 11. számával szűnt meg.

116 Rex 1955. augusztus 2-án, perújítás révén szabadult.

117 A Rajk-per kapcsán különösen lásd Hajdú Tibor: *A Rajk-per háttere és három fázisa*. Társadalmi Szemle, 1992. 11. sz. 17–36. Uő: *Farkas és Kádár Rajknál. Az 1949. június 7-i beszélgetés hiteles története*. Társadalmi Szemle, 1992. 4. sz. 70–80. Uő: *A júdás mindig velünk van*. Valóság, 1992. 52–64.; Szász Béla: *Minden kényszer nélkül. Egy sztálinista műper története*. Budapest, 1990; Hódos György: *Kirakatperek. Sztálinista tisztogatások Kelet-Európában 1948–1954*. Budapest, 1990; Ötvös István: *A katonai fő perek Magyarországon*. PhD-értekezés. Budapest, 2007. Kézirat. Huszár Tibor: *A pokol malmai. Szűcs Ernő ÁVH-s ezredes ügye és elágazásai 1946–1955*. Corvina, 2009.

118 Szegedi Emil fotózni kezdett, egyik alapítója lett a Magyar Fotóművészek Szövetségének, szaklapoknál dolgozott és több könyve is megjelent a fotózásról.

119 Ognyenovics Milán (1916–1980) magántisztviselő, kisebbségi politikus. 1948-ig a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének főtítkárhelyettese. A Rajk-perben a hatodrendű vádlott volt és 9 évre ítélték. Kiszabadulása után az MDDSZ főtítkára, országgyűlési képviselő.

ahova minden ilyen társaságot beolvasztottak, kivéve MSzBT-t (Magyar-Szovjet Baráti Társaság – S. E.). Ezt meghagyták maguk...

Engedtessek meg, hogy záróakkordként pár megjegyzést fűzzek egy témához, mely csak közvetett kapcsolatban van az MJT-vel. Ez a Rajk-per és a híres-hírhedt Kék Könyv.¹²⁰ A vádirattól kezdve, Rajk, Szalai, Brankov, saját magam, Hegedüs, Hribár (mi hárman tanúk voltunk a nagy perben, ott van a Kék Könyv) „*vallomásaiban*” sokszor szó esik az MJT-ről. Persze úgy, mint a jugó hírszerzés fiókjáról, a munkatársak és önkéntes vezetők pedig mint jugó kémek vannak kipellengérezve. Azt hiszem, nincs szükség ma már harcolni azért, hogy mindez egy pihent agy szörnyűséges rémregénye volt. Nem is egy, de több agy működött ebben közre. Biztos vagyok benne, hogy a jugóknak a Kominform határozata előtt, de pláne utána voltak kémeik Magyarországon, Magyarországnak is Jugoszláviában. De a jugóknak Magyarországon nem volt probléma *bármiről* információkat kapni a legelsőbb kezekből. Bármelyik KP-vezetőhöz fordultak, ezek *elvtársi* alapon mindenről informáltak őket! Mindenről! Ezt első kézből tudom, sok minden a fülem hallatára történt. Cicmil ezredes, Brankov őrnagy, majd később Mrázovity követ és Brankov tanácsos úgy jártak be mindegyik KP-vezetőhöz, ahogy akartak, azt kérdezték, ami érdekelte őket, és minden további nélkül kaptak felvilágosítást, információt. Egészen kb. 1948 elejéig.

Az MJT nem volt a jugó felderítő szervezeteknek sem fontos, sem pedig kevésbé fontos központja sem. Ők az MJT-t úgy akarták látni, mint az új Jugoszlávia ismertetőjét, igen: kicsit úgy is, mint propagandistáját. De ennek semmi oka nem volt, hogy ne így legyen. Hisz nekünk, Magyarországnak nagyobb szükségünk volt a jugók jóindulatára, barátságára, mint fordítva. Nem hiszem – egy kivételével –, hogy bárki, akit említettem volna bármikor, jugó kém lett volna. Erre és ezért az egy kezemet teszem a tűzbe!¹²¹ Aki maga, minden kényszer nélkül bevallotta, hogy ő igenis beszervezett jugó kém volt, az Hegedüs volt. A felülvizsgálati tárgyaláson is, ahol mindent letagadhatott volna! Viszont, ahogy nekünknek Hegedüs magyarázta, ő arra számított, hogy így gyorsabban kerül ki, kicserélik esetleg stb. A felülvizsgálati tárgyaláson meg azért tartott emellett ki, mert ő Jugóba akart menni, visszatérni hazájába és ő ennek Jugót tartotta. Mellesleg, valamikor a háború előtt, ő Jugóban is pár évet húzott le a börtönben mint kommunista pártmunkás. Persze akkor ott a KP illegális volt. Hegedüs irtó beteg ember volt. Annyira lett elítélve a felülvizsgálati tárgyalásokon, amennyit leült már, és kiengedték. Rövid időn belül visszatért Jugóba, Szabadkára, ahol hamarosan leukémiában meg is halt. Olyan temetésben részesült, mint egy nemzeti hős, tízezren vettek részt, kísérték ki utolsó útjára. Vajon Hegedüs valóban beszervezett jugó kém volt? Nem hiszem, hogy a valót és az igazat valaha megtudom. Nincs kitől.

P. S.

(...)

Egy másik, kissé elfelejtett ügy, az emberek, akik mint tagok nem játszottak nagy szerepet az MJT életében, de börtönben vagy a bitófán végezték életüket, megvádolva a Jugónak való kémkedés vádjával vagy hasonló csemegekkel. Ilyen volt pl. Pálffy György altábornagy, Justus Pál, Száva István, Gergely István, dr. Szalai Sándor, Szakasits Antal, Kuty László vezérezredes, Sólyom László altábornagy, Tóth Mihály vezérőrnagy – hogy

120 A szerző itt nem említi, de más forrásokból tudjuk, hogy a börtönben vele fordították le szerbre a Rajk-perrel szülő propagandaanyagokat.

121 A jobb kezét még gyermekkorában elvesztette.

csak úgy kapásból nevezek meg párat.¹²² Sokan közülük nem elsősorban azért ültek vagy meghaltak, mert jugó „kémek” voltak, hanem mint „katonai összeesküvés” tagjai, vagy szocdemek, akiket ki kellett csinálni, eltávolítani az életből stb. Mind az MJT tagjai voltak, itt vagy ott, így vagy úgy, egyszer vagy talán kétszer valami szerepet vállaltak, előadást tartottak, valami ünnepség alatt az elnökségben ültek fent a színpadon stb.

Ezek voltak a „nagyobb fiúk”. De számtalan kisebb tag volt, akik sokszor csak társaságkeresés miatt csatlakoztak az MJT-hoz, vagy mert a férjük bent volt, oda járt stb. A vidéki szervezetekből majd mindegyik elnök és titkár börtönbe jutott vagy internálva lett. A legcsekélyebb volt pl. kizárás a pártból és eltávolítás az állásból, és ezek jártak még a legjobban. Ennyi év távlatából, a már felsorolt nevek mellett és kívül, nem tudnék újabb neveket mondani. De 1955 és 1956 folyamán, mikor kikerültünk a börtönökből, Recskről és hasonló intézményekből, és „népszámlálást” tartottunk – ki hol volt, ki él, ki nem – akkor ez a szituáció világosan kirajzolódott.

Ennyivel tartoztam még ehhez a fejezethez.

122 Csak a Rajk-per kapcsán 15 embert végeztek ki, 11-et életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 38-at internáltak. Az ún. tábornokperben 12 tábornokot és főtisztet végeztek ki, 13-at életfogytiglani börtönre ítélték. A volt szociáldemokrata vezetők közül 276 főt internáltak, 154-et különböző hosszúságú börtönbüntetésre ítélték, a tisztogatások 1951–52-ben tovább folytatódtak. A kínzásokba és a börtönkörülmények miatt legalább 80-an haltak meg, lettek öngyilkosok. Legalább 44 ezer „osztályel-lenség” végzett kényszermunkát az internálótáborokban, 14–15 ezer embert ítélet nélkül telepítettek ki. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest, 1999. 342–343.

Kántor Lajos

A szégyen éveiből

A szégyen éveit-évtizedeit követő, a rövid ideig tartó remény éledésének, napjainak-heteinek kolozsvári történetét, az 1989. december 21-től számított időszakot kutatva, a Kolozsvári Magyar Demokrata Tanács karácsonyi megalakulásának és a kora tavaszi folytatásnak a dokumentumait keresve saját (már-már mindent elöntő) papírhalmaim közt meglepő fölfedezést tettem. Felszínre került egy dosszié, amelyen egy rég halott szerkesztőségi kolléganóm írásával ez olvasható: Kós-anyagok és egyéb tartalékok. Valóban megtalálom benne két, valamelyik évfordulóra a *Korunk*ba szánt írás gépiratmásolatát (vagy a megvalósulhatott 90.-re, az 1973. novemberibe már nem fértek bele, vagy ami valószínűbb: a központi utasításra letiltott Kós-centenáriumon akartuk megjelentetni őket); az egyik Kós Károly szövege (*Középkori város – korszerű város* – 1990 márciusában közzelhetjük), a másiknak Otto Folberth a szerzője (*Kalotaszegi utam*. Kós Károly ötvenedik születésnapjára).

Az „egyéb tartalékok” sem érdektelenek. Különösen az a két nyomdai levonat, amelyek Illyés Gyula nevéhez kötődnek. 1977 áprilisában szeretttük volna megjelentetni, másodközlésben, *A törzs szavait*, minthogy azonban a cenzúra eltanácsolta (egy kézzel ráírt „el” tanúskodik erről), nem kerülhetett be a „Mai magyarországi költők” összeállításba – amely persze így, utólag sem szégyellni való, hiszen Nagy László (*Didergő ezüstfü*), Szécsi Margit (*Menet*), Kormos István (*Egy rákvadászat emlékére*), Orbán Ottó (*Canto*) és Veress Miklós (*Hét bagatell*) alkotja a csokrot. A másik levonat – két oldal, eredetileg 857-es és 858-as oldalszámmal – rejtélyesebb. Megpróbálom kikövetkeztetni, honnan való (az nyilván nem kétséges, hogy egy készülő *Korunk*-számból, bár erre semmi konkrét jelzet). Ezen két szöveg olvasható: *Kettős évforduló*. Beszélgetés a nyolcvanéves Illyés Gyulával (főltötte szerzőként az én nevem), az interjú alatt Csávossy György verse, *Aldás* címmel. Nos, Csávossy versét, *Szerelemre* változtatott cím alatt, megtalálom a *Korunk* 1982. 11. számának 823. lapján – az Illyés-interjút viszont hiába keresem. Álljon hát itt, közel négy évtizedes késéssel, teljes egészében.

Kettős évforduló

Beszélgetés a nyolcvanéves Illyés Gyulával

– 1982 végén kettős évfordulóra emlékezik a *Korunk*: éppen ötven éve, hogy a Gaál Gábor szerkesztette régi folyamban először jelent meg vers, mégpedig a korabeli magyar líra két kiemelkedő ifjú képviselőjének egy-egy alkotása. Ahogy ezt már a középiskolában is tanítják, Illyés Gyula Hősökről beszélék című népi hőskölteménye és az Invokáció József Attilától. S a Hősökről beszélék szerzőjét most nyolcvanadik születésnapján köszönhetjük. De ha csak a fél évszázadra gondolunk, egy,

sőt több történelmi korszak problémáival, ellentmondásaival kellene szembenéznünk. És természetesen – szinte áttekinthetetlenül – számosak a „közbejött” költői események. Vajon mit idéz fel Illyés Gyulában e két évforduló, a véletlen ellenére beszédes egybeesés?

– A régi *Korunk* szellemében szeretnék kérdéseidre válaszolni, az akkori nyíltsággal és reménységgel. Harminckettőben, akármilyen nehéz volt a gazdasági és a szellemi válság, mindenki egy jobb korszak eljövetelét várta. Az egész szellemi világ legalábbis baloldali volt. Ahhoz, hogy egy mű jó legyen, hozzá tartozott, hogy jó állásfoglalású is legyen az akkori világban. A helyzet ma is ez. Az eltelt fél évszázad keserű tapasztalatai is arra biztatnak bennünket, hogy az akkori szemléletet ápoljuk és vigyük tovább. Mindnyájan óriási vállalkozásnak ítéltük a Gaál Gáborét, aki majdnem keményen volt baloldali, de hajlékonyan tudott vitázni azokkal, akik ugyanilyen keménységgel álltak szembe vele. Az, hogy Németh László is felzárkózott vitatársai közé, az Gaál Gábor jelentőségét ábrázolja.

Az akkori nagy problémáink közé tartozott a nemzetiségi kérdés is. Nagy jelentőségű volt, hogy éppen Erdélyben adott hangot a *Korunk* egy olyan szemléletnek, amelyet én ma is szeretnék minél jobban érvényesíteni. A nacionalizmus és az internacionalizmus párviadala volt akkor is a legérdekesítőbb téma. Rólam még ma is elhangzik néha, hogy nacionalista vagyok; ez ellen úgy szoktam védekezni, hogy én vagyok az igazi internacionalista, mert kivétel nélkül minden nép számára egyforma jogokat kívánok, beleértve saját népemét, saját anyanyelvű közösségemet is. Meg vagyok győződve, hogy a román szellemi életben is épp annyi harcostársra találnék, mint a régi *Korunk* körében...

– És a „közbejött” költői események...?

– Itt megint egy probléma újraélesztéséről van szó. Harminckettőben a legmodernebb avantgárd irányzatok voltak még divatosak. De akkor történt az a fordulat, hogy épp az avantgárd nagyon sok kiemelkedő tehetsége nem mondott le arról, hogy ne találjon érintkezési pontot a nagy tömegekkel is, vagyis majdnem az érthetőség klasszikus formájával is megbarátkozzék. Elég, ha a mi irodalmunkból József Attilát, a franciákéból Aragont és Éluard-t említtem. A magam irodalmában is, visszatekintve, ilyen fejlődést tudok látni.

– Nem csupán a kanonizált irodalomtörténeti ítéletre, hanem a mi fiataljainkra is gondolok, akik Illyés Gyulát mindenekelőtt mint a Puszták népe íróját ismerik meg, esetleg kötelező olvasmányaik során. A könyv számos kiadása közül egy a Kolozsvárt szerkesztett Tanulók Könyvtárában jelent meg. Miről írna a prózaíró Illyés a mai fiataloknak, mit állítana a középpontba ma, ha – az Ebéd a kastélyban és a legutóbbi, a Beatrice apródja után – ismét terjedelmesebb könyv írásába fogna? És mit emelne ki változatlanul érvényes erkölcsi-történelmi üzenetként a Puszták népéből?

– Fontos, tisztázandó a *Puszták népében* az én célom – ezt magam is később fedeztem fel –, amely az volt, hogy egy néprétegnek ne csak az anyagi szomorú helyzetét ábrázoljam könyörtelen igaz szemlélettel, hanem a szellemi rossz helyzetét is. Ezért én akkor elég sok kritikát, ellentmondást kaptam, hogy „a puszták népét” majdnem ellenszenves hangon ábrázoltam, mint szolganépet. Azt szeretném elérni, hogy az újonnan meginduló szociográfiai szépirodalom így ábrázolja most már a Duna-völgy, a Kárpát-medence népeinek a helyzetét, vagyis az anyagi problémák mellett a szellemiüket is. Ez roppant kényes feladat, csakis valamennyi itt élő nép szellemi embereinek valamilyen megegyezésével sikerülhet. Vagyis, ha mindnyájan közös területnek tekintjük Európának ezt a részét.

– Közös megegyezéssel Világszerzés címet adtunk jó tíz évvel ezelőtt a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó (a *Kriterion* elődje) gondozásában megvalósult, Illyés Gyula válogatott verseit tartalmazó kötetnek. Talán túlzottan is publicisztikai ötlettel, a legújabb Illyés-verskötet címét kapcsolom most ide: Táviratok. Ez az általam rögtönzött ellentézés felidéz-e valamit a költői szemlélet esetleges változásából? A költői hódításnak – az olvasók meghódításának – ma milyen útjait látja járhatónak Illyés Gyula?

– Minden kérdésed olyan, hogy azt sugallja, nagyon pontosan fogalmazó költő voltam. Ezt a címet Te adtad, ugye, én nagyon szerencsésnek találtam. A versben egy helyzetre utal a cím – a kötet élén egy világszemléletet is kifejezett. És ezzel nagyon hasonló szemléletű a *Táviratok*, vagy a legutóbbi kötet címe, a *Közügy*. Változatlanul az a cél, hogy a modern irodalom eszközeivel is az emberiség örök témáit fejezze ki a költő.

– *Legutóbb a Bartók-évfordulón olvashatták a Korunk olvasói Illyés Gyula vallomását a híres Bartók-vers születéséről, korabeli és későbbi fogadtatásáról. A mostani kérdések és válaszok a Kodály-évben készülnek, azt hiszem tehát, mindenképpen illő, sőt törvényszerű ismét kapcsolni zenét és költészetet. Utalhatnak Illyés Gyula Kodály-verseire, ám e konkrét – mondhatni alkotóilag személyes – kapcsolódáson túl a kérdést az anyanyelv s a közös nyelv, a népeket összekapcsoló egyetemes beszéd viszonyának újra meg újra visszatérő, esztétikai-etikai gondja talán még inkább indokolja. Tehát: a Kodály-centenáriumon hogyan érzi magát Illyés Gyula? Illetve: véleménye szerint hogyan kell hallgatnunk ma Kodály Zoltánt?*

– A Kodály-centenáriumon én – noha nem egy verset írtam Kodályról vagy Kodályhoz – a kívülről korszorúját szeretném letenni. Keveset értek a zenéhez, de Kodály és Bartók nemcsak muzikális képességeikkel hódítottak meg, hanem emberi magatartásukkal is. Így kell a nép ügyét magunkévá tenni és a saját erőnkéből is mind magasabbra emelni.

*

Ehhez a beszélgetés-szöveghez és sorsához néhány mondatot hozzá kell fűznöm. Személyes és irodalomtörténetész-, illetve szerkesztői kapcsolataimról Illyés Gyulával többször írtam, itt csak az Illyés halála előtt mintegy fél évvel készült interjú körülményeit kellene vázolni. Emlékezetem szerint a Józsefhegyi úti lakásban kereshettem fel, már beteg volt, de az idézetek szerint vállalta a válaszolást. Romániában viszont már persona non gratának számított az „ötágú síp” megfogalmazója, a Magyarország határain túl élő, különösen az erdélyi magyarok jogfosztottsága miatt sorozatosan szót emelő költő. A nevét még le lehetett írni (éppen az 1982. novemberi *Korunkban* megjelent tanulmány Bánffy Miklós trilógiájáról, Fábián Ernőtől, egy Illyés-idézettel kezdődik), „futtatni”, köszönteni-ünnepelni már nem volt szabad. Megpróbáltuk – nem ment.

Hogy milyenek voltak a szerkesztőségi, illetve a szerkesztési feltételek – nos, arról mostanában kerültek kezembe cáfolhatatlan dokumentumok, a hajdani Szekuritáé irattárát felügyelő, feldolgozó hivatalban (C.N.S.A.S.) őrzött papírokból. Az eddig megkapott, rám vonatkozó vagy velem kapcsolatos, kétezer oldalnyi hat dossziének csak a végigolvasása kemény munka, hát még a helyzetek-nevek megfejtése, a folyamatok végiggondolása. Tovább halasztottam volna az egész ügyet, ha az előbb említett *Korunk*-irattartó nem kerül a kezembe, és abból elő nem bukkan – mert ez volt az igazi meglepetés – nyolc régi levelem másolata. Négyet közülük az 1984-ben Budapestre távozott barátomnak, Csiki Lászlónak írtam (és küldtem el); annak a Csiki Lászlónak, akiről-akivel a 2010-es könyvhétre elkészült kötet, a *Barátom a malomban* beszél(get), a Noran Libro Kiadó jóvoltából. És ezek a levelek nem kerültek be a kötetbe! Mert a könyv írásakor nem találtam rájuk. Holott mind a négy a „négykezesünkben” látható 1987-eseknél nem csupán korábbi, de ha lehet, még keserűbb-keserítőbb. A „levelek a malomból” terv tulajdonképpeni elindítói, abból az időből, amikor még remélni sem lehetett, hogy valamikor a nyilvánosság elé kerülhetnek. Az erdélyi magyar nyilvánosság elé is. Most pedig a szekus besúgói jelentések által „igazoltan” tanúságot tehetnek a szegény éveiről.

Gondolom, előzetesen azt sem érdektelen elmondani, hogy egy ugyancsak „Levél a malomból” – amelynek címzettje nem Csiki Laci volt, hanem a magyar futballról (is) könyveket író, egykor barátomnak tartott Végh Antal – és amely 1986 decemberében épp a kecskeméti *Forrásban* jelent meg, besúgóimnak is a látókörébe került. Olyannyira

oda, hogy 1987-ben legalább három jelentés középpontjában áll, bő, román nyelvű leírás készült róla. Persze, ez nem feltűnő annak fényében, hogy más magyarországi folyóiratokban, így a *Jelenkorban* vagy a *Kritikában* közölt, saját névvel jegyzett írásaim is részletes belügyi visszhangra találtak Romániában.

A Csikinek szóló négy hosszú gépiratmásolat mellett még találtam négyet: az Ilia Mihálynak és a Domokos Gézának (Bukarestbe) küldött egy-egy levél tulajdonképpen ugyanazokat a sirámimat tartalmazza, változó részletekkel, de szintén 1986-ból, mint a malombeli barátomat megszólítók. A két további, pontosabban korábbi, a budapesti Európa Könyvkiadó igazgatójának, Domokos Jánosnak címettek újabb dimenziókat is feltárnak. 1983-ban ugyanis már javában dolgoztunk feleségemmel, Kántor Erzsébettel azon a román esszékötet-fordításon (válogatáson), amelyik végül is csak 1998-ban jelent meg, *Szegényeknek – palota* cím alatt, a Balassi Kiadónál. (A sok változtatáson-viszontagságon átment antológia szövegeinek magyar tolmácsolásában Borsi-Kálmán Béla és Zirkuli Péter jelentős szerepet vállalt.) Hát ez a munka indokolta Domokos János megszólítását, tájékoztatását.

Domokos János igazgató
Európa Könyvkiadó
Budapest

Tisztelt Barátom, Kedves Domokos János!

Bizonyára várjátok már a tervezett és szerződésbe foglalt „XX. századi román esszé” kötet kéziratát, sajnos azonban egyelőre nem tudjuk küldeni. Nem szeretnénk végképp lemondani róla – mert a „híd” számunkra létkérdés, és mi komolyan is gondoljuk, másokkal ellentétben –, de az illetékes hatóságok még az első lépés lehetőségét sem teremtik meg: a kötet előzetes tervének, koncepciójának megbeszélését Nálátok, a kiadóban. Meghívó levelekre megkaptuk ugyan az Írószövetség és a miniszter asszony ajánlását, a megyei pártbizottság azonban nem hagyta jóvá útlevel-kérésünket, a szóbeli és írásbeli fellebbezésre-sürgetésre pedig még csak nem is válaszol. Tulajdonképpen már nem is csodálkozunk ezen, miután ebben az évben Szabó Gyulát kétszer, valamint Lászlóffy Aladárt, Király Lászlót, Faragó Józsefet és a grafikus Cseh Gusztávot is visszautasították (nem szólva Domokos Gézáról, de az bukaresti ügy – akárcsak Huszár Sándor és Horváth Andor friss leváltása A Hét éléről; persze ez a folyamat sem csupán bukaresti...). A lehetőséget tehát továbbra is fenntartanánk, de amíg a barátságot és híd-szerepet még egy nyomorult útlevelemmel sem akarják honorálni, addig várakozásra vagyunk kárthatatva. (Már csak azért is, mert valóban nélkülözhetetlen a kötet előrehaladásához egy megbeszélés.)

Hangulatunk megértéséhez szükséges tudnod a kulturális „szövegkörnyezetet”. Mostanáig ezen a téren (szemben egyebekkel, nem utolsósorban az iskolával) volt némi „gettó-szabadság”. De íme: hónapok óta kérdéses a Kós Károly-önéletrajz megjelenése, sőt a centenáriumot is baljós előjelek kísérik. A Korunk Galériában megpróbáltam a helyi magángyűjtemények anyagából Szervátiusz-kiállítást rendezni, a megyei művelődési bizottság illetékese (illetéktelenje) azonban letiltotta, előbb csak halasztást javasolva, majd kitalálva azt az érvet, hogy halottak műveivel csak a múzeum foglalkozhat. (Ugyanezt bukaresti, minisztériumi fölöttesei nem igazolták, amikor telefonon fölhívtam őket, ám a helyi embernek van döntési joga...) Hiába mondta el a pesti TV-ben Hubay, hogy bemutatják itt (magyarul) és Marosvásárhelyt (románul) Az ember tragédiáját – végül egyiket sem engedélyezték. (Vigasztaljon, hogy Blaga drámáját, a Tulburarea apelor-t is kivették a kolozsvári Nemzeti műsortervekből? Vagy hogy nem szerepel már az országos repertoár-

ban Molière Tudós nők-je?) Romulus Zaharia regénye, az Ademenirea órák alatt elfogyott, írni viszont nem szabad róla; persze ez nem csökkenti hatását, amit egy kis anekdota jól érzékeltet: kirakatot rendeznek a kvári főtéri könyvesboltban valami szimpozium alkal-
mából, s a feliratot egymás mellé kerül a piros, a fehér és a párizsi kék; a díszítéseket ellenőrző elvtárs felelősségre vonja az egyébként román üzletfelelőst a színért, de sem ő, sem kollégái nem hajlandók a kékről beismerni, hogy zöld; beleszól az ügybe az elvtárs egyik barátja az utcán: „Vezi, ademenirea?!“¹* Tegyem-e még hozzá, szintén a legfrissebb, napi örömeink közül, hogy a dési szabadegyetem évi tervét azzal dobta vissza a városi propagandatitkár, bizonyos Rusu Delia, hogy a szabadegyetem már meg is szűnt, s még élnek azok a dési magyarok, akiknek a fejét az utóbbi időben a szabadegyetemi előadók megtömték... S mondjam-e még, mennyire emeli hangulatunkat, amikor én éppen a bukaresti műépítészeti főiskola hét kolozsvári végzősének (három magyar, négy román) a diplomamunkáit állítom ki, akkor azt hallom, hogy ugyanebben az időben a városi néptanács épületében egy másik terv-kiállítás nyílt meg, s a kolozsvári főtéri „fejlesztés” a Korunk korábbi (XV. századi!) műemlék épületének helyére egy húszemeletes házat lát jónak állítani, a Mátyás-szobor (a „renegát” Mátyás szobra, ahogy ez többször olvasható újabban, így az Ademenireában is) pedig átkerülne a főtér templom mögötti oldalára, a közcéce helyére... (És közben Hajdu János meg Rózsa Gyula cikkét olvassuk!)

Míndezen ellenére én nem akarok lemondani a XX. századi román esszék igényes válogatásáról és kiadásáról. Hídépítő nem állhat be légvárat építeni. Vagy talán arra is meg akar tanítani az idő, hogy a híd sem egyéb légvárnál?

Okos türelmedre (nem a mindent-eltűrésre) számítva,
tisztelettel és barátsággal üdvözöl

Kántor Lajos

Kolozsvár, 1983. okt. 26.

Domokos János igazgató
Európa Könyvkiadó
Budapest

Tisztelt Domokos János, kedves barátom,

vége arról számolhatok be, hogy a XX. századi román esszé gyűjteménye közel áll a véglegesítéshez. Az eddigi késésnek a legfőbb oka az én elfoglaltságom volt; különböző kötelezettségeim sorában épp most adtam át például a Kritériumnak a Szilágyi Domokos-
emlékkönyvet (közel 20 ív, szinte egészében közöletlen anyag, vers és próza, Szilágyitól, illetve emlékezések, tanulmányok, versek róla, erdélyi szerzőktől – másokat ugyanis nem áll módunkban közölni!), amely, hiszem, ha így megjelenhet, esemény lesz a magyar irodalomban, talán olyasféle, mint az Illyés szerkesztette Babits-emlékkönyv volt. Egyéb sürgős teendőim után és mellett most már az Európa tervében szereplő román esszé-
foglalkozom, a válogatás és a szövegek véglegesítésével s a bevezető tanulmány (esszé) előkészítésével. Őszintén szólva az a légkör, mely minket körülvesz, sokszor elgondolkoztatót: érdemes-e építeni azt a hidat, amelynek egyik hídfőjét folyton robbantják, olyannyira, hogy a másik hídfő is szükségképpen rongálódik a robbantások súlya alatt, azok pedig, akik a hídon járnak, mindegyre a levegőbe röpködnek: legalábbis úgy, hogy a légnyomás kiröpíti őket természetes közegükből. Az utóbbi hónapokban különösen megélelt az orvul vagy nyíltan hidat robbantók tevékenysége, folyóiratban (Románia literară,

1 ademenirea = ámitás

Contemporanul, Săptămâna, Magazinul Istoric stb.) és könyvben (Teroarea horthystofascistă în nord-vestul României. Ed. Politică, 1985.) a gyűlölködés hangulatát terjesztve. Sokat töprengek ezeken a kérdéseken, sajnos (?), ez tölti ki életem jelentős részét. Én egyelőre (így a *Valóságban*, a *Jelenkorban* is) a hídépítők nemegyszer naivnak bizonyult álmát követem figyelemmel, nem tudok a terrorizmus alapjára helyezkedni. Változatlanul keresem – bár sokszor már kétségbeesetten – a józan szót a túloldaldról is meghallókat. Néha öröm is ér: így például legutóbb a kiváló bukaresti költő, Ștefan Aug. Doinaș küldte el, szép levél kíséretében, vallomását Szilágyi Domokosról, az emlékkönyv számára. Ő „tisztá” román, ezért kétszeresen örvendek ennek az új kapcsolatnak – Buzura, Sorescu, Eugen Simion, Iorgulescu vagy a sajnos már halott Sorin Titel és Tudor Balteș hasonló, korábbi baráti gesztusait követően. (Paul Drumaru Szilágyi-fordítása és előszava egyébként kitűnő, a *Kriterion* román nyelvű kiadásában.) – Hát ennyit a léggörőről. Mert könyvet kellene írni róla, lehet, hogy a század egyik nagy könyvét, a szorongásról, félelemről, megalázottságról, a szülőföldhöz és anyanyelvhez való ragaszkodásról, a menekülés gyorsan terjedő járványáról, a szemünk előtt kibontakozó tragédiáról.

És most magáról az esszégyűjteményről, amelynek megjelenését, érdemi összeállítását és népszerűsítését mégis igen fontosnak tartom: meggyőződésem, hogy nem egy akármilyen, csak a műfaji szempontokra figyelő válogatás szükséges, hanem olyan, amely magyarázatot ad, visszamenőleg is, a románság gondolkodásmódjára. A román írók – a legjobbak – önszemléletét kell bemutatnunk, hogy megértsük, kikkel élünk együtt (vagy a szomszédságban), kikkel kell együtt élnünk, s ennek megfelelően józanul nézzük és lássuk a dolgokat. (Ez szerintem szinte teljességgel hiányzik a Budapest-központú magyar közgondolkodásból és gyakorlati vezetésből; hiányzott régen is – ahogy azt már Kós és Bánffy is megírta a század elején –, és hiányzik ma is, egyesek realista, ám határozott figyelmeztetései ellenére!) Az én felfogásom szerint újragondolt, átépített és lényegesen kiegészített antológia² ilyenformán egy román önismeret és illúziók szembesítése kíván lenni, de nem holmi erőszakos aktualizálás révén, hanem a XX. századi klasszikusok és a legjobb kortársak megszólaltatásával. Az arányok felborítása nélkül igyekszem kiküszöbölni tehát a „mellékést”, ugyanakkor hangsúlyt szeretnék adni a magyar irodalom felé történt közeledéseknek (noha ezek inkább csak személyiek, de számunkra mégis fontosak, észre kell vennünk őket). Ennyit az elvekről.

Az 1986. január 5-re keltezett levél az átdolgozott kötet szerzőinek és a kijelölt esszék címének felsorolásával folytatódik, de ez már nem kapcsolódik közvetlenül a szegény éveimhez. Ami viszont hozzájuk tartozik, mondhatni gyönyörűséges lenyomatuk, azt a Szekuritáé iratai őrizték meg (most már nekem is), és mintegy bevezetőül, akár magyarázatul szolgálnak az említett négy, Csiki Lászlónak címzett levélhez. De egy mozzanat erejéig a Domokos Jánoséhoz, a román esszék kötetéhez visszatérve, érdemes megemlíteni, hogy a ránk fordított, irányított besúgóí figyelem nem csupán a Kolozsvár–Kalotaszeg–Budapest (és Kecskemét, Pécs, Szeged) vonalon érvényesült, hanem itthoni dolgaimat Bukaresttel is összekötötte. Legnagyobb döbbenetemre előkerültek olyan jelentések is (1987-ből), amelyek utólag beárnyékolni látszanak vélt barátságomat a neves fővárosi irodalomkritikussal, Mircea Iorgulescuval. (Ő is szerzője lett az „áramvonalasított”, hozánk közelebbinek akart esszé-antológiának.) Egészen tegnapig úgy hittem, Iorgulescu a Ceaușescu-években képes volt megérteni a mi magyar problémáinkat; azt sosem tételeztem volna fel, hogy megbízhatnák az én részletekig lehatoló megfigyeltetésem egyik

2 Az első változatot az akkor Marosvásárhelyt élt Dan Culcer készítette, ám ezt bizonyos (politikai-személyi) okoknál fogva az Európa nem vállalta; engem kértek fel az antológia átszerkesztésére.

szegmentumával. No persze, nem ez a legnagyobb csalódás, és nem is az, hogy (magyar) nemzeti elkötelezettként számon tartott egykori történész meg alföldi városban elhunyt, ott fenntartás nélkül tisztelt irodalomtörténész jelentett a Hivatalnak a *Korunk* köréről (engem sem kímélve); közeli barátok megbízatása, a megbízás „lelkiismeretes” teljesítése tárul fel a dossziékból – ami persze fájdalmasabb.

Mínthogy azonban nem a személyek, hanem a korabeli helyzet leírását kísérem meg (hogy majd a Csiki Lacinak elküldött levelekhez érjek), egy 1982. őszi (szeptember 22-i dátumot viselő) gépelt feljegyzést emelek ki ide, egyikét a több leghivatalosabbnak. Aláírója ugyanis nem egy kis besúgó, hanem maga a Kolozs megyei Szekuritáте főnöke, Constantin Ioana tábornok. A négy és egynegyed miniszteri ívet kitevő szövegben nem jelölik meg a forrást (azt sem, hogy telefonlehallgatás eredménye a példaadóan pontos információ). Úgy kezdődik a történet, hogy én külföldről hazatérve beszélgetek Gáll Ernővel (hol? a szerkesztőségben? nála otthon? nálunk? – mindenhol be volt szerelve a lehallgató készülék, egyébként a beszerelési folyamatoknak, nevekkel ellátott utasításoknak ugyancsak részletes leírása is az iratok közé került). Ernő előadja nekem a főszerkesztői nyugdíjaztatásáról szóló híreszteléseket, amelyeket Rác Győző, G. E. helyettese a *Korunk*nál terjeszt, azt is megtudom, hogy erről Domokos Géza mit mondott Ernőnek; ezután én kijelentem, hogy Rácot „pontra kell tenni” („trebuie pus la punct”), nem szabad megengedni, hogy a gyanakvás, a bizonytalanság, az őszintétlenség légköre uralkodjon. Mert ha ez ellen nem teszünk, „ŐK” („EI”) fognak profitálni belőle, minket pedig felszámolhatnak, „mert így jártak el utóbb, az egyetem megszüntetése óta”. Rác Győzőről beszélünk, lehet, hogy ő a manipuláció eszköze; elképzelhető, hogy azért engedték meg külföldi utazásomat, hogy lássák, hogyan viselkedem majd a vámnál. Ioana tábornok leírása szerint én azon a véleményen vagyok, hogy túl kell lépni minden személyes büszkeségen, sértésen, meg kell menteni a folyóiratot, a szerkesztőségi szellemet. A mi kisebbségi magyar helyzetünkben még az etikai kategóriák is második helyre szorulnak. Ezek után – szól a följegyzés – én beszámolok az NDK-ban, Csehszlovákiában és Magyarországon szerzett tapasztalataimról, eléggé hosszsan. Egyebek közt hivatkozom csehszlovákiai magyar értelmiségiek megjegyzéseire, akik ismerik a nálunk uralkodó középkori hangulatot, és csodálkoznak, hogy ilyen körülmények közt a *Korunk* megjelenik, ahogy megjelenik. Dubától hallok mindenféléről, így a készülő, még az 1968-as problémáig visszanyúló készülő perről, amelybe többeket akarnak bevonni. (A föl-, illetve lejegyző nem említi, nyilván nem hallotta Duray Miklós nevét, csak „Ianis”-ét, vagyis Janics Kálmánét, a „gyógyszerészt”). Magyarországi vonatkozásban a minisztérium kettéválásáról számolok be Gáll Ernőnek, az oktatásügy és a művelődés szétválík, Köpeczivel és Pozsgaival; mégis Aczél nyert Pozsgaival szemben, amit sokan sajnálnak. Aczél állítólag októberben Romániába látogat. Megállapítom, hogy Magyarországon nyugatibb légkör uralkodik, bár kisebb az áruválaszték, drágulás van, de a fizetések is nőnek. Miskával csak telefonon beszéltem (nyilván Iliáról van szó – de ezt Ioana nem látszik tudni), Tamás Gazsival nem találkoztam. Sikerült interjút készítenem „egy 80 éves öreggel”, aki ötven évvel ezelőtt a *Korunk* munkatársa volt, és sok román értelmiségit is ismert, becsült, akárcsak mai romániai magyar írók munkáit. „Dubái?” – kérdez rá a följegyzés aláírója. (Kit rejthet a félrehallott név? Illyés Gyulára talál a leírás, épp a megtalált levonat igazít útba...) Végül közlöm Ernővel a hírt, hogy egy magyarországi egyetem meg fogja őt hívni, a *Korunk* és a *Valóság* szerkesztősége közt pedig szerkesztőcsere jön létre.

Természetesen nem sorolom – nem keresem folyamatosan – a nyolcvanas évek első felének rólam szóló besúgóí jelentéseit, a végükre csatolt „feladatokat” és aktuális „lépéseket” („sarcini”, „mășuri”). Lényegében mindegyiken ugyanaz szerepel: a megfigyelés folytatása, a nyilvántartott magyar nacionalista tevékenység további bizonyítása, különö-

sen a külföldi kapcsolatok követése. De talán mégsem fölösleges a belső (szerkesztőségi) szolgálatosok egyikének-másikának korabeli jelentéseibe belenézni. Az „Adam” fedőnevű kolléga például 1985 szeptemberében szükségesnek tartja jelenteni, hogy miután a korábbi években sokat veszekedtem Rácz Győzővel (akit 1984-ben kineveztek főszerkesztőnek), és közeledtem Gáll Ernőhöz, „Rácz másik ellenfeléhez”, újabban, hogy Gáll Ernő már nincs a szerkesztőségben, csendesebb vagyok, kevesebbet kommentálok, nem viszem be idegen vendégeimet a *Korunk*hoz. A kalotaszentkirályi malmunkról annyit tud „Adam”, hogy amikor van benzinem, kimegyek oda pihenni, dolgozni; az egész családdal szoktam menni, legutóbbi szabadságom alatt is több napot töltöttem kint a malomban. (Rusu Valer százados a besúgói jelentés végére odairja, hogy Kántor Lajost és Gáll Ernőt a D.U.I. „dolgozza fel”, azaz „sînt lucați prin D.U.I.”). 1986. február 20-án ugyanez az „első ember”, vagyis Adam beszámol a három nappal korábbi szerkesztőségi gyűlésről, ahol Rácz feldolgozta nekünk a dekrétumot kötelező viselkedésünkről, amikor idegenek jönnek hozzánk. A főszerkesztő a szerkesztőségi élethez kapcsolt „realista kommentárjaiban” szót ejtett egy cikkem magyarországi megjelenéséről, hangsúlyozva, hogy a törvény szerint csak ellenőrzött kéziratokat szabad kiküldeni külföldre. Március 7-én a „Rapszódia Házban” (a találgahely megnevezése) arról értesíti kapcsolatát, Rusu kapitányt, hogy én sértve érzem magam, amiért a bukaresti fölöttes szerv kihúzta a nevem a szerkesztőbizottságból, helyemre Aniszi Kálmánt tették. A „tájékoztató feljegyzés” („notă informativă”) abból az alkalomból készült, hogy jelen volt a szerkesztőségi ülésen, a folyóirat elemzésén a megyei propagandatitkár, Sasu elvtárs (Elena Ceaușescu volt kabinetfőnöke), aki hangsúlyozta, hogy a „híd” elmélete nem érvényes, a nemzetiségek összekapcsoló szerepe meghaladott és számunkra elfogadhatatlan.

Ebben a sivárságban – 1985. július 24-ről – felbukkan egy szívmelegítő szöveg, S. A. *Korunk*hoz küldött levélének román fordítása. A postai cenzúra által történő megfigyelés bevezető mondatában az áll, hogy „Sorescu” küldi nekem elismerő sorait *Vallani és vállalni* című kötetemről. „Sorescu” persze nem a Bukarestben élő román drámaíró – a marosvásárhelyi Sütő Andrást nevezik így a szervek. (Engem „Kardos”-nak.) A levél román változatát a Szekunál olvasó szinte egészében aláhúzza, vékonyabb és vastagabb ceruzavonallal, főként azokat a mondatokat, amelyek a régi (1929–30-as) vitát a jellel kötik össze, kiemelve S. A. szövegéből, hogy „akinek van füle”, az meghallja a könyvből jelenünk gondjait. (Ha előkerül az eredeti levél, szívesen idézek majd belőle.)

Lassan a Csiki Lacinak küldött első kalotaszentkirályi levél dátumához érünk (1986. április 27.), közeledve egyúttal az Ilia Mihályt egy hónappal később, nagyjából ugyanazt a traumát körüljáró, illetve Domokos Gézát is kb. ugyanabban az időben megszólító levélhez. A szerkesztőségben – velem és körülöttem – történeletről természetesen a besúgói jelentések is őriznek változatokat. A telefonos megfigyelésnek köszönhetően maradt fenn a következő mozzanat: Szilágyi Júlia, Gáll Ernő volt felesége, a szerkesztőségi pártcsoport titkára hívja 1986. április 18-án „Gogát” (azaz Gáll Ernőt), és közli vele, hogy „a kivégzés (a Kántoré) nem történt meg”. Rácz nem kapott erősítést, „úgyhogy győztünk!”. Másnap „Lăzărescu” a nálam itthon tett baráti látogatáson megtudottakról számol be tartótisztjének, Rusu Valernak. Én elmesélem a szerkesztőségi kapcsolatunkon túl fontos emberünknek és megbízhatónak vélt „Lăzărescunak”, hogy kicsi híján már nem mint szerkesztő fogadtam őt; a Rácz és köztem kialakult feszültség odáig fajult, hogy azt mondtam Rácz Győzőnek: „a jelen esetben mindketten a szerződésem felbontásához folyamodhatunk”. A *Korunk*nál eltanácsolt cikkeimen vitakoztunk, majd a *Korunk Galéria* vezetéséről mondtam le, mert az elvtársak folyamatosan ellehetetlenítik a működését, Rácz pedig nem védi meg a Galériát. „Udrea” jelentése – Velea alezredesnek – részletesebb és pontosabb arról a pártcsoportgyűlésről, amelyről Szilágyi Júlia üzent Gáll Ernőnek, hogy „győz-

tünk". A jelentés szerint a pártgyűlést azért hívták össze, hogy megtárgyalják a magatartásomat, ugyanis a párt alapításának 65. évfordulójára szerkesztendő ünnepi számba a kortárs román és romániai magyar („nyelvű”) irodalomról írt cikkem módosítását kérték, én viszont az újraírást visszautasítottam. Rácz Győző kilátásba helyezte, hogy szankcionálni fognak. A Kolozsvári Író Társaság büroja részéről jelen lévő Szilágyi István és Eugen Uricaru azt ajánlotta, hogy a folyóirat nehéz helyzetében (ezek Szilágyi szavai) tegyék meg mindent, hogy az írásom megjelenhessen. Én kételyeimet fejeztem ki, hogy eredményes lesz az átdolgozás, de végül beadtam a derekamat. „Udrea” később jelentette, hogy Kántor – a „forrás” meglepetésére, várakozása fölött – elkészítette az anyagot. „Lăzărescu” május 9-én arról számol be, hogy Sasu megyei titkár jóváhagyta az átírt változatot, de több fejezetet kivettek belőle, én pedig kiábrándultan azt mesélem neki, vagyis „Lăzărescunak”, hogy így egy konformista szöveg keletkezett, ami engem kompromittál az olvasók előtt. Sasu állítólag még közölni akart velem valamit (Rácz mondta), de erre nem került sor.

A dossziém jelenlegi olvasását ismét „Adam” kollégám tudósításával zárom. A dátum: 1986. július 4. (besúgóm és a tartótiszt ismét a „Rapszódiában” találkozik). Írását – itt az aláírását, „Ádám”-ként, vagyis ékezettel – természetesen felismerem, miként a „Lăzărescué” is. A lényeg a tájékoztatás: újrakezdődtek vitáink Ráczsal, én Rácz szerint befeketíttem a lapunkat, amikor azt állítom, hogy *A Hét* is jobb nálunk, elmarasztalom a szerkesztőség vezetőségét és Ráczot, amiért a hozzá nem értők azt csinálják a *Korunkkal*, amit csak akarnak, nem áll ellent az aljas támadásoknak. „Ádám” beszámol Rusu századosnak, hogy mi – Rácz és én – ismét nem beszélünk egymással, egymás háta mögött gyanúsítjuk a másikat, rossz tréfákat engedünk meg magunknak.

Innen már visszaveszem a szót Ioana tábornoktól, „Adamtól”, „Udreától” és „Lăzărescutól”, hogy idézhessem, azokban a hetekben-hónapokban hogyan is láttam a dolgokat, mit tartottam fontosnak, kötelezőnek elmondani távolabb élő, valódi barátainknak.

Kalotaszentkirály (pontosabban: Zentelke), 1986. április 27.

Kedves Laci!

Egyedül hallgatom az immár vizet is hozó malomárok zúgását – a család itt lévő tagjai ugyanis bent tévét néznek. Ez ma már az egyetlen hely, elérhető közelben, ahol jól érzem magam, viszonylag nyugodtnak és viszonylag szabadnak, ahol megjön a kedvem (még adott körülményeink között is) dolgozni – vagy legalább levelet, őszinte levelet írni. Küldök, azaz címzek hát Neked egy misszilizt, az esetleges folytatás reményében, a folytathatóság reményében; ha gondolod, ne dobd el ezt a mostanit sem („la o adică” – ahogy egyre távolodó szomszédainktól, részben egykori barátainktól tanultuk). – A mikesi (nem lévais) hangulat sajnos egyre kevésbé idegen tőlem, ne vedd póznak, igazán nem az. Csak éppen kényszerét érzi az ember, hogy valamiképp írásba rögzítse a kimondhatatlant (ez sem romantikus túlzás, hanem szomorú tény: egészében sehol ki nem mondható), ami naponta történik velünk. Ha egyszer valamikor, valakik, valahol visszagondolnak rá, a túlélők közül, bizonyára nem úgy fogják megírni, ahogy ez azon „frissiben” hat. Te igazán sokat láttál, átéltél ebből; képzelj most hozzá, hogy egyetlen év, sőt csupán néhány hónap alatt annyira felgyorsultak az események, hogy csak úgy kapkodjuk a fejünket. Én már régebben is mondtam magamnak azt a bizonyos viccet, amelynek az időszerű poénje „biccentsen csak!”, most még inkább foghatnám, nézhetném a fejem, amíg van mit és van mivel.

Mert azt hiszem, mindnyájan elveszítettük a fejünket, még ha anatómiailag-élettanilag szilárdan áll is a nyakunkon. Te ismered az én álláspontomat a maradás (és mint cél, remény: a megmaradás) kérdésében. Ezen most sem akarok változtatni. Érveim viszont egyre kevésbé vannak, mások számára elfogadhatók – de különben sem kérdez senki (vagy csak nagyon kevesen). Olyan meneküléshullám sodor végig Erdélyen – de talán a Kárpátok túlsó oldalán is –, amilyenre még nem volt példa errefelé, háborús időkben sem. Hogy ez a hullám kit hová sodor, később fogják számba venni, de hogy az erdélyi magyar kultúra alappilléreit mossa már, az nem szorul bizonyításra, valószínűleg távolabbról is látszik. Ha így megy tovább, színházainkban nem marad színész és rendező, a lapoknál szerkesztő, egyáltalán író, nem marad orvos sem, aki magyarul (is) szóljon hozzád; és persze zöldségtermesztő sem, akitől a kolozsvári piacon vásárolhass. A hóstátiakat sem számban, sem minőségben nem pótolja az a néhány nyári oltyán, akik főképpen a vinétét hozzák ide. A kevés jó közé tartozik, szoktam mondani, amit – a vinétét ti. – tőlük tanultunk, vettünk át. A hóstátiak, igaz, nem kívándoroltak, őket urbanizáció címén megszüntették; most a bontással már elérték a volt Kossuth Lajos utcát (legyünk objektívek, a Győzelem tere felőli részért még nem volt kár, az új házak is elég szépek, de most már műemlékházak kerülnek veszélybe; látod, a „győzelem” szót milyen nehezen sikerül leírnom, mind „gyá”-nak indul). De hol folytassam, hogy el ne merüljek az általános siránkozásban, maradjak csak magamnál s a „posztmodern” (?) malomnál – amelyről küldtem Neked egy festményreprodukciót és több (közös) itt írt lapot, levelet, válasz egyre sem jött. Mikesi panasz? Vedd, ahogy akarod. Számomra azonban most mégis fontosabb, hogy a saját bizonyítványomat magyarázzam.

Még nemigen tudhatod, hogy mit kell azon magyarázni. Én is csak sejtem. Ezúttal csak az utóbbi hetek általam megélt Korunk-kálváriáját, ebből is főképpen (önző módon?) a sajátomat akarom itt, először, rögzíteni. Kezdem a Korunk Galériával. Tóth Sanyi mondta megemgyszer, hogy az új (57 utáni) Korunkból ez a Galéria fog megmaradni. Ez nyilván erős túlzás, részben a harag szülte; de vagyok olyan hiú, hogy elhiggyem belőle, hogy az 1973 márciusában szinte spontánul elindult galériaszervezésből lett valami – sőt 1986 tavaszára valóban csak ez maradt érdemleges a Korunk címmel összekapcsoltan; és túl a Korunkon, ide valóban szívesen jöttek a művészek (képző- és szavaló-, író és zenélő magunkfajták) meg a közönség, s ha nem is kellő arányban, fiatal nézők-hallgatók is. Én sajnálom a legjobban, hogy két héttel ezelőtt be kellett jelentenem szerkesztőségi megbeszélésen, hogy belefáradtam ebbe a munkába, harcba, a sok külső segítségbe. Vagy két éve ugyanis először a katalógusainkba kötöttek bele, kifogásolni kezdték, hogy miért hívunk távolról kiállítókat, mikor itt is volna elég (ezt a drága jó Stoica mondta, aki azóta a Dacia igazgatója; most az a könyvmennyiség, amelyet Jancsik Pali szerkesztett – ő jött át a Miess Jancsi helyére – eltűnt a magyar szerkesztőség tervéből). Abba hagytuk hát a katalógusok nyomását (alkalmi kivételek voltak), hogy a Galéria maradjon. Újabb év múltán kimondták a kötelező külső zsűrizést; ekkor kezdett elmenni a kedvem az egésztől, de hagytam magam meggyőzni, és jó arccal elviseltem, hogy heten is jöttek ránk – a konfliktusokat sikerült minden alkalommal elkerülni. (A Rác Győző-féle, személyesen nekem is szóló, egyszeri akció történetét, a Morcan-ügyet nem kavarom most ide.) Vagy két-három hónappal ezelőtt, a megnyitó reggelén – a nagygalambfalvi származású, ma bányai Sütő Petre Rozália grafikáit állítottuk ki – közölte a megyei művelődési bizottság, hogy az újságban (pénteken az Igazságban, szombaton – tudtunkon kívül – a Fäcliában is) meghirdetett műsor nem hangozhat el, mert nem volt „vizionálva”. Tizenhárom éve most először jelezték hivatalosan ezt az igényt, ebben a határozott letiltásformában. Megnyitottuk hát a kiállítást, vers és zene nélkül (ezúttal, legyen ismét objektív, Rác végigtelefonálta az illetékeseket szombat délelőtt, eredmény nélkül). A következő tárlat-

megnyitóra felterjesztettem hát idejében az előre tervezett műsort; Lászlóffy Aladár és Kenéz egy-egy mondaná Banner Zoli, Ágoston Bandi és Márkos Berci Prokofjev hegedűszonátáját játssza; tíz nap múltán kaptam a választ, irodalmi része nem lehetséges (Bannerrel van állítólag valami bajuk, de ez csak mellékes, a fő, hogy „egységesíteni kell a galériák megnyitójának műsorát” – vagyis a szövegeket nem akarják hallani), a zeneit megengedik, de nem maradhat Prokofjev egyedül, kell hazai is; egy nap alatt Ágoston Bandi mozgósította egyik tanítványát, így bekerülhetett Enescu-mű is, a megnyitó lát-szólag normálisan zajlott le (a makkfalvi Suba Lászlóé, ő Tordán él és szobrászkodik). Sövény Elek emlékkiállítására (négy éve halott) már úgy kértem föl a Pro Camerát (Botár Gerőéket), hogy hazai művet is játsszanak; Schubert mellett tehát Zeno Vancea és Terényi szerepelt volna a repertoárjukban. Három héttel ezelőtt, pontosan április 4-én délben (ismét közvetlenül a vernisszázs előtt, egy nappal) jött a verdikt: zenei műsort nem adhatunk, azaz a „vizionálás” megtörtént... Ez volt, immár élő zene nélkül, a 248. tárlatmegnyitó a Korunk Galériában; az utolsó percben Fodor Urat kértem meg, hogy beszéljen ő is Sövérről; mégse álljak ki egyedül (egy-két, talán érthető szót én is mondtam), majd kazetofonból, műsoron kívül hangzott fel a zene (szöveg előtt a Brandenburgi verseny, utána Mozart Rekviemje; nem én választottam így, de a zenészek, akik segítettek, stílszerűen jártak el). Ezután az első gyűlésen jelentettem be, hogy elfáradtam... Mindenki kérlelt, Rácz fenyegetőzött: súlyos szerkesztőségi szankciót kaphatok. Hiába mondták mások, hogy én ezt önkéntesen csináltam, sőt én is találtam ki, ő fenyegetőzött. Erre mondtam: ha tovább feszítjük a húrt, lehetséges a szerződés (szerkesztőségi) felbontása, bármelyik fél részéről. Ekkor nem folytatta.

Párhuzamosan elkezdődött már egy kellemetlenebb ügy is: közölték, hogy az ünnepi (65. pártévfordulós), áprilisi Korunk-számban minden írástudó szerkesztő aláírt cikkel kell hogy jelen legyen; én a húsz év irodalmát kaptam házi feladatul. Sok gondolkodás után találtam egy megoldást, amelyet úgy éreztem, vállalhatok; a belső szerk.-i kérést is figyelembe vettem, betoldottam egy oldalt (idézeteket), így küldték föl a másokéval együtt Bukarestbe. Visszajött onnan – Pezderka közvetítette az ítéletet, szerintem egyértelműen a másik Sándorét, „barátodét”, Koppándiét (csak Nemecekre való tekintettel nem írom kisbetűvel!); nem jó a szöveg, újat kell írni. Én ezt megtagadtam, állítva, hogy a felküldött bárhol megjelenhet, csak személyes bosszúról, kikészítésről van szó („proces de intenție”), és elmegyek az igazammal bármeddig. Akkor Rácz összehívott egy gyűlést, amely engem lett volna hivatott erkölcsileg megbélyegezni, kinyírásomat előkészíteni; szerencsére Sz. Julika előrelátó és igen rendes volt, meghívta – hivatalosan – Uricarut mint titkárt és Szilágyi Pistát mint titkárhelyetteset, s a gyűlés más jelleget kapott. Itt hangzott el viszont, hogy a Korunk ünnepi száma nem jelenhet meg az én szövegem nélkül, idő pedig nincs a tisztázásra; Rácz elment egy másik gyűlésre, a többiek kérlelni kezdtek, ne makacs-kodjam, nem alkalmas a pillanat. Jegyzőkönyvön kívül a legfőbb érv, hogy gondoljak a gyermekeimre, és miért én legyek pont az, aki feláldozza magát. Az én válaszom, szintén magánhasználatra: így jutottunk ide, így veszélyeztetettek a gyermekeink, mert mindig mindenki azt kérdi magától: miért pontosan én legyek az... Két napi gondolkodás után mégis írtam egy új, egészen más szöveget (némi, okos idézeteket is megtartva azonban) – talán olvasni fogod a Korunk áprilisi számában, ha az „elvtársak” Bukarestben úgy döntenek (Rácz szerint „ez már egészen más” – ami számomra nem nagy kitüntetés). Mindettől függetlenül, illetve fenét függetlenül: nem nyugodtam meg, sőt most kérdem igazán: meg kellett-e tennem, szabad volt-e megtennem? Mások megértének-e, és én megérthetem-e magam? Persze a szöveg ismerete nélkül erre nehéz válaszolni; a baj az, hogy én a szövegem (az új) ismeretében sem tudok egyértelmű választ. Tudom, persze, hogy nincsenek egyértelmű dolgok. De meddig mehetünk el a kompromisszumokban? Kitől várjuk az

igazság – vélt igazságunk – kimondását? Azt sem halljuk meg, hogy (és ez nem felelőtlen pletyka) a ploiești-i öreg ortodox pap megdöbbenően meséli: felszólították, prédikáljon a híveinek – most, az ő húsvétjuk előtt – a magyarok rémtetteiről? Hány olyan ortodox pap lesz, aki keresztényi hitére hivatkozva és arra, hogy nekik ott Ploiești-ben sosem volt bajuk a magyarokkal, nem akarja teljesíteni a „feladatot”? És hátha akarata ellenére teljesíteni fogja? Hiszen már egy Buzura sem szólal meg ebben az ügyben, mert már rég a magyarok bérencének mondják az Eugen Barbu-félék, csak azért, mert humanista és európai, meg a szó igazi értelmében jó román hazafi akar lenni... Megvárjuk, amíg az egyetem, az iskolák, egyéb intézmények után a magyar nyelvű oktatást egészen megszüntetik, legfeljebb az elemi szintűt hagyják meg? (Ahogy rebesgetik és készítgetik elő, egyelőre a magyar nyelvű középiskolás tankönyvek nyomásának leállításával, a tantárgy-olimpiák és a tanári továbbképző tanfolyamok román nyelvűvé tételével, egyebekkel...) Hovatovább az sem lesz, aki majd jóindulatúan nyugalomra intsen és megvédjen „saját esztelenségedtől”...

Kedves Laci, érzem, hogy túlságosan belementem a dolgok taglalásába, elszáll „poszt-modern” nyugalmam, már csak a fejem zúgását hallom, de nem az ottani vizét, még kevésbé a malomárokét. Pedig még ez is zúg, és egyelőre nekünk zúg, ezen a napsütéses vasárnap délelőttön...

(Még egy kérdés, bár számomra nem zárójeles: hogyan áll a „Világok változása” a Magvetőnél? Kérlek, üzenj valakivel. Ez nagyon fontos a számomra.) És írd bár egy lapot, azaz éppen egy képeslapot!

Baráti szeretettel üdvözlő (várja, interjún kívül is, választadot)

Kántor Lajos

Ui. (Kvár, ápr. 28.) Ma közölték, hogy ők (ott Bukarestben) „nem hülyék”; én az irodalompolitikáról írok, és közben a nacionalizmusról beszélek. Esetleg e részek kihagyásával jöhet a szöveg, ha a megyeiek ezt jónak látják. A szerző beleegyezése nem szükséges? – kérdeztem én a gyűlésen, mire közölték (R. Gy.), csak annyira, mint a mások esetében, és különben is katonák is vagyunk. Egyelőre románra fordítom ma az új szöveget, hogy illetékesek megnézhessek, dönthessenek. (Nézd meg az első, ide mellékelte változatot, ennek a nacionalizmusra vonatkozó egyik idézetét átvettem a második változatba, megtoldva néhány kongresszusival és Buzurával.)

Mai újdonság: Kiss Jánost kétperces gyűlésen leváltották és áttették hozzánk, a V. Zoli helyére.

Kvár, 1986. május 26.

Kedves Miska,

már régóta készülök Neked hosszú levelet írni, s most többszörösen itt az alkalom: épp két hete írtad nekem azt a hosszabbat Te, amelyben sok érdekes régi és új dolgot érintesz, ami mind választ vár, és általánosabb érdekű; de ha nem kaptam volna meg ilyen hamar, akkor is írtam volna most, mert hozzám közeli, az eddigi dolgokat és az enyéimet is jól ismerő emberhez akarok szólni, egy meglehetősen nehéz periódusban. Azt hittem, pár nappal ezelőtt, hogy nagyjából már túl vagyok rajta, amikor aztán (tegnap) megjelent az Igazságban Sinkónak (J. T., azaz Judik Tamás szignóval) egy ismertetése áprilisi számunkról (az „-nk” itt tulajdonképpen fölösleges), amelynek végén csattan az ostor, már ti. rajtam (is). Te valószínűleg csak pár hét múlva fogod látni ezt a heveny ünneplést – az olvasók többsége valószínűleg nem veszi tudomásul részleteiben, pontosabban azzal

marad (legalábbis a helyi napilapolvasó), amit Sinkótól látott (rólunk). Nem akarom eltulozni a dolgot, végül is a „Versenyben a valósággal” (Gondolatok az utóbbi két évtized irodalmáról) c. publicisztikai micsodát én írtam, a felelősséget akkor sem háríthatom át másra, ha a körülményeket tisztázom, az előzményeit leírom. De nem egészen alaptalanul tört ki Erzsike még ma is görcsös sírásban a Sinkó-ismertetés miatt, az egymondatos csúsztatás okán (a szerző elismerte, hogy volt benne egy kis szadizmus, a Korunk is olyan már, mint az Igazság – és ez utóbbi sajnos nagyjából igaz); tegnap délután a színházban már hallhattam visszhangját, az eredetét, a recenzáltat pontosabban, nem olvasták, engem viszont már minősítettek: na már ez is... (Kitöltheted a pontokat, én még nem teszem.) Most csak röviden az előzményről: elhangzott, a leghivatalosabban, hogy minden belső ember névaláírásos szöveggel jelen kell hogy legyen az ünnepi (áprilisi) számban, rám a két évtized irodalmát osztották; írtam egy irodalompolitikai-irodalomtörténeti eszme-futtatást, (talán) némi tartással, máshol (pl. az Utunkban) simán közölték volna, sőt örömmel. Tőlünk kidobták, tőlem újat követeltek, hozzátéve, hogy sem én nem közölhetek addig, amíg ez nincs meg, sem a lap nem jelenhet meg az én szövegem nélkül. Én ragaszkodtam eredeti szövegemhez, hiszen magyarázatot sem kaptam a kidobásra, s nem láttam biztosítékot az újabb változat közlésére. R. Gy. pártcsoporthgyűlést hívatott össze, én szerepeltem a napirenden, mint a feladat megtagadója (előzőleg beszélt bukaresti és helyi illetékesekkel); szerencsére eljött a gyűlésre Szilágyi Pista és Uricaru is (prózaíró, alapszervi titkár), és másként alakult a dolog, mint ahogy egykori barátom eltervezte. Megbélyegzés nem lett, én nem tettem fogadalmat, de mindenki kérlelt, gyűlésen kívül is, ne akarjak mártír lenni, gondoljak a fiaimra stb. stb. Én gondolkodtam a dologon, végül megírtam egy új szöveget. Ezt ismét felküldték, válaszoltak: ne nézzem őket hülyének, az irodalompolitikáról kell írnom, s én a nacionalizmusról írok. Végül kivettek bő két flekket, így jelent meg az a híg publicisztika, amelyet Sinkó a maga felületes módján recenzált. Talán nem kellene túl nagy ügyet csinálnom belőle, ha nem lehetett volna évtizedek során át látni, hogy a kompromisszumok hová vezetnek. Viszont azt is látnom kell, hogy a nagy ki- és ellenállók sorban elhúzzák a csíkot... És láttam olyan példát is, hogy valakik szöveg megírása nélkül is szerepeltek bizonyos gyűjteményekben, megkérdoztetés nélkül. Másrészt a laikus mit lát ebből? De ismét más oldalról: vajon nem kell-e lehetőség szerint közben végezni a dolgunkat, miképpen én próbáltam és próbálok, nem éppen kényelmesen? Sajnos azt tapasztalom, hogy most az emberek két dologgal foglalkoznak: (napi) taktikai feladatuk a beszerzés, a sorállás, stratégiai elképzelésük, programjuk gyermekeik kijuttatása, hogy aztán (vagy velük együtt) ők is menjenek. Szomorú látvány ez, Miska, hát még közvetlenül benne lenni a dolgokban. Szinte naponta új emberről hallasz ezt-azt, egyre közelebbiekről, és már magadban is kételkedni kezdesz, legalábbis abban, vajon nem te vagy az anakronisztikus jelenség... Most olvastam Lengyel Józsefet az Új Tükörben, az Utolsó erőfeszítést. Nem tudom, biztatásnak vagy újabb szomorúságra okot adó jelnek vegyem. S ha legalább tudná az ember így, ezt közelítő őszinteséggel lejegyezni a gondolatait, ahogy L. J. tette. Az élményeim, így hétköznapi is, talán minden előzőt meghaladó, emberi mélységben (pedig volt már egy-két pillanat, igaz, akkor fiatalabb voltam, rugalmasabb idegileg). No nem folytatom „szomorú leveletem”, ahogy Te írtad, minősítetted a tiédet.

Egy-két konkrétumról: nem tudok róla, hogy Ivasiucról jelent volna meg monográfia vagy nagy tanulmány. A Stancu-fordítás Cseres-előzményéről nem hallottam eddig. (Stancu-idézetet is kihúztak Korunk-cikkemből, a Beke-utószóból vettem át.) Örülök a Chinezuról írottaknak, jó a könyve, s azt hiszem, tisztességes ember volt. A Harmat Freud-monográfiájáról sem tudtam. Bori Kosztolányi-könyvét még nem láttam, a Thomka kötetét csak futólag. – Elküldtem a bécsi meghívó levelet Bukarestbe, az Írószövetségbe, nemigen számítok rá, hogy lesz belőle valami. De rajtam ne múljon. (Különben valószínűleg valutát

is kérnének, állítólag 100 dollárt, hogy egyáltalán beadhassam a kérést a helyi szerveknél – miután megjött a bukaresti, majd utána a megyei jóváhagyás. Hát ez távoli ügy.)

Remélem kiheverem ezt az április-májust, a többit meglátjuk. – Nagy szeretettel gondolunk rátok, továbbra is innen.

Kedves Géza,

hosszú hetek szomorúsága, elkeseredettsége után (közben?) írok most Neked, olyan dolgokról is, amelyeket „forró dróton” nem akartam részletezni. Az ellenem (is) folyó kampány keretében ünnepi (áprilisi) számunk mutatkozott alkalmasnak kedves elvtársaink számára ahhoz, hogy leszámoljanak velem: névvel jegyzett cikket igényeltek minden szerkesztőtől, tőlem az utóbbi húsz év irodalmáról. Találtam egy tisztességes megoldást (a kérésre betoldott idézetekkel együtt), amelyet szerintem bármely lap szívesen hozott volna, de a csodálatos sándorok (Bukarestben) természetesen kilóttak, és újat, mást követeltek helyette. Én többször is megtagadtam ezt, ragaszkodtam az eredetihez, mire Rác pártcsoportgyűlést hívatott össze ellenem, feladatmegtagadás miatt. (Itt azt állította, hogy az én szövegem nélkül nem jelenhet meg az ünnepi Korunk-szám, ezt mondták Buk.-ból.) Szerencsére jelen volt a büro részéről Uricaru és Szilágyi Pista is, így a gyűlés más fordulatot vett. Gyűlésen kívül is mindenki kérlelt (a barátok, tisztességes kollégák), hogy ne makacsoljam meg magam, miért legyek én az áldozat, gondoljak a fiamra stb. stb. (Mindenkinek ezt mondja magának, így jutottunk ide – mondtam, mert hiszem is.) Végül (sajnos?) beadtam a derekam, írtam egy új szöveget, amelyet megcsonkítva (miután pedig R. Gy. meg volt elégedve velem), két flekk kivételével elfogadtak. Azóta nehezen tudok kiegyezni magammal, rágódom az ügyön – nem tudom, megérte-e vállalni, hogy azt gondolják rólam, amit én is gondolnék másokról, hasonló esetben. Most legalább azt szeretném bizonyítani, de ezt csak román lapnál tehetem, hogy az első szöveg közölhető volt. Ehhez kell a Iorgulescu segítsége. De nem akarom részletezni neki a dolgot. Téged csak arra kérlek, küldjed át valakivel neki a mellékelt borítékot, és esetleg érdeklődj a sorsa felől.

Ami talán fontosabb: Hajdu Győző barátunk állítólag ismét írt egy (fel)jelentést ellened, az Erdélyi Fiatalok alkalmából. (Gy. üzeni ezt, föltehetőleg látta az akciót vagy a szöveget, talán 8 flekk.) Alkalmasnak vélik a pillanatot a rég óhajtott leszámolásra. Beleírta azt is, hogy a Maros megyei tömegek nem hagyják magukat becsapni, és így ma is ott áll a könyvesboltokban a nacionalista Szabó Dezső könyve. Hát így állunk, Géza. De mégsem kellene hagynunk magunkat, amíg még lélegzünk. Igaz, már azt sem nagyon tudunk. Én a Galériát egyelőre abba hagytam (szüneteltetem?), miután az irodalmi műsor után a zeneit is letiltották – a Tribunánál viszont most kezdték, ugyanazok engedélyével. Pedig tudom, hogy a lemondás öngól is! Hát ilyen kétségek közt órlódom. (A Szisz-émlékkönyv is belezárt, hogy vállaltam ezt a kompromisszumot...)

Kolozsvár, 1986. június 22.

Kedves Laci!

Hát megint innen, a zentelki malomárok partjáról megy a levél; most éppen egyedül hallgatom a víz morajlását a tornácon, a család otthon maradt, ki vizsgálzik, ki vizsgálzat (István az orvosi első évén. Laci Vásárhelyre, a Színi-felvételre készül, minthogy a

rendezői álmok kipróbálását egyáltalán megkísérelni Bukarestben – vagy Budapesten, megtartva itteni illetékességét – egyelőre semmi remény, rábeszélésemre, korábbi ambícióival összhangban, megpróbálja hát ezt a kerülő utat, amely lehetővé tenné majd a posztuniverzális továbbtanulást; Erzsike pedig érettségiztet románból az iskolájában, ahonnan a tanügy természetesen nem engedi át magyar iskolába, azaz tagozatra, de így is egyre inkább háborgatja őket, hogy van még működő román szakos, akinek magyar az anyanyelve; a Székelyföldön már kicserélték az ilyeneket, Kolozsvárt vannak még ketten-hárman). Látod, egy ilyen szimpla családi tájékoztatás is mennyi gondolatot takar („természetesen” István is románul tanulja az orvostudományt meg a hozzá nélkülözhetetlen filozófiát – a lehetőségekhez képest elég jó eredménnyel, bár néha, például filozófiavizsgán, a román kifejezések nem jutnak eszébe, a testrészek magyar nevét pedig részben ezután kell megtanulnia).

Az éjszaka, a VB-negyeddöntők alatt nem töprengtem ilyen bagatell dolgokon – sajnálhattam a brazilokat, akik igazán megérdemelték volna, főként első félidei játékuik alapján, hogy továbbjussanak. Korábban persze a dánokat, még korábban magunkat sajnáltam – magunkat még jobban, mint titeket. Te igazán tudod, hogy egy olyan kudarcorozat itt mit jelent, és mit jelentett volna (bizalomban és önbizalomban – bármilyen nevetségesen hangozzék is) a siker legalább labdarúgásban (különösen a BEK-döntő után...). No de hagyjuk a futballt, van annál tartósabban is fájó dolog elég.

Nem tudom, eljutott-e már hozzátok az áprilisi Korunk (ahogy hallom, már valamelyik előző – talán a januári? – kiváltotta a nem is meglepő sajtóvisszhangot egyik vidéki, szegedi vagy pécsi napilapban: „megjelent a Korunk magyarellenes száma”...) Az engem személyesen is nagyon megviselő hercehurca és végül a most látható formában való szereplésem az évfordulós számban hasonló fogadtatásra számíthat, a körülményeket figyelmen kívül hagyók körében. Persze tudom, az írás marad, a körülmények elfelejtetnek – ezért tértem nehezen magamhoz, jóllehet egy kicsike illúzióm volt azért, hogy az én szövegem, még megcsönkített formájában is, de legalább a zárópasszussal (Buzura-idézettel), elkülönül kissé. Hamar megkaptam a kiábrándító választ, itt nálunk Sinkó (JT) írt egy ismertetést a lapról, és ebben a lehető legegyszerűbben tájékoztatta az Igazság olvasóit felőlem... Nem vártam tőle, bevallottan szadizmusát élte ki benne, föltehetőleg régi (vélt?) sérelmeiért fizetett vissza a kritikuskak. Az adok-kapok tehát így is kamatozik. Arra mindenesetre jó volt ez az ügy, hogy eldöntsem: az első ilyen jellegű kompromisszum a részemről egyben az utolsó is volt. Mert végül is mit váltottam meg vele? A Korunkat aligha, sőt biztosan nem. Családomat? Magamat? Talán a Szisz-émlékkönyv három hónapos várakoztatás utáni jóváhagyása összefügg ezzel (szerkesztői személyemet kifogásolták mostanáig), de már a Korunk júniusi színházi számát (amely eredetileg áprilisban lett volna) nem mentesíti, s nem utolsó sorban az én tanulmányomat (A színház élete) kifogásolják meg a Csép írását a katarziszról, anélkül, hogy érvelnének, konkrét igényeket fogalmaznának; hiába voltam a lehető legkörülményesebb, okosan (?) egyensúlyozó – képzelődés, a magam szerepének eltúlzása nélkül állíthatom, hogy a név ellen van a „sándoroknak” kifogásuk. Bár az az állat Pezderka közli a határozat értékű véleményt, nyilván ott van mögötte Koppándi. Mindez súlyosbítva Rác Győzővel, akit ugyan szintén érint ez a fajta ellenőrzés-irányítás, de aki befelé mindig megmagyarázza a dolgokat, és totemállat-módra nem engedi kimondani közvetlen irányítóinak nevét sem, állati félelmében, sokszor más elviselhetetlen. Holnap lesz egy hete, hogy ismét rettenetesen összemertünk egy szerkesztőségi megbeszélésen; szent főszerkesztői haragját az váltotta ki, hogy azt mertem mondani: ez a szar *A Hét* is jobb már a Korunknál, noha ugyanazok adják ki és előolvassák; aztán ő jött azzal, hogy a Korunk Galériát tulajdonképpen én sodortam veszélybe, mert hiába tanácsolja régóta, hogy írjam le a megnyitó-szövegeimet, én továbbra is dadogok, és mindenféle becúsízik

így, emellett pedig behoztam a dilettánsokat (külön kiemelte, föltételezhetően képzőművészekre utalva ezúttal, hogy a Székelyföldről hoztam dilettánsokat), s ezért tiltották le az utóbbi hónapokban műsorainkat. „Megint mellébeszélés” – válaszoltam én, és megneveztem a letiltott műsorokat (először: Lászlóffy Aladár és Kenéz, a Banner előadásában, valamint Prokofjev, Ágoston Bandi és Márkos Berci előadásában; másodszer a Pro Camera, ők Schubertet, Terényi Edét és Zeno Vanceát játszottak volna, már a legújabb igények szerint, hazai és egyetemes, csak zeneművekből összeállított műsorban). Persze Ráczt urat ilyenkor nem lehet megfékezni – csupán felülről! –, előhozta Szárhegyet, eredendő bűnömet (egyikét az eredendőknék); de nem csupán azt, hogy én erőszakoltam ki a szárhegyi anyag közlését a Korunkban (elhozva a húzódozó Létaytól azon bizonyos tanácskozásunk nemzeti vonatkozású anyagát); hanem azt is, hogy amikor Florescu lejött Koppándival, és „őt ki akarták nyírni” (?), sem Gáll Ernőben, sem bennem nem volt annyi becsület, hogy – az egyébként személy szerint főként kettőnk, de lényegében a Korunk ellen irányuló – gyűlösen felálljunk, és megmondjuk, hogy neki (mármint R. Gy.-nek) semmi köze a dologhoz, ő akkor épp szabadságon volt, és különben is ellenezte a leadást; de a spaltokat mégis ő vette magához (vajon őrzí is?), amely ugyanakkor igazolja, hogy az akkori – a mostanival össze nem mérhető – hivatalos cenzúra, illetve akkor már minisztériumi (tanácsi) ellenőrzésnek nevezett előolvasás igényei szerint módosítottunk a szövegen, vagyis nem csupán a saját fejünk szerint jártunk el. Nem folytatom a kellemes (szerkesztőségi) atmoszféra jellemzését. Ezt is csak azért írom, hogy magamat is emlékeztessem egy-egy kis jelenetre. Amelyeket itt a malomban vagy kint a teniszpályán lehet úgy-ahogy kiheverni. (Egyelőre csak itt, mert egy makacs könyökízület-gyulladás miatt fél évre eltiltott az orvos a játéktól; most megpróbálom a bal kezemet begyakorolni – utóvégre Takács Károly is bal kézzel lett olimpiai bajnok, balesete után! No látod, milyen harcos vagyok még mindig? Persze elválik, mire lesz jó a bal kezem, például teniszben. A szerkesztésben, cikkírásban már kezdem látni...)

Sok-sok újabb, napi, de tartósabb hatásúnak ígérkező *örömről* kellene még írnom Neked, például a most megjelent, dr. Indig Ottó által vállalt X. osztályos Magyar nyelv és irodalom c. tankönyvről (Szisz évfolyamtársa volt a szemét); ebből megtudhatod, hogy Ady a „zaláui »nagyiskola«” diákja volt, Tamási a Hargita megyei Lupeniban született, hogy Parajd helyesen Praid és a Küküllő Tírnava (az Áprily-fejezetben). Nyilván nem ő találta ki, de voltak páran, akik végrehajtották az elképzelések tankönyvbe írását. A könyv színvonaláról szólni fölösleges. Különben ez az egyetlen tankönyv, amelyet a most következő tanévre kinyomtattak, tudtommal román nyelvtűt sem újat; közölték viszont az igazgatókkal, hogy az igényelhető (még ingyenes) tankönyvek, különféle tárgyakból, csak románul állnak rendelkezésre – bár a tanítási nyelv, az előjelzések ellenére, még megmarad a líceumokban (ezt persze nem így mondták). Ősztől nem lesz különbség a román nyelvtanítás programjában a magyar (nemzetiségi) gyerekeknél, már az első elemiben sem, a földrajzot pedig a harmadik elemittől fogják románul tanulni (a megye földrajza). – A most szerkesztés alatt lévő, júniusi Korunkban olvasható majd azt a gyönyörű történelmi tanulmányt, vitacikket, amelyből sokat tanulhatsz majd Erdély történelméről. (Előzőleg a Románia literaré és A Hét közölte.) Nálunk (?) ez lesz a harmadik ilyen átvétel. Ezek után igazán nem csodálkozom, hogy olyan hírek érkeznek – például a „zaláui nagyiskola” városából –, hogy valamelyik előfizetőnk az ablakon dobta ki Korunk-példányát, Szépfalusi pedig felbontatlanul küldte vissza Bécsből az ajánlott küldeményt. Még csak az hiányzik, hogy a töletek rendelt 2000 példányt lemondják, akkor alighanem bezárhatjuk a boltot. Egyúttal pedig a kör is bezárult, a szándék belső-külső segítséggel megvalósult. – Folytassam még? Azzal például, hogy a TV meteorológiai jelentéséből eltűnt az országrészek említése, nincs már Transylvania (csak az ország északnyugati része, ahogy egy szép könyv címében is látható). Hát

akkor annál időszerűbb, úgy érzem, az én „differentia specificám”; most olvastam újra, emlékeztetőül. Nagyon várom, hogy Ti is emlékezzetek rá. – Ha végre közvetlenül is beszélgethetnénk már, egyéb ötleteket is elmondanék, nem kellene-e például külön kötetben megjelentetni majd Jékely Világosság-cikkeit? Nem lehetne-e a Gyorsuló Időben a romániai magyar színház utóbbi negyven évét összefoglaló tanulmányt, esszét kiadni? Persze mindezek előtt szeretnék pontosat, megnyugtatót hallani arról, ami a „differentia specifica” része, és amit talán sikerült megragadni egy bizonyos formában. És változatlanul izgat az interjú-válaszod; az is, a többivel együtt, kötetnyi – időszerűségét a távoli idő hozza csak meg?

Remélem, mindez nem egy szélmalommal találkozó ábrándja és harca marad – a vízi-malom, ha nem öröl is már búzát, gondjainkat talán ha nem is emészthetővé, de felfoghatóvá öröli. Nem tehetek mást, mint hogy újra és újra ide térek vissza – amíg tehetem.

Baráti szeretettel

Kolozsvár, 1986. október 21.

Kedves Laci!

(Vedd úgy, hogy ez a levél is „malomi”; igaz, itthonról írom, de a szoba falán a festmény emlékeztet a szabadság illúziójára, amelyet ott kint már-már valóságnak érzünk, szabad embernek hisszük magunkat Kalotaszentkirályon, legalább hétvégeken. Tehát:)

Emlékszel Szisz „Hétköznapok” című versére? Ezzel indítottam *A költő életeit*, a Szilágyi-émlékkönyvet (végre asztalomon áll a „semnal”, azaz mutatvány-példány – ez a hivatalos neve nálatok? látod, ezt sem tudom pontosan magyarul, akárcsak a katonai szakkifejezéseket...)

*...adatok erőt a hétköznapokra
(az ünnepekre talán még futja),
mindig-váratlan halálunk előtt
élnünk erőt és túlélnünk erőt,
lépést tartani – lélek se rebben –,
lépést tartani szerelemben,
undorban, bájban, nyomorban, félszeg
napokon legyőzni a félszet,
teremni feledést, amely gyógyít,
hazugságot, amely nem lódit,
teremni, teremni, teremni erőt
hétköznapokra az ünnep előtt.*

(Csak zárójelben, bár nem mellékes, éppenséggel nem az: sajnos nem jöttél elutazásom előtt hétfőn a Magvetőhöz vagy a Vigadóba, így félbemaradt beszélgetésünk az ott esedékes Szisz-émlékkönyvről, konkrét tervről, időpontról, szempont-egyeztetésről. Én változatlanul igénylem ezt a megbeszélést, de erre most már csak itt kerülhet sor, a következő négy évben ugyanis ismét nemigen számíthatok útlevélre, utazásra. Szóval el kellene indítani a munkát, hogy Szisz 50. születésnapjára elkészülhessen a könyv! 1986 vége felé járunk...)

Nos, az idézett sorok szellemében – annál is inkább, mert ma kaptam meg az első példányt – szeretném elmondani Neked mai és tegnapi „hétköznapomat”, hogy el ne

felejtst a nem felejthetőt, egyúttal pedig magamat is emlékeztessen a részleteiben szinte hihetetlenre, ami most hűsbavágó valóság. Végül is ezek mind, közvetlenül vagy közvetve, összefüggenek a Szisz-émlékkönyvvel. Kezdem, lehetséges tárgyyszerűséggel: ma délig úgy tudom, hogy a – meglepő módon felső szinten is jóváhagyott – csütörtök-szombat között megrendezendő Hargita megyei Kriterion-napokon részt fogok venni, A költő életei c. kötet gondozójaként, a Kriterion és a Hargita megyei művelődési bizottság meghívottjaként, vendégként. De nem leszek ott, Domokos Géza telefonált (neki tegnap du. 4-kor telefonáltak), s én már vissza is váltottam a vonatjegyemet. Így ez nagyon egyszerűen hangzik, talán érdektelennek tűnik, pedig nem az. Leírom tehát az előzményeket, az indokokat. Múlt hétfőn hívtak fel először (H. Szabó), pár nappal később Géza személyesen, s engem persze nem kellett különösen kapacitálni, hogy ilyen társaságban (Domokos Géza, Szász János, Mircea Ciobanu, Nedelciu Bukarestből, Kolozsvárról még Gáll Ernő – és Kányádi, ha megjön addig –, Marosvásárhelyről Nemes, Szeredából Ferenczes István) körbejárjuk Hargita megye városait, falvait, az új könyvekről beszélve. Tekintve a különleges helyzetre a Korunknál, értem rajta Rác Győző hatalmi tébolyát, féltékenységeit és félelmeit, kértem Gézát, hogy szóljanak be hivatalosan is a szerkesztőségbe. Szombat délelőtt – a havi szabad szombatunk volt – itthon kerestek a csíkszeredaiak (Burus János a művelődési bizottságtól), megismételte a meghívást, örömét fejezte ki a várható népes és rangos részvétel okán – megkért Gáll Ernő mozgósítására egyúttal –, és közölte, hogy a minisztérium jóváhagyta a meghívottak listáját. Én is megismétlem kérésemet, hogy hétfőn most már közvetlenül Ráccsal is beszéljenek. A tegnap délelőtti szerkesztőségi értekezleten (amelyeket még Veress Zoli nevezett el, a Korunk újabb, „Rác-korszakában” *gyűlésnek*) – az egyéb napirendi pontok után, többek közt a küldöncként nálunk dolgozó Ujvári Tünde elbocsátásának bejelentése után (ez külön hosszú ügy, az ő vőlegényének a 17 éves lánytestvérét dobta ki Rác előzőleg a szerkesztőségi helyiségből, saját kezűleg, ezért most pert indítottak ellene a sértett fél szülei, s így Tündének nem lehet keresnivalója R. Gy. felfogása szerint a lapnál – noha ő nyilván nem ismeri el ezeket az összefüggéseket), egyszóval az október 20-i „gyűlés” végén megkérdeztem, telefonáltak-e Csíkszeredából. Igen, válaszolta, az alelnöknő telefonált, és kérte, hogy ő (R. Gy.) delegáljon engem a Hargita megyei Kriterion-rendezvényre; ő azt válaszolta, hogy nem delegálhat. Ennek – a szerkesztőségi gyűlésen – két okát adta: Bekétől hallotta, hogy az írószövetségi zsűri „nagydíjat” (pontosabban: a kritikai díjat) szavazott meg nekem a „Vallani és vállalni”-ért, de valakik ezt nem engedélyezték; és különben is megmondták (fentről), hogy ne avatkozzunk bele olyasmikbe, amik nem ránk tartoznak (értsd: Kriterion-napok). Azt javasolta az alelnöknőnek – mondta Rác –, hogy hívja fel a Kolozs megyei művelődési bizottság elnökét, és az mondja meg, hogy ő (mármint Rác) kit delegáljon (helyettem) Hargita megyébe. Erre én nagyon nyugodtan közöltem a tényállást, többek közt hogy minisztériumi jóváhagyás is van már a személyek (többek közt az én személyem) jelenlétére, és csak arról van szó, hogy én kértem az illetékeseket a hivatalos tájékoztatásra, nehogy ismét az én „maszek-ügyemre” gondoljon. Ezek után a titkárnővel Rác felhívta a Hargita megyei alelnöknőt, s az én (telefon melletti) jelenlétemben többszörösen rákérdezett, vajon tényleg létezik-e minisztériumi jóváhagyás. Az igenlő válasz vétele után kegyesen elengedett három napra. És én megvettem a vonatjegyet.

Ma jött aztán a Domokos Géza új telefonja. Szomorúan közölte velem, hogy tegnap du. felhívta őt a minisztériumi vezérigazgató, és tudomására juttatta: csak azok mehetnek Csíkszeredába a tervezettek közül, akiknek idei könyvük van (minthogy a Szászé és a Ciobanué még tavaly jelent meg, így kiestek), illetve akiknek a könyve már a piacon van, általánosan és konkrétan Hargita megyében, azaz már megérkezett (ez utóbbi szempont alapján kiestem én, és kiesett eleve Kányádi, jöllehet az ő gyerekkötete már előbb elkészült,

mint a Szisz-émlékkönyv); az így alakult helyzetben Géza is visszamondta a részvételt, tehát maradunk itthon, nem fertőzzük egymást, sem az olvasók szélesebb rétegeit.

A mai „hétköznap” örömei aztán folytatódtak. Délután felhívott Panek, tőle tudtam meg, hogy az Utunk e heti (kedden, helyileg, a megyei p. bizottság szintjén cenzúrázandó) számából a tervezett két Szilágyi Domokos-oldal helyett csak egyet akartak engedélyezni, mire Létay mindkettőt kivette, annak reményében, hogy a jövő számra elintézi Bukarestben a dolgot, annál is inkább, mert a múlt héten ugyanígy két Nichita Stănescu-oldalt hoztak. Nos, meglátjuk. Ahogy hallom, Gogát kellett betenni a helyére, minthogy Goga-napok voltak (már évek óta megrendezik, mint tudod bizonyára). Szintén a mai nap híre, hogy a kolozsvári bábszínház magyar szekcióján (Nyugatra szökés folytán) megüresedett két bábszínészi helyből a minisztérium csak egyet akar versenyvizsgára meghirdettetni, noha eddig is csak kilencen voltak, a román szekció tizenegy bábszínészével szemben; ez Laci fiamat potenciálisan sújtja, annál is inkább, mert azt az egy állást valószínűleg lánynak hirdetik meg, hiába akarná őt (Lacit) a társulat (a magyar szekció), hiába volt két hétig turné velük (az ő kérésükre) saját költségre, és hiába játszik már másfél hónapja az előadásaikon. Pedig ez volna az egyik utolsó szalmaszál, hogy elindulhasson itt a pályán, ahhoz közelin, amit szeretne, és amihez talán van is tehetsége. (Távlatilag rendezhetne itt, a fényképezést – amellyel legutóbb az újvidéki nemzetközi triennálén épp a színházi fotózásban bizonyított – viszont máris gyakorolhatná, az ő hasznukra is.) Mindez a visszautasítás alighanem nekem is szól – mint ahogy ez az írószövetségi díjosztáson bebizonyosodott. Az történt, ami korábban Bekével: a nemzetiségi bizottság (az Írószövetségen belül) nekem adta a díjat – most osztják az 1984-est! –, az országos zsűri azonban értesítést, pontosabban utasítást kapott, hogy én nem részesülhetek belőle. (Ezt többeknek elmondhatod, nyilván Évukának is; egyfelől több ok, ha már ennyire számon tartott személyiség vagyok, hogy siessen a kéziratleadással.) Így valószínűleg Benkő Samu kapja a kritikai díjat – legalább jó helyre megy. (Persze nálam sem lett volna rossz helyen, erkölcsileg és anyagilag sem, bár már kezdtem kételkedni – az előzetes, még jó hírek alapján – önmagamban: egy évben útlevel is, díj is – talán még Csíkszeredába is elutazhatom államköltségen; gyanúsán sok lett volna a jóból, identitászavarom támadhatott volna...) Kallós Z.-nak mindenesetre nemigen fognak díjat adni mostanában, és nyilván nem csupán azért, mert nem írószövetségi tag. Ez a kitérőm korántsem becsmérlő akar lenni Samut illetően. Az más kérdés, hogy ki így, ki úgy várja az idő múlását, a hallgatásnak, a visszahúzódnak vannak fokozatai. A felhúzódnak is – fel egészen a fa felső ágaiig (mint ahogy ez színész barátoddal történt). Vagyis sokféleképpen érik meg vagy nem érik meg az emberek vágyaik (viszonylagos) teljesülését. És különböző helyszíneken, különböző határokon innen és túl, esetleg egész mélyen, deszkák közt, a föld alatt. Én szeretnék a föld felett megmaradni, és természetesen itt. Ilyen hétköznapok között is, ellenükre. Bár ne panaszkodjam. A leírt (mai) kellemes napot egy barátunknál disznótoros vacsorával, bécsiszelettel (!), szilvapálinkával és sörrrel öblítettük le. Egy órát gyertyafénynél ültünk, és mire hatni kezdett az ital, a fény is megjött. Ezt (bécsiszelet nélkül, általában) meg lehet tenni itthon is, a malomban is. Legalábbis az alkoholizálást. Mert ez is egy mód a kivárára. Hogy utána jön-e kijózanodás? Meg a többi után? Nekünk és másoknak? De ennyi most elég is a malomi gondolatokból, egyelőre.

Baráti szeretettel üdvözöllek

Ui. (október 24.) A történetek lekerekítődnek egy-két nap alatt. Laci fiam ma lelépett a bábszínházból – miután a kedves román igazgató (a „nagy Brad” sógornője, egy közönséges „cáca”, ahogy felénk újabban mondják) több napos hazudozás után a lányhelyet hirdette meg, s ugyanakkor nem volt hajlandó felküldeni a minisztériumba (ígéret

szerint) a másik helyért a kérést; ezt eleve bekalkulálta a jövő évi leépítésbe, természetesen egy magyar helyet (marad tehát a 8:11, nyilván a mi kárunkra, azaz újabb vereség). – A mai napom ugyancsak érdemes rá, hogy bekerüljön ebbe az utóiratba. (Vajon minek az utója és minek lesz az elője...?) Fél tizenegykor értem be a szerkesztőségbe – reggel itthon elolvastam a Kiss János novelláját, amelyet az egy év után végre „illetékesektől” is elolvastott és „megtisztított” (tíz írástól, több mint 250 gépelt oldaltól megszabadított) évkönyvünkbe szánunk pótlásnak –, s azzal fogadnak, hogy Rác már keresett. Mint kiderült, a júniusi számunkból kidobott, majd szeptemberre újratervezett, most pedig a novemberi Korunk-számba kerül(?) színházi tanulmányomból kell sürgősen, már az itteni (megyei) előcenzurához küldendőleg, kigyomlálni a Sebők és a Héjja nevét, minthogy ők is beadták kivándorlási (szebben mondva: áttelepedési) kérésüket. Ez, ugye, rendben is volna, ehhez már lassan hozzá szokunk – ahhoz, hogy mindenki elmegy, illetve hogy akik itt maradunk, már nem is említhetjük a múltat, az így-úgy eltávozókat. (Nincs tehát irodalom-, színház- vagy művészettörténet, mármint „romániai magyar”, vagy csak csúfosan csonka.) Közbevetőleg: egyre kevesebb érvem van Laci fiam győzködéséhez, huszonkét éves korához képest túl sok pofont kap egymás után, és nem olyan edzett, mint én. Ráadásul ő már el sem indulhat itt a pályán. Tehát, folytatva a mai „Korunk-délelőttöt” (valamikor be mást jelentett ez, amikor Szabó T. Attilát, Imreh Pistát, a néprajzosokat stb. köszönthettük egy-egy ünnepi Korunk-délelőttön, még a Gáll Ernő idejében!): a feladat (a húzás) végrehajtása után visszatérően hallom, hogy Rác tanakodik: adjon most nekem írásbeli figyelmeztetést, amiért 10 helyett csak fél 11-kor voltam bent? (E súlyos fegyelemsértés attól lett ilyen súlyos, hogy ma tudta meg a megyénél: Újvári Tünde nem tűrte szótlánul a felmondást, beadvánnyal fordult Rác ellen, a megyei, a központi és egyéb bizottságokhoz; Rác tehát tanul, elő akarja készíteni a következő szerkesztőségi intézkedéseket!) Egyelőre nem kaptam írásbeli figyelmeztetést, csak többszörösen kiüzent – nekem személyesen nem szólt, noha találkoztunk –, hogy a munkaidő 10-kor kezdődik. Holnaptól igyekszem pontosabban betartani az előírást.

Vannak érdekesebb dolgok is a mai napra. Incze Ferenc, talán még emlékszel öreg szecessziós-szürrealista festőnkre, megkért, hogy segítsék a szatmári (hivatalos) kiállítása katalógusának összeállításában, szöveget is kért tőlem. Megcsináltuk vagy három napja, azóta járja a megyei művelődési bizottságot az engedélyért, azaz pecsétért. Ma a következőt közli vele az inspektor: nincs papírja a nyomdának, tehát úgysem lehetne a katalógust kinyomtatni; különben az a baj, hogy Szatmáron lesz a kiállítás (onnan tanácsolták, Erdős Pali, az országos képzőművészeti szövetségi alelnök, hogy itt nyomtassa a katalógust), tehát hiába él Incze Kolozsvárt, a Képzőművészeti Alap tagjaként, rájuk tartozik az ügy. Ez így persze nem igaz, hiszen még a Korunk Galériától is kérték – amíg funkcionált – az illető képzőművész lakóhelye szerinti megyei engedélyt a kiállításokhoz. (Ismét egy zárójel: a katalógusban, egy román szöveg mellett, az enyém magyarul lenne; amikor ellenőrzésre felvitte Incze a szövegeket, képeket, az inspektor kérte a román fordítást, mondván, hátha én Inczéről becsmérő dolgokat írok, márpedig ő, az inspektor nem érti a magyarul írt szöveget; becsületére legyen mondva, hogy mosolygott hozzá; gyorsfordításban mellékeljük a gépelt román fordítást.) Aztán Incze találkozott Mircioiu orvosprofesszorral, aki itt nagy tekintély, a kolozsvári szabadegyetem igazgatója is (erre minden alapja megvan, hiszen ő a híres magyarfaló, a két háború közötti magyar középiskolai oktatást megnyomorító Onisifor Ghibu államtitkár veje!); Mircioiu szereti Incze képeit, nagy műpártoló különben is, megígérte hát, hogy elrendezi a dolgot. Lehet, meg is teszi – és akkor egy nagy nemzetiségi segítségnyújtást vállalt...

Egy másik: délben megkeresett egy fiatal amatőr szobrász Nagyváradról (kiállítása is volt nálunk, Benczédivel rokon világa van). A szennyvízderítő telepen dolgozik, civil-

ben. A következő rövid történet Bajor tollára való volna, ha még írna ilyesmiket. Ezeket a történeteket most a legkisebb-betűs élet írja. Tehát: az utóbbi hónapokban, mondja a szennyvízderítéssel kenyerét kereső (érettségizett) szobrász, 80-85%-os fizetést kapnak. Eddig ugyanis a biogáz náluk mellékterméknek számított, most viszont főtermékként tartják nyilván, eszerint számítják a tervteljesítést. (A napokban olvastam az újságban, az Igazságban, hogy biogázzal biztosítják több városban, így Nagyváradon is, egyes lakónegyedek melegvíz-szükségletét. Nos, a helyszínről nézve, ez merő kitalálás.) A biogáz náluk eredetileg a telep üzemeltetéséhez szükséges energiát adta, most egy részét valami gépre vezetik rá. A lényeg, hogy nincs elég biogáz. – Vagyis, kértem én, nincs mit egyenek az emberek, és nem szarnak eleget, elég jó minőségűt? – Nevetve válaszolja, hogy lényegében erről van szó (a háztartási szennyvizet derítik). Érdekeség ugyaninnen: az állítólag baktériummentessé tett vizet kieresztik egy többhektáros területre; abban megterem valami dudvás vízinövény, ezt leszedik, szárítják, takarmánycént ezzel etetik a közeli disznóhizlalda disznait. Kukorica helyett. Hát nem szép ez a (remélt!) körforgás?

Végül: munkanapom (a Korunk-beli) után temetésre mentem, a Házsongárdba: Adorjáni Dezsőt, a legendás Bolyai egyetemi kórus egykori karvezetőjét temették. Egy fejezet lezárulásához tartozik ez is, de már nem részletezem. Ennyi elég lesz utóiratnak.

Kvár, nov. 29.

Kedves Laci!

Nagyon sajnálom, hogy nem találkozhattunk; én éppen A költő életeivel voltam találkozókon (kettő Csíkszeredában, egy Gyergyószentmiklóson, nagy ünnep volt, nekem is persze, tekintélyes közönség előtt – ma már egyre ritkább az ilyen alkalom s az engedély is hozzá; erre nem kérték újra, úgy vették, hogy októberre megvolt az elvi jóváhagyás). Pedig hát kellett volna beszélünk a Magvetőnél tervezett kötetről; remélem ugyanis, hogy megvalósul. Ahogy már többektől üzentem, gazdag anyag maradt ki az itteniből is, részben mert nem tudtunk (tudtam) bizonyos dolgokról, emberek kapcsolatáról vagy elfelejtetem kérdezni őket, részben mert nem számolhattunk írásaik (vagy éppen Szisz bizonyos írásainak) mostani közlésével; ott viszont, gondolom, nem volna akadálya, különösen A költő életei után. (Apropó, remélem eljutott azért hozzád a Berkes Erzsébet által küldött, „megajánlott” kötet – bár mondja Deák Feri, hogy ő megelőzött a mutatványszámmal.) Csak ízelítőül a közlésre váró szövegekről: a Kortársban (11. sz.) levő egyik esszé (beatantológia), fontos Szisz-levelek (új címzetteknek is!), fényképek (bentlakásból például), Szisz írása Szabédíróról, a Csiky Boldizsárnál lévő anyag, Beke emlékezése a moldvai útról, a Tibád Leventéé az egyetemi és későbbi évekről (közeli barát), Lászlóffy Ali hosszabb esszéje-émlékezése az Utunk-évkönyvből, Király Laci, Jancsik Pali, esetleg Ritoók verse (a Királyéról nem feledkeztem el...), Vermesy Péter szövege Szisz zeneértéséről (mi eleve kihagytuk, sejtethet) stb. Szóval nem beszélek mellé!

Malomi levelet most nem tudok érdemben írni, egyrészt mert a malomban jó néhány hete nem voltunk kint, másrészt sürget az idő, hogy ezeket tudassam veled. Bár az is sürget, ami most azonnal nemigen oldható meg; példának okáért az, hogy egyre sűrűbben foglalkoznak velem, egyelőre a megkérdezésem nélkül. Állítólag most fordítják, megyei megbízásból, a Kritikában megjelent tanulmányomat. Annyiban nyugodt lehetek, hogy ez ugyancsak a barátság szolgálatában áll, és ötven évvel ezelőtti dolgokról szól; az interpretáció azonban nyilván nem az enyém lesz. No de se baj. Annál szebb a Böbe

baba³ esete Bukarestben (vagy már írtam volna róla?): a Kiszínházban bemutatta román nyelvű versműsorát, elegáns közönség előtt. Egyszer csak átsétált mögötte a színpadon egy patkány. Ő nem vette észre, csak a közönség egy része. Előadás után Dinu Săraru, az igazgató (kedves fiú!) azt mondja, amolyan tósztnak szánva: biztos egy magyar patkány volt, amelyik megtudta, hogy románul szavalsz... Hát akkor – mondom én – már inkább fordítsák az embert, mint „eredetiben” kapja a köszönetet. Persze ehhez több patkány is szükségeltetik.

Kedves Laci, most nem folytatom, nehogy elragadjon a hév, az írógép. Maradjunk hát annyiban, hogy üzensz valakivel, mi is a helyzet. Ne felejtsd, mindjárt itt van 1987, s a nyomdai átfutás tudtommal kb. két év! (Nehogy a Láng Guszti időérzékére bízod magad; Gusztit nem ezért szeretjük!)

Baráti szeretettel üdvözöl

Kántor Lajos

A megtalált levelek végére kívánczok néhány mondat. Arról, hogy természetesen újra-olvastam az „ünnepi” (nyilván miattam is késéssel megjelent) Korunk-lapszámot, az 1986. áprilisi jelzetűt. Az enyém az utolsó írás benne (Csép Sándor riportja után következik): *Versenyben a valósággal*. Gondolatok az utóbbi két évtized irodalmáról. Hivatkozásaimban – Ivasiuc, Marin Preda, D.R.Popescu, Augustin Buzura, Iorgulescu, Uricaru mellett – szerepel Bálint Tibor, Király László, Sütő András, Pusztai János, Szabó Gyula, Szilágyi István, Lászlóffy Aladár, Markó Béla. Természetesen Nicolae Ceaușescu is. Többnyire közvetett idézetekben, lehetőleg egy román tanulmányírónak (Grigore Smeunak) engedve át a fejlődés pártos értékelését. Amennyire lehetett. Nem tudom már, mi az a két oldal, amit kihagyattak a méltatásból. A szerencsétlen sorsú szöveg szerzőségét természetesen vállalnom kell (1986-os dátummal).

Még jó, hogy vannak azok a szekus dokumentumok. És a levelek.

3 Hajdu Győző színész nő felesége

Szerdahelyi Zoltán

Beszélgetések Hajnóczy Péterről Balázs Józseffel¹

– Középiskolai magyartanárom, Meixner Béla a hetvenes évek végén adta kezembe Nagykanizsán a Koportos karcsú, kis kötetét. Együttal felhívta a figyelmemet, hogy Balázs József követője az ötvenes években indult „Emberavatás” nemzedéknek (Galgóczy Erzsébet, Sánta Ferenc, Moldova György és mások). Elmondta továbbá, hogy e korábbi, modern realista nemzedék élettel teli és a valós problémákkal foglalkozó művészete jelentős lépés volt a sematikus szocialista realizmus meghaladásának útján. Tanárom akkor Balázs Józsefre saját ízlése, irodalomszemléleti és esztétikai szempontjai alapján hívta fel a figyelmemet, indokoltan sorolva be őt e nemzedékkel korábbi, újító realisták – ma már tudjuk, hogy egyetlen – méltó utódjának.

Jellemző, s egyben sajnálatos módon erre a kontinuitásra a korabeli művészetpolitika is ráérzett, s azon nyomban igyekezett is élni – és visszaélni – vele. Azzal ugyanis, hogy Balázs József személyében egy újrealista író t ünnepelt hangsúllyal, egyszersmind szembe is állította őt a Mészöly Miklós nyomdokában akkortájt izmosodó fiatal prózáírók nemzedékével. Akik homlokegyenest más utakat kerestek, távol nem csupán mindattól, ami az úgynevezett szocialista realizmust jellemezte, de egyúttal negligálva is sok mindent, mely bármi fajta – akár tágan értelmezett – realista művészeteszményre emlékeztetne. A képet árnyalja, hogy a háttérben még fölsejlik egy népies-urbánus szembeállítás lehetősége is.

Mi a véleménye erről? Vállalja-e saját műveinek realista felcímkézését, illetőleg a szembeállítást – mondjuk – az úgynevezett „Péterek nemzedékével” (Esterházy–Hajnóczy–Lengyel–Nádas)?

– Általánosságban ehhez annyit, hogy egy dolog, amikor az ember megír valamit, s hogy közben mit gondol, mi jár az eszében, mit hogyan lát, s megint más, ha utána ezt elolvassák érzékeny, hozzáértő emberek. Akkor ők esetleg sokkal többet fognak fel és többet látnak, több érdekességet, színt és tanulságot egy könyvben, mint amire én gondoltam. Aztán a különböző elemzésekből és gondolatmenetekből – akár esztétikai vagy politikai megfontolások alapján – összeáll egy olyanfajta kép, ami bennem, amikor írtam, egyáltalán föl se merült.

Kénytelen-kelletlen észlelnem kellett azonban, hogy mindaz, amit megalkottam, a magyar szellemi élet általános megosztottságának a terepére került. Belekeveredett abba a ki se mondott népies-urbánus zűrzavarba, amihez nekem semmi közöm nem volt. Ahol ez a könyv bizonyos emberek kezében érv volt valami mellett vagy ellen, esetleg arra is használták, hogy másokba belerúgjanak. Előre tudtam, ha ennél vagy annál a lapnál ez vagy az írt a könyvemről, akkor annak mi lesz a konzekvenciája. Mert ilyen volt a szellemi élet! Ez engem nagyon kellemetlenül érintett, mert amikor én a *Koportost* írtam, ilyen szándékom nem volt. Szóba sem jöhetett, hogy a népiesek vagy urbánusok vitájában ezzel

a művemmel állást foglaljak, úgymond letegyem a voksot a nemzeti és népi gondolat mellett a kozmopolitizmus ellen.

Ám az író a könyv sorsát már nem tudja befolyásolni, mert az aztán éli a maga életét és belekeveredik egy másfajta világba, ahol a dolgok a maguk törvényei szerint alakulnak.

– *Fel tudná idézni a Koportos születésének élményvilágát?*

– Mindez Vitkáról, a Vásárosnamény melletti faluból ered, ahonnan származom. Abból, amit én ott tapasztaltam. Semmi többről nincs szó.

Talán csak a szemléletmódban, ahogy ezt a világot megidéztem, abban bizonyos tanulmányoknak, bizonyos művészi hatásoknak is rendkívüli szerepe lehet. Mert a modern filmművészet néhány munkáját többször megnéztem. Mindenekelőtt alapvetően Bergman, Antonioni és Fellini filmjeit. Vonzott engem a szemléletmódjuk, a tömörségre való törekvésük. Az, hogy ne csak az élet dolgairól legyen szó, hanem a létnek a dolgairól is! Ugyanis a kettő együtt lehet csak igazán művészi. Úgy éreztem, számomra egyedül annak van értelme, ha ezt a két utat és lehetőséget képes vagyok összeegyeztetni.

Látszólag semmi köze e filmek világának a Koportos-beli, faluszéli szegény embernek a világához. De ahogyan megtörténnek vele a dolgok, ahogy a semmiségek, az apróságok, a tárgyak előjönnek az életében, s ahogy ezek mögött magától értetődően megjelennek azok a mögöttes tartalmak, amelyekről ezek az apróságok egy mélyebb fekvést kapnak, ez nyilvánvalóan innen, e filmeknek a világából jött elő.

Antonioni forgatókönyveit bújtam állandóan, és megragadott, hogy a semmiségekben, az apró kis párbeszédekben – például amikor egy mérnök és egy butikosnő beszélget – egyszer csak az egzisztencializmus kulcsmondata hagyja el az egyik szereplő száját. Felkiáltottam: „Hoppá, álljon meg a menet: ez Heidegger 1927-es fő művéből, a Lét és időből jön!” A „Nagyítás” például tele van ilyen finom kis mondatokkal, amelyeket a forgatókönyvíró a filozófus műveiből vett át. És ahogyan az olasz mérnöknek és butikosnőnek köze van ahhoz, hogy a létezésnek mi az értelme, ugyanúgy az én faluszéli szegény emberem is valójában a létezésnek a dolgaival viaskodik.

Ez a szemléletmód tehát a modern filmművészetből eredeztethető nálam.

Egyre pontosabban érzékelem e filmeknek a hozadékát a tudatomban, amit tőlük tanultam, a témakezelést, a történet kezelését illetően. Azt, hogy magát a „nyersanyagot” miként lehet minél mélyebb fekvésben elhelyezni, vagy hogy egy szem történetbe minél több szempontot sikerüljön belevinni. Nézzük csak meg, hogy Bergman hogyan oldja meg azt, hogy egy nő és egy férfi ülnek az asztalnál, és tíz perc múlva a legelvontabb, metafizikus témát fejtegetik! Az életük értelméről, a halálról van szó, miközben egy kis harang zúg – és ezzel máris benne vagyunk egy egészen különös világban. Az ő hatásuk, a filmjeik varázsa segített ráébrednem arra, hogy ahhoz, hogy mindezt az irodalomban megjelenítsem, nem szükséges nyelvi akrobatamutatvány. Hanem egy olyan helyzetet kell létrehozni, egy olyan szituációt, amelyben az emberek magától értetődő természetességgel tudnak a létezésnek eme szegleteiben, folyosóin, hegyein otthonosan mozogni.

– *Tehát egyfelől a Koportos élményvilága írója személyes múltjához kötődik, másfelől a regény-nyé érés folyamatában meghatározó szerepe volt a kortárs filmművészetnek is. Konkrétan: mindezen összetevők hogyan hatottak egymásra, illetve milyen munkafolyamatok vezettek végül ahhoz, hogy ez a két (egymástól látszólag távol lévő) világ az irodalmi műben is szervesen összeillesszék?*

– Az „összeillesszkedés” kulcsa az én amatőr filmes múltamban keresendő. Abban, hogy a *Koportos* eredetileg egy amatőr filmes forgatókönyvből nőtt ki magát regénnyé.

Nekem ugyanis rengeteget segített, hogy én magam is több amatőr filmet készítettem.

Az ELTE-n voltam magyar-történelem szakos hallgató, és itt működött egy amatőr filmklub – amely akkor legjobbnak számított az országban –, és ott sok filmet csináltam. Jelentkeztem többször a Színház- és Filmművészeti Főiskolára, de mindig elutasítottak – aminek most már nagyon örülök.

Az idő tájt, egyetemista koromban, két barátommal nagy részt vállaltunk az Amatőrfilm Szövetség létrehozásában, és mi készítettük a szövetség lapját is, *Amatőrfilm* címmel.²

Az Egyetemi Színpadnak rengeteget köszönhattünk, mert az amatőr filmklub az Egyetemi Színpad kebelén belül működött. Kaptunk ott egy pici szobát, ahol dolgozni tudtunk. A klub vezetője dr. Kárpáti György filmrendező volt, tőle rengeteget tanultam. Ő kényszerített, hogy tanuljam meg a vágást, és szintén az ő hatására fogtam neki a zenehallgatásnak is. Napokon, heteken át zenét hallgattam, azért, hogy kiderüljön – ritmusban, hangulatban –, melyiket tegyük épp készülő filmünk alá. Ezt megelőzően ugyanis nem volt semmilyen zenei műveltségem, így a zenehallgatás nagyon kemény terepmunkát jelentett számomra.

Amatőr filmes körökben forgolódtam tehát, és adódott, hogy megemlítsem nekik, hogy van egy történetem, amelyik otthon, a szülőfalumban játszódik s egy cigány emberről szól, aki a feleségét akarja tisztességesen eltemetni. Írtam is egy amatőr filmes forgatókönyvet, és odaadtam Káldy Lászlónak és Buglya Sándor rendezőnek. Tetszett nekik, jónak tartották, s azt mondták, hogy vágjunk bele! Kárpáti György is támogatta, azzal, hogy ebből lehet egy jó amatőr film, egyórás.

Akkor én hazamentem Szabolcsba, hogy a falubéli gyerekek is segítsenek majd nekem a filmkészítésben.

Végül beláttam, hogy nem tudjuk megoldani, mert nem volt annyi pénzünk. A statisztákra kellett volna, akiket meg kell fizetni. Pláne a cigányokat! Ha állt volna a pia, a cigaretta, a kaja, minden – akkor jöttek volna bátran. Mindösszesen húszezer forint kellett volna nekünk erre 1967–68-ban, de nem tudtuk előteremteni. Tehát a filmkészítés elfelejtődött.

Szerencsémre a munkahelyemen, a Magyar Papír nevű üzemi lapnál csupa íróemberrel voltam együtt – Vathy Zsuzsával, Bella Istvánnal, Tóth Bálinttal és másokkal. Nekik már a puszta jelenlétük is arra inspirált, hogy a forgatókönyvet megírjam novellaként vagy regényként, de természetesen beszélgettem is erről velük.

– *Végül elkészült a mű, ám úgy tudom, a megjelentetését nem volt egyszerű elérni.*

– Elkészült a *Koportos*, megírtam, és akkor elkezdtem járni a kézírral a szerkesztőségeket. Meg kell jegyezsem, hogy nem szépen volt legépelve, csak úgy, ahogy egy üzemi lapnál dolgozó újságíró ezt meg tudta oldani. Nem szép papíron volt, nem tiszta fehér, diósgyőri papíron (pedig a Papíripari Vállalatnál olyat is tudtam volna szerezni), ám a titkárnőnek valahogyan ez a papír jobban kézre állt.

Először az *Új Írás*nál Gaál Istvánt kerestem fel, aki csak ránézett a kéziratra, és egyből azt mondta: „Hát, ezt nem...”

Gondoltam, azért majd elolvassa. De mivel nagyjából egy évig kézbe se vette, szólta Simonffy András barátomnak, hogy járjon közbe és kérje meg, döntse már el, mit akar vele. Simonffy nem csupán érdeklődött, hanem közölte vele azt is, hogy ő maga is elolvasta, s hogy szerinte lehetne vele valamit kezdeni. Erre Gaál: „Nem, nem lehet, hát Balázs üzemi újságíró, és egy százoldalas kézirat – mit tudnánk mi ezzel kezdeni?” Végül visszaadta úgy, hogy el se olvasta.

Ehhez jött még, hogy a *Kortárs*nál lévő másik barátom, akivel együtt fociztunk a kispályás futballbajnokságban, egyből úgy reagált, hogy ő ezt a hosszú kéziratot nem fogja elolvasni, meg amúgy se lenne értelme...

Szóval, én akkor ezzel elgyöttrődtem egy darabig, teltek a hónapok, úgy két év is. Már kezdtem lemondani róla, de azért még odaadtam Bella Istvánnak, kollégámnak az üzemi lapnál. Aki végre elolvasta, tetszett neki, és javasolta, hogy küldjük el a *Forráshoz*, Raffai Saroltának. Ő azonnal válaszolt, azzal, hogy ezt a következő számban leközlik. Így is lett, mellékelnem kellett az egyoldalas életrajzomat is.³

Emellett még elvittem a kéziratot a Magvető Kiadóhoz, hogy könyv formában is megjelenhessen. Tőlük hat hónap múlva kaptam választ azzal, hogy jó-jó a regény, a cigánytéma is, de ez a kiadó nem foglalkozik ilyennel. Közben az idő múltott, a megírástól számítva már három év is eltelt. Ismét csak Bella István ajánlotta a másik kiadót, a Szépirodalmit, amellyel szerencsém is lett: két nap múlva küldték a táviratot, hogy menjek be szerző-déskötésre.

– *Ez azt jelenti, hogy az 1973-ban elkészült Koportost 1976-ban sikerült könyv formában megjelentetni?*

– Igen, és végig idegesített, mert azt is gondoltam, hogy nyilván rossz az írás. Amikor aztán végül megjelent, már szinte én is elcsodálkoztam: „Jé, ez tetszik az embereknek?!”

Nem számítottam erre három év hanyattatás után. Örültem, hogy megjelent, és hogy kaptam érte kilencezer forint honoráriumot. Boldog voltam!

– *A kiadástörténetet tovább bonyolítja, hogy míg a Koportos megjelentetése körül zajlottak az események, Ön csendesen tovább dolgozott, és tető alá hozott még két regényt, a Magyarok és a Fábíán Bálint találkozása Istennel címűt. Ráadásul, úgy tűnik, első műve jelentőségét a korabeli kritika – sőt, a kiadók is – csak késve, másodíknak elkészült kötete, a Magyarok sikere után ismerte fel. Fel tudná idézni ennek a zsúfolt korszaknak a történéseit?*

– Igen, ha meggondolom, a *Magyarok* még előbb megjelent, mint a *Koportos*, holott ezt jóval korábban írtam. Az történt, hogy amíg ennek a kiadatásával foglalkoztam, megírtam a másik két könyvet. Ezért jelenhettek meg ezek ilyen összevissza és gyorsan.

A Magvető igazgatója ugyanis behívott, hogy kérjen tőlem egy másik kéziratot, mert eljutott hozzá, hogy a *Koportost* a kollégái hogyan adták vissza. Mivel közben dolgoztam, és volt új kéziratom, tudtam adni neki.

Ezek terjedelmileg csupán 130–150 flekkes kéziratok voltak, nem nagyregények, így el is készülhettem velük. Fél évig, egy évig írtam őket, elbeszélésnek vagy kisregénynek. Zsebben elértek, amikor megjelentek. A megírás időpontját tekintve a *Koportos* az első, a *Magyarok* a második, a *Fábíán Bálint találkozása Istennel* a harmadik. A megjelenés sorrendje szerint viszont előbb jött ki a *Magyarok*, 1975-ben, míg a másik kettő a rákövetkező évben.

– *A születések közelsége miatt sem véletlen talán, hogy e három regény tematikája meglehetősen hasonlít egymásra. Annyi különbséggel, hogy míg a Koportosban a létproblémák még az egyén szintjén jelennek meg, addig a Magyarokban az emberi életsorsok már a nemzet, a magyarság lehetőségeire utalnak a történelem viharai között, a Fábíán Bálintról szóló történetben pedig mindezek mellett hangsúlyozódik a transzcendenshez, Istenhez kötő viszony is.*

– A *Magyarok* esetében még inkább meghatározó az életrajzi háttér, mint a *Koportos*-nál, hiszen abban nőtem fel, hogy anyám többedszerre és újra meg újra elmesélte, hogy ő meg apám fiatalon kint dolgoztak Németországban, vendégmunkásként. Bár mindez a második világháború első éveiben történt, ők még jóval később is mindig erről beszéltek. Kisgyerekként azt sem értettem például, hogy miért viseltetik anyám akkora szeretettel egy hozzá hasonló parasztasszony iránt a faluból – míg ki nem derült, hogy együtt dolgozott vele Németországban.

Szóval, ez a történet nálunk mindig ott volt a levegőben.

Nem csoda, hogy elkezdtem gondolkodni, hogy megírnám. Meg akartam örökíteni azt, hogy az anyám, az apám meg a barátaink a szülőfalumból elmentek idegenbe dolgozni. Elmentek, és trógeroltak Németországban, amivel kerestek is. Ebből tudott venni apám tehenet, földet és házat, sőt a nagybátyámnak még biciklit is.

Magyar vendégmunkások a háború alatt Németországban?

Ráadásul ismeretlen téma volt, senki nem foglalkozott vele. Hát miért ne lehetett volna megírni, hiszen érdekes volt?!

A *Magyarok* születésénél tehát ezek voltak rám ösztönző hatással, s nem valamiféle háttérben lévő gondolat, hogy én most a nemzetüggyel akarok foglalkozni ebben az írásomban. A saját szüleim, a falubéli emberek sorsának megörökítése és megidézése foglalkoztatott a megindulásnál. Az persze más dolog, hogy amikor nekifogtam, akkor már más is eszembe jutott. Ami eszembe jutott, azt alakítottam a képességeim szerint, abból válogattam ki, hogy mit írok bele a műbe. De a megörökítés igénye volt az első, az alapvető! Az meg tőlem független, hogy később ebből a befogadás során, a kritikusoknál – vagy az irodalompolitikuskoknál – mi kerekedett.

– *A Magyarokat tartják a legsikeresebb művének. A széles körű elismerésben nyilván szerepet játszott az is, hogy Fábri Zoltán filmrendező 1977-ben filmre vitte az Ön családjának és szülőfalujának a történetét.*

– Igen, Fábri Zoli bácsinak megtetszett az írásom, s nekiállhattunk a *Magyarok* megfilmesítésének. Ahogy kész lett, hazavittem, és otthon levettítettem anyámnak, kétszer is. Végigsírta, mert pontosan úgy érzékelte benne sok dolgot, ahogyan ő azt megélte.

A film egészét érezte hitelesnek, annak ellenére, hogy bizonyos részek nem konkrétan, nem az ő élete által igazolhatóan voltak hitelesek benne, hanem általános értelemben.

– *Mégis, számomra, ha összehasonlítom az írást a belőle készült filmmel, mindenképpen az irodalmi mű az erősebb, a szigorúbb, az összefogottabb. Úgy érzem, a film ehhez képest mintha engedelményeket tett volna a nagyobb hatás érdekében. Mit gondol erről filmes-íróként?*

– Nagyon nehéz ezt összehasonlítani. Közhely, de tényleg nem szerencsés összevetni a könyvet a filmmel. Elég sok filmben dolgoztam már, olyanban is, ami regényből készült, dramatizálok is, tehát meg tudom ítélni, s ez alapján mondom, hogy az egy más dolog. Mások az eszközei, más a hatása, a tömörítésnek és a megjelenítésnek merőben más a természete az egyik helyen, mint a másik helyen.

A lényeg, hogy a könyv legfontosabb gondolatai, a tartalmi lényege átmentődtek a filmbe is. Ezzel együtt elismerem, hogy az ilyenféle fenntartásoknak is meglehet a létjogosultságuk.

Egészében mégis szerencsésnek tartom, hogy ez a film elkészült.

Magyar viszonyok, magyar filmes felkészültségi viszonyok között, magyar rendezővel és magyar színészekkel ez a legoptimálisabb filmes megvalósulást jelentette számomra. Nem is tudtam volna elképzelni más rendezőt és más színészeket!

Ráadásul a filmnek Magyarországon elfogadható sikere is volt – külföldön meg különösképpen. Majdnem Oscar-díjat kaptunk a *Magyarokra* – bekerült a legjobb hat film közé. Az Oscartól tényleg csak az a kis segítség választotta el, amire az akkori viszonyaink között nem is számíthattunk.

Másfelől pedig számomra, fiatal, a könyveivel éppen csak meginduló ember számára nagy szerencse volt, hogy ebből a regényből film készült, mert a nevemet forgatta – és ez nagyon fontos.

– Folytatódott aztán ez a siker rákövetkező műve, a Fábíán Bálint találkozása Istennel megjelenése után is?

– Életem nagy hozadékának tartom, hogy bár már eléggé leromlott állapotban, de még a betegségem előtti évben, 1981-ben eljutottam a róla készült filmmel Indiába. A film készítői ugyanis nem mentek el.

Az indiai filmfesztiválon a fogadtatást már megelőlegezte, hogy előző évben a *Magyarok* nagydíjat kapott ott.⁴

Örömmre ez is díjat kapott.⁵

Ám ennél még többet jelentett számomra az a fantasztikus siker, amelyet a film a misztikus-metafizikus világra fogékony ottani közönség körében aratott. Igaz, a vetítés nemzetközi botrányba torkollott, ugyanis csak egy előadást terveztek, miközben öt előadásra való közönség gyűlt össze. A feszültséget még tovább gerjesztette, hogy nem engedték be a vidékről érkezetteket, miközben az új-delhi protekciók mások helyét foglalták el. A kint rekedtek aztán megtámadták a mozit, amiből szabályos ostromállapot alakult ki. Megjelent az indiai kulturális miniszter, meg a magyar nagykövet is. Végül aznap kellett még egy vetítést tartani, amit aztán másnap megismételtek. Az indiai újságok óriási címmel számoltak be a botrányról – zárójelben jegyzem meg, hogy a hazai sajtóban ez csak kis hírként jött le.

Örömmre összetalálkoztam Grigorij Cuhraj neves szovjet rendezővel, akinek szintén tetszett a film. Fábri filmjei amúgy is rendkívül népszerűek voltak Indiában. A Delhi Magyar Kultúra Házában⁶ tartott rendszeres magyar filmes vetítések is azt igazolták, hogy ő a legnépszerűbb magyar filmes Indiában.

Irodalmi műveim filmes történetéhez hozzátartozik, hogy a két Fábri-film között a legelső munkámat, a *Koportost* is sikerült filmvászonra vinnünk 1979-ben, Gyarmathy Lívia rendezésében, magyar–nyugatnémet koprodukcióban, a ZDF tv-társaság segítségével.

– *Minek tulajdonítja a regényeiből készült filmeknek ezt a felfokozott fogadtatását ebben a távoli, s a miénktől meglehetősen különböző kultúrájú országban?*

– Számukra ezek a filmek ugyanolyan távoli egzotikumot jelentettek, mint nekünk, ha egy indiai történetet látunk. Másfelől a *Fábíán Bálint találkozása Istennel* vetítése során az istenkeresés történetében és problematikájában egy velük közös, hozzájuk közel álló helyzetet élhettek át.

– *Gondolom, e nemzetközi filmes sikerek pozitívan hatottak vissza könyveinek nem csupán a hazai, hanem a nemzetközi fogadtatására is.*

– Igen, s e sikernek lett aztán a következménye, hogy a *Fábíán Bálint találkozása Istennel* regényt több nyelvre lefordították. Megjelent minden szocialista országban, a Szovjetunió több köztársaságában, lefordították svéd, finn, török, német és még más nyelvre is.

Hangsúlyoznám, hogy a kiválasztásban az is szerepet játszott, hogy ez magyar történet, lokális, idevaló – tehát magyar ügy.

Mert például egy elidegenedéssel foglalkozó könyv nagyon jó lehet, akár nemzetközi értéktétel szerint is. Ám az már egyáltalán nem biztos, hogy érdeklí is az embereket más-
hol, hiszen azt mondják: „Kérem, rendben van, de ilyet mi is tudunk!”

A számos külföldi megjelenéshez annyiban a szerzői jogvédő hivatal is besegíthetett, hogy a kisregényért kevesebb jogdíjat számított fel a kiadónak, mint egy terjedelmesebb műért...

– *Az eddigiek alapján akár azt is mondhatnánk, hogy a hitelesen és színvonalasan megjelenített nemzeti tematika akár nemzetközi léptékű érdeklődést is kiválthat – de inkább maradjunk a mi belterjes, népies-urbánus világunknál. Imént visszaautásította, hogy műveit bármelyik szekértábor*

gondolkodása, eszmevilága megérintette volna, s ragaszkodott azok születésének szigorúan önéletrajzi indíttatásához.

Szavai hitelét látszik igazolni, hogy művei mellett mintha emberi és művészi kapcsolatait se érintették volna e kétféle nézetrendszer szembenállásához köthető megkülönböztetések. Írókkal közeli, barátinak nevezhető kapcsolatai sem ez alapján választódtak ki. Gondolok hirtelen két, teljesen különböző habitusú íróra, úgymint Ördögh Szilveszterre és Hajnóczy Péterre.

– Kulin Ferenc, a *Mozgó Világ* volt főszerkesztője, már a rendszerváltás után, MDF-alelnökként mondta egyszer nekem azt, a második József Attila-díjambra utalva (amelyiket két drámámért kaptam, amiket a nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház mutatott be), hogy:

„Te, téged kijátszanak ezek az Esterházyék ellen! Azért kaptad a díjat.”

Akkor kezdtem el én ezen igazán gondolkodni. Már túl voltam mindenen, akkor már benne voltam nyakig a betegségben. Kétségtelen, hogy Esterházyt nagyon nem szerette a hivatalos kritika. A *Népszabadság*, amikor tudta, belepiszkált, belerúgott.

De az, hogy engem? Meg miért játszanának ki?

Igen jó barátságban vagyok a magyar írókkal, általában mindenkivel (pláne most, hogy már nyolc éve nem vagyok senkinek a riválisa) – éreztem is a legutóbbi írószövetségi közgyűlésen, és ez fantasztikusan nagy dolog.

Esterházyval nagyon jó viszonyban voltunk. Nádas Péterrel is, ha nem is baráti viszonyban. A hetvenes években meg, amikor – legfiatalabbként – rám tették az írószövetség prózai szakosztályának titkári posztját (mert senki nem vállalta el), mindig, minden alkalommal azt képviseltem, hogy Nádas Péter az *Egy családregény vége* című regényéért kapja meg a József Attila-díjat. De hiába, mindig megfúrta a hatalom.

Nádas a filmforgatókönyveit is felajánlotta, azokat is olvastam, velük más volt a helyzet. Annak ellenére, hogy örült a Filmgyár, meg a stúdió is, hogy Nádas dolgozik, hozza a forgatókönyveit. Mégse pártfogolták túlságosan, mert ezoterikusnak tartották, olyanak, ami a közönséget nem nagyon fogja érdekelni. Am az is igaz, hogy bár az ő világa másfajta világ, mint az enyém, meg másképpen ír, mint én, de az érték az érték.

Mint ahogyan ha kézbe veszem Thomas Mann bármelyik regényét, mindig hideglelést kapok, mert olyan csodálatos írónak tartom. Micsoda fantasztikus erő, szellemi energia és felkészültség van az ő könyveiben! Távol áll tőlem, más, mint én, és utolérhetetlen, ugyanakkor a legnagyobb szellemi orgia számomra is. Esterházyt ugyanúgy olvasom, és egy pillanatig nem vonom kétségbe a zsenialitását. Soha nem vontam kétségbe, hogy a *Kis magyar pornográfia* vagy a *Termelési regény* nem első osztályú munka! Valószínűleg nem is tudnék olyat írni – meg nem is akarok.

Talán egyedül Ördögh Szilveszterrel nem értettem egyet – pedig vele a mai napig nagyon jó barátságban vagyunk, és a munkáival sincsen bajom –, amiért a Kádár-rendszer utolsó évében beállt a párt Központi Bizottságába. Amikor már látom, hogy agonizál egy rendszer – teljesen nyilvánvaló volt, hogy agonizál, gesztusaiban, mindenben agonizált –, akkor miért kell neki beállni központi bizottsági tagnak?!

És egyáltalán: miért kell neki így, direktben politizálni?!

– Senki író társával nem volt konfliktusa?

– Egyetlen íróval, Végh Antallal volt konfliktusom. A Szocrealban fociztam, ahol ő volt a csapatkapitány. Be akart állítani a kapuba, amit én elleneztem. Akkor ő szidta az anyámat, káromkodott, és belém is rúgott, rendesen. Mezei András a védelmemre kelt, de én otthagytam. Két évig nem köszöntünk egymásnak, de azóta köszönünk, jóban vagyunk és beszélgetünk.

Persze ő nemcsak engem rúgott meg, hanem másokat is. Azt mondta, hogy amit ő akar, az van! Emiatt aztán Csurkával és Moldovával is konfliktusba keveredett. Tóni összeférhe-

tetlensége miatt a csapat is kettévált – én is otthagytam, s beálltam a Moldova–Csurka-féle Szocreálba. A Tóni-féle csapat aztán befulladt, de a mienk még mindig megvan, ha a betegségem miatt már nem is tudok futballozni, csak szurkolójuk vagyok. A mai napig büszke vagyok, hogy a lebetegedésem előtt három hónappal még a bécsi Práter stadionban fociztam a csapattal, de jártunk az NSZK-ban, Ausztriában, s terveztük, hogy megyünk még Norvégiába, Olaszországba öregfiúmeccseket játszani...

Persze lehet, hogy az én megrúgásomba az is belejárt, hogy korábban, ötöd-éves egyetemista koromban a Tóni egyik kisregényéről írtam egy recenziót a *Kritikába*. Amelyben nem mondtam azt, hogy zseniális munka, hanem hogy „rendben van, ez egy jó könyv”. És valahogyan, talán két mondatban, valami bíráló megjegyzést tettem a stílusára – mert valami stilisztikai bakit találtam benne, valami semmiséget. Nyilván Tóni olvasta ezt, és még élt benne ennek az egy mondatnak az emléke, amikor belém rúgott. Ezt már csak később gondoltam, persze, hogy ez történt, hogy én nem azt mondtam róla, hogy zseniális munka – pedig különben abszolút mértékig dicsértem.

– *Hajnóczy Pétert hogyan ismerte meg?*

– Mint már levelemben megírtam⁷, miköztünk Péterrel nem volt egy széles bázisú, széles alapozású kapcsolat. Ennek se ő, se én nem voltam az oka – egyszerűen úgy alakult, hogy az ő rövid kis életének az utolsó másfél évében találkoztunk. Teljesen véletlenül, a *Valóság* szerkesztőségében, ahová ő állandóan bejárt, ami neki egy tanyája volt (már nem dolgozni ment, mint korábban, amikor *Az elkülönítő* szociográfiáját írta). Reggel érkezett, és aztán estig ott maradt. Beszélgetett a szerkesztőségben az emberekkel. A szerkesztők, Lázár, Sükösd és Körösi is nagyon szerették őt, különösen a hölgyek, a két titkárnő. Én pedig többször bejártam oda sakkozni, és így találkoztunk. Kapcsolatunk azonban mindössze öt-hat találkozásra szorítkozott.

Másodszor is a *Valóság* szerkesztőségében találkoztam vele. Ő akkor nem tudott meglenni anélkül, hogy ne vitt volna bort valamelyik közértből, és ne igyon fönn a szerkesztőségben. Rengeteg ideje volt és mégsem volt ideje. Számomra felfoghatatlan, hogy mikor írt?! Nem tudom, hogy mikor írhatott, ugyanis reggeltől estig ott tartózkodott...

Beszélgettem vele, és firtatni kezdtem, hogy miért iszik. Én ugyanis rendkívüli módon ellene vagyok az italozásnak – most is. Nem vitatom azt, hogy annak, hogy emberek isznak, annak lehet jogosultsága, tehát ebben teljesen toleráns vagyok.

Erre Péter elmondta nekem, hogy mi a kedvenc koktéla. Ami nélkül már nem is tud élni – a fantasztikus érzés nélkül, amit ez benne kivált. Valamint, hogy nekem fogalmam sincs az életről, s hogy ez mit jelent!

A koktéla a következő volt: mindig vett tiszta, 100%-os alkoholt és szerzett valahonnan zöld diót hozzá. Az alkoholt ráöntötte a zöld dióra, és egy-két napig úgy hagyta. Aztán az alkoholt vagy megitta magában, vagy valamit még tett hozzá. Erre már nem emlékszem, de hogy a zöld dió tiszta alkohollal volt erjesztve, arra igen.

Ez volt a kedvenc itala, amit nekem hátborzongató volt még hallgatni is. Ez ugyanis már más, az alkoholizmusnak valami egészen különleges dimenziója, amiről a normálisan gondolkodó, hétköznapi életet élő embernek, mint jómagam, kevés fogalma van. Mi nem-igen tudhatjuk, hogy milyen titkok, milyen kívánalmak, milyen belső indítékok vezették el ezt az embert – vagy általában az embert – oda, hogy egy ilyesfajta ital legyen neki a legkedvesebb itala. Valahol olvastam róla, amikor meghalt, hogy ő magát vitte a sírba. Az az érzésem, hogy az ilyen koktélok széttrancsírozhatták az ő erejét, energiáját, ellenálló képességét, mindent, ami az emberben ahhoz kell, hogy mindennap létezni tudjon. Valóban ez, ez tántorogtatta őt bele a sírba.

Hát, bizony előfordulhatott, hogy nagyon gyakran megsértett embereket, talán engem is. De, azt hiszem, teljesen akaratán kívül. Ezt be kellett kalkulálni, amikor ilyen lebegő-li-begő állapotban volt – többnyire alkoholos állapotban. Ezt az ember megérezte, legalábbis meg kellett éreznie mindenkinek, ki a környezetében volt, és akkor betudta annak, hogy „ez van!” – és haragudni rá, ez föl sem merülhetett. Órá nem lehetett haragudni! Magas, erős testalkatú volt, aki fizikai munkát végzett, nagyon hosszú ideig. Abból élt, hogy kőkeményen dolgozott. Utána szabadúszóként próbált megélni (utolsó éveiben nem végzett már fizikai munkát), ösztöndíjakat kapott, ahonnan tudott, innen-onnan. Pénzek jöttek, csurrantak-cseppentek, megjelent ez-az, fölment valamelyik szerkesztőségbe, hogy: „Majd hozok írást – de kérek előleget!” Amire szüksége volt, mert kívánta, hogy lemenjen és tudjon venni egy üveg vörösborot.

Érdekes volt, hogy sose panaszkodott, hogy a világ ilyen rossz meg olyan rossz. Anyagi gondjai miatt se, pedig nyilvánvalóan soha nem volt pénze.

Egyszer például a 4-es buszon találkoztunk össze (mert ő a Lékai téren lakott, én meg a Márvány utcában), s akkor is ilyen semmisségekről folyt a szó, hogy: „Te, öregem, milyen fura dolog ez, hogy milyen közel lakunk egymáshoz, és mégis milyen keveset találkozunk. És most összefutottunk a 4-es buszon!”

– *Egyik beszélgetőtársnóm állítása szerint Balázs József lett volna Hajnóczy tanúja a vele tervezett esküvőn...*

– Erre a tervezett esküvőre nem emlékszem... Én egy másik hölgyről tudok, egy nagyon kellemes, fiatal leánykáról a Filmgyár szerkesztőségében – igazi bensőséges szerelmi kapcsolat volt közöttük. Mindenesetre ezek a viszonyok az ő normális életvitelére is rámutatnak, arra, hogy kapcsolata a nőkkel ennyire szerteágazó volt. Jelezve egyben az ő minden iránt való érdeklődését.

A feleségével is találkoztam néhányszor – akinek első kötetét, *A fűtőt* ajánlotta – ő nagyon mellette volt és támogatta-segítette.

Állítólagos tanú mivoltom inkább azzal függhet össze, hogy nem lehettem a számára antipatikus. Tényleg, kellemesen voltunk együtt: beszélgettünk, megértettük egymást. Ahogy megismerkedtünk, abban a pillanatban baráti viszony alakult ki köztünk, soha nem volt konfliktus. Ez a terve is mutatja, hogy bár ő nagyon extravagáns figura volt, a kapcsolatunkat barátságának látta. S ha ez utólag így áll össze – jólesik és örülök neki.⁸

– *A találkozásai során miről beszélgettek, szóba került-e az irodalom?*

– Köznapi dolgokról volt szó – de politikáról nem. Ha együtt voltunk, akkor többnyire Péter beszélt. Mint azok az emberek, akik isznak, egyfajta lebegésben léteznek, és beszédkényszerük van. Csak mondják, mondják a monológjaikat a környezetüknek, ami miatt nagyon nehéz egyenrangú partneri viszonyt kialakítani. Pedig nem azért beszélt ő mindig, hogy én ne tudjak megszólalni, hanem mert olyan állapotban volt, ha ivott. Nem nevezném részegségnek, hanem inkább egy különös állapotnak.

Tehát a beszélgetésünk egyirányú volt. Hiába akartam én is mondani valamit – ez nehéz volt, mert ő csak mondta a magáét. Más helyreigazítana az ember, hogy „Fogd már be a szád!”. Na de Péternek ezt nem tehettem, nem akartam megsérteni. Így inkább rendkívüli toleranciával hagytam: „Jó, mondjad...”

Irodalomról nagyon keveset vagy egyáltalán nem beszélgettem vele. Egyébként is jellemző, hogy írók között ritkán beszélünk irodalomról. Inkább arról, hogy mibe kerül ez, mibe az, ki mit csinált reggel... Észrevettem ugyanakkor – és ez nekem nagyon tetszett –, hogy nem szívesen nyilatkozik a saját irodalmi gyötrődéseiről, a nehézségeiről, az úgynevezett műhelytitkairól. Nem is volt talán neki ehhez elegendő tehetsége. Tudniillik az

is egy tehetség, ha az ember a saját írásairól tud beszélni. Ehhez neki nem volt tehetsége, de nem is érdekelte. Nagyon helyesen, különben. Az ő művészete a csinálás volt. Tehát írni. Aprólékosan, nagy műgonddal, rettenetes fegyelemmel, rendkívüli hozzáértéssel, ösztönös nyelvi képességgel. Ő sose tanult semmit, egyszerűen tudta, hogyan kell pontosan fogalmazni. Rettenetes gyöttrődéssel és pontossággal írt – neki ez volt a jellemzője, nem az, hogy interpretálja magát, vagy valamilyen módon a világ felé önmagát eladja – hanem a munka. Maga a munka, amiben az ő valódi, rendkívüli tehetsége és fantáziája és egyénisége megmutatkozott.

Egyszer, amikor a lakásunkon beszélgettünk, elmondta nekem, hogy filmrendező szeretne lenni. Tudta, hogy a Filmgyárban dolgozom, és szóba került a rendezés is. Beszélt erről a vágyáról, s elmondta, hogy az ő filmrendezői példaképei a japánok. Olyan jó filmeket szeretne rendezni, mint Akira Kurosawa. A szuper-realizmusnak és a szuper-szurrealizmusnak a különleges keverékét szeretne volna filmen megvalósítani – ilyen látomásai voltak. Űlt nálunk az ágyon és előadta, hogy a vér egyfelől realista módon jelenne meg, ám ugyanakkor ennek a vérnek egyben különös-szurreális, szimbolikus értelme is lenne. Elmondta, hogy ennek megvalósítási technikáját a japán filmművészetben látja, amit ha tovább tanulmányozna, akkor filmrendezőként is tudna létezni. Úgy érzi, hogy megvan erre a képességei, és ha úgy alakul az élete, akkor rendezhetne is.

– Számomra ez a megnyilatkozás a kísérleti irányhoz sorolt Hajnóczy Péter és az újrealistának aposztrófált Balázs József közötti rokon vonásokra is rámutat. Hajnóczy írásaiban is fontos szerep jut a mindennapi, az úgynevezett kis dolgoknak, s egyúttal hangsúlyozódik azok mögöttes jelentősége is. Mint a például felhozott japán filmekben, ahol a legnagyobb brutalitásból egyszer csak finom, költői érzékenységű képsorok, jelenetek bomlanak ki.

– Szimbólummá válik azonnal, átmege mélyfekvésbe. Igen, én is így gondolom, hogy nem véletlen ez a rokonság köztünk. Hajnóczy fűtőjének elszántsága ugyanarról a tőről fakad, mint az én Koportosomban a szegény cigányember igyekezete, hogy méltóképpen temethesse el a feleségét.

– Hajnóczy filmes érdeklődése kapcsolódott-e valahogyan az Ön filmgyári munkájához?

– Nekem a filmgyárban dramaturgként az volt a feladatom, hogy minél több irodalmi, prózai munkát megvegyünk, azzal a céllal, hogy belőlük esetleg film készülhessen. Új könyveket, folyóiratokat kellett olvasnom, és ha megjelent egy jó könyv, akkor jeleznem, hogy érdemes megvenni a jogot. Azért, hogyha film készülne belőle, az nálunk történjen. Az effektív munka az íróval – vagy az író nélkül –, vagy az íróval és a rendezővel közösen, az már a folyamatnak egy másik része volt. Mivel rám Hajnóczynak *A fűtő* című elbeszélése különös hatást gyakorolt – a kidolgozásmód, a szemlélet, a pontosság, az egész előadása, tömörsége és rendkívüli elevensége okán, javasoltam, hogy vásároljuk meg a mű megfilmesítésének jogát.

Négy stúdió működött akkor, s én az Objektív Stúdiónál dolgoztam, aminek a vezetője Marx József volt. Ő, amennyire tudta, tényleg támogatta – lehetőségei szerint – a fiatal irodalmat. Ha látta, hogy lehet valamivel mit kezdeni, akkor: „Na, vegyük meg, hátha tudunk belőle filmet csinálni!” Akkoriban léteztek még dramaturgiai keretek, melyek egyben az írók támogatását is szolgálták – ilyen módon is kapott kis ösztönzést az irodalom. Irodalompolitikai, művészeti program is volt, hogy a mai magyar irodalomból legyen film – és ezt el is várták a művészeti és a filmes élet vezetői. Ennek múltja volt, hiszen – Sarkadi Imrétől kezdve Galambos Lajoson át Sánta Ferencig és Örkény Istvánig – nagyon sok író munkájából készült már film korábban. A mecénatúra egy sajátos formája volt ez akkoriban.

– *Hogyan működött ez a mecenatúra a gyakorlatban?*

– Az író kapott a novelláért tizenötezer forintot, ami jelentéktelen, de mégis nagyon jó pénz volt. Az előleggel együtt kaphattunk, mondjuk, húsz-harmincezer forintot, és nem kellett érte tenni semmit. Mindössze annyi volt a feladatunk, hogy a kis könyvet bevigyük és leadjuk. És azt mondjuk, hogy ez mind kézirat. A titkárnő eltette, hogyha jön a revizor és megkérdi, hogy miért fizette ki a novelladíjat, akkor elővehesse: „Ezt a könyvet vettük meg!” Az egész mögött tehát egy szociális mozzanat is meghúzódott. És ha, mondjuk, én javasoltam egy művet, akkor erre volt lehetőség.

– *Hajnóczy örült, hogy első kötetének, A fűtőnek megveszik a megfilmesítési jogát?*

– A lehetőségnek Péter nagyon örült – terveztük, hogy keressünk rendezőt is a megvalósításhoz.

Először persze megkérdeztem tőle, hogy megvette-e már valamelyik stúdió vagy a TV. Amikor azt válaszolta, hogy még nem, akkor gyorsan szóltam a főnökömnek, hogy vegyűk meg a jogot. Ettől önmagában még semmi esély nem lett volna arra, hogy ebből film lesz, de ha a jog nálunk van, és valamelyik jobb rendező meg akarja filmesíteni *A fűtőt*, akkor hivatkozhat erre azzal, hogy: „Jó, hát akkor megírjuk a forgatókönyvet!”

Sikerült elérni, hogy egészen szép összeget kapjon.

Előre egyeztetett időpontban kellett bejőnnie, aláírni a szerződést. Ő azonban már egy órával előbb megérkezett. A titkárnő fogadta, leültette. Mondhatom, a stúdióban lévőkre furcsa hatást tett a megjelenésével. A hideg tél ellenére semmi nem volt rajta, csak egy nadrág és egy pulóver – a pulóver alatt se trikó, se ing. Ezenkívül még egy bőr válltáska is volt nála, ami nem a legjobban záródott. A válltáska meg tele gyógyszerrel. Ahogy ott ült, a válltáskája egyszer csak lecsúszott, és az összes gyógyszer kiömlött. Az előteret beborították a pirulák – valószínűleg nyugtatók. Ő lehajolt – szinte meztelenül, mert fölcúszott a pulóverje – és mintegy fél óráig szemelgette, szedte össze a gyógyszereket, aztán visszarakta ebbe a jó, de mégse eléggé praktikus táskájába. Olyan furcsa, lebegő, nem delíriumos, inkább kábítószeres állapotúnak látszott.

Aláírtuk a szerződést és megegyeztem vele, hogy két nap múlva jöjjön vissza a pénzért – ennyi idő kellett, amíg mindenféle adminisztráció során eljutott a szerződés a pénztárba.

Ez már nem sokkal a halála előtt történt. Én ekkor nem voltam jelen, a titkárnőtől tudom, hogy Péter ismét abban a lebegő, bár nem részeg állapotban érkezett. A pénztárosnők éppen ebédeltek. Erre ő elkezdett kiabálni, hogy jöjjenek elő a pénztárosok. Jelenetet rendezett, ami azzal végződött, hogy három rendésznek kellett lecsillapítani. Amikor nagy nehezen megkapta a pénzt, a rendészek vitték el a Filmgyár területéről.

Aztán már csak a temetésén „találkoztunk”.

Emlékszem pontosan: igazán, valóban nagyon megható és drámai volt a temetése. Igen sokan voltunk ott. Azt hiszem, a hetvenes években publikáló íróknak valószínűleg az első és egyben utolsó összejövetele volt, ahol ugyanúgy megjelent Esterházy Péter, mint mondjuk egy másik szélsőség, Ördögh Szilveszter. A ravatalozóhoz érkezvén egy rendkívüli, nagyon különös zenét hallhattunk, amit még Péter kért, hogy azt játsszák, ha meghalna. Másra nem emlékszem, annyira a halála és a zene hatása alatt voltam. Érdekes volt, hogy abban a szerencsétlen helyzetben, a temetésen ezekkel az írókkal – akik egyébként nem esznek egymás tenyeréből – mindnyájan együtt voltunk és úgy temettük el szegény Pétert.

Ezúton mondok köszönetet az író özvegyének, Fodor Katalinnak a beszélgetés végső formába öntéséhez nyújtott segítségért.

1 Balázs József íróval 1990. december 18-án, déli 12 órakor kezdtünk beszélgetni a Petőfi Irodalmi Múzeum Hangtárának egyik helyiségében. Tekintettel az író betegségére, s az ebből adódó nehézségekre egy esetleges későbbi interjú megvalósíthatóságát illetően, a szokásosnál alaposabban igyekeztem felderíteni a saját életművéhez kapcsolódó emlékeit. (Nem feledve természetesen, hogy erre a találkozóra is a Hajnóczy Péterrel kapcsolatos beszélgetéssorozat alkalmából került sor.) A beszélgetés hangfelvétele a Petőfi Irodalmi Múzeum Hangtárában található, melynek írásban rögzített formája 65 gépelt oldalt tesz ki. Az itt olvasható interjú ennek a nyersanyagnak a rövidített és szerkesztett változata.

2 Köztudomású, hogy a magyar amatőr filmes mozgalom története sok szálon fut és számos, egy mástól függetlenül alkotó (és más-más szervezeti egységbe tartozó) tehetség érezte magáénak. Ebből következően is a mozgalom történetének különböző korszakaiban mások és mások voltak a szervezői/vezetői tisztségek betöltői is. Balázs Józseffel beszélgetve elsősorban annak (rövid) rögzítését éreztem kötelességemnek, hogy az ő emlékezetében hogyan maradt meg ez a folyamat. Semmiképpen nem törekedhettem arra, hogy e *magántörténelem* tényeit ütköztessen mások emlékezetével, s e dokumentum tematikáját és (korlátozott) kereteit megterheljem az esetlegesen létező más történetekkel. Balázs József özvegyétől, Fodor Katalintól származó megerősítés alapján azonban az bizonyosnak látszik, hogy a szövetség lapját az említett időszakban (1966–67 táján) – Balla G. Tamás és Buglya Sándor mellett – Balázs József készítette.

3 A Forrás, melynek 1975/1. száma a *Koportost* lehozta, a kezdő író illő módon köszöntötte is: „*ÍRÓT AVATUNK...*”

Ritkán részesülünk a felfedezés örömeiben; naponta jelentkező prózaírói tehetségekkel igazán nem kényeztet el bennünket a sors. Balázs József Koportos című kisregénye azonban kivételes ábrázolóerőt sejtet – a szokványba hajló megfogalmazásunk nem képes felidézni azt a meglepetést, amelyet a kézirat első olvasásakor átéltünk. Épp ezért az óvatosság jegyében fogant szerkesztői kockázatvállalás emlegetését is mellőznénk.

Ki ez a 30 éves fiatalember? Szerkesztőségünknek írott levelében így mutatkozik be: Szatmár megyében születtem. Középiskolába Mátészalkán jártam, majd kocsikísérő, betanított és segédmunkás voltam Budapesten, amíg a különböző főiskolák és egyetemek elementáris ellenkezését legyűrve magyar-történelem szakos egyetemi hallgató lehettem. Időközben amatőrfilmeket készítettem, hivatalnok voltam, és a közelmúltban megírtam a doktori disszertációm. (A régi Kritikában több recenzióm és egy Jancsó-filmmel foglalkozó tanulmányom is megjelent.) Jelenleg a Magyar Papír című üzemi lapnál újságíróként dolgozom.

Az ifjúkorban feltorlódtó emlékművek forrása a Koportos lapjain is átsüt. Ám szó sincs a beat-nemzedékre jellemző gátlástalan áradásról, stílimantikáról, a cselekménykomponálás már-már a végletekig puritán és fegyelmezett. Olyan, mint a főhős életvitel, Balog Mihályé – a balog mihályoké... A szerző vallomása, írása mondanójára vonatkozóan, ugyancsak tudatosságáról tanúskodik: Kisregényemben megkíséreltem bebizonyítani, hogy bárkinek adódhat az életében olyan helyzet, amikor úgynevezett bonyolult kérdésekkel találja magát szemben.

E látszatra nem nagy igényű felismerés szépiroi kibontása messze túlmutat a próbálkozás szintjén. Azzal együtt, hogy az ábrázolás eszközei imitt-amott felidéznek az írás, sőt a film nagymestereit, Camus borzongató szűkszávságát, Kurosawa Akira japán rendező póreségeiben is öntörvényű képsorait; s a cselekménybonyolításnak fokozatosan a középpontjába kerülő aranyárga fűzfavesszőkéve is behelyettesíthető a hemingway-i nagy hallal. A millió azonban hamisíthatatlanul mai és hazai, összes anakronizmusával együtt.

A Koportos című kisregényt teljes terjedelmében azzal az egyáltalán nem hátsó gondolattal adjuk közre, hogy írókat avatunk.”

4 A *Magyarok* című film az alábbi fontosabb díjakban részesült:
1979:

Magyar Filmkritikusok Díja a legjobb női alakításért Pap Évának
Új-Delhi: Arany Páva nagydíj

Oscar-díjra jelölve a legjobb külföldi film kategóriájában
1980: Salamanca: nagydíj

5 A Fábrián Bálint találkozása Istennel díjai:

1981:

Magyar Játékfilmszemle: színészi díj Koncz Gábornak

Új-Delhi: Ezüst Páva díj a legjobb férfialakításért Koncz Gábornak

Belgrád: a Szerb Filmművész Szövetség operatőri díja

A 3–4. jegyzetpont forrása:

Marx József: *Fábri Zoltán – Fák és folyondárok, egy komoly filmrendező pályaképe*

Vince Kiadó, 2004. Filmográfia, 230. p.

6 Mai hivatalos neve: Delhi Magyar Tájékoztatói és Kulturális Központ

7 Balázs József 1990. november 22-i keltezésű levele az interjú készítőjéhez:

Kedves Szerdahelyi Zoltán,

köszönöm levelét és érdeklődését. Ami pedig szegény, drága H. Pétert illeti – életének utolsó évében – valóban többször találkoztunk, valószínűleg a barátjának is tekintett, de túlzás lenne azt mondani, hogy ez a barátság széles bázison nyugodott volna. Alkalmoszerű találkozások voltak ezek, bár kedvesek, bensőségesek, igen közvetlenek és barátiak. Abból indult ki ez a kapcsolat, hogy én a filmgyárban dolgoztam, s egy-egy írását próbáltam a stúdióban megvetetni, ami néha sikerült is...

Természetesen állok rendelkezésére, megpróbálom felidézni, ami H. Péterrel és az én akkori életemmel – illetve életemben – történt. Az én helyzetem jelenleg elég szerencsétlenül alakul, hosszú évek óta kórházi kezelésre szorulok, jelenleg még arra sincs időm, hogy ezt a levelet átírjam, mert minden második napomat a kórházban töltöm, állandó időzavarban vagyok. Hosszú évek óta tart ez az állapot, s csak remélni lehet, hogy pár hónap múlva – talán – megváltozik. Ha decemberben felhívna telefonon /.../, december közepén, talán egy délelőtti napon, rövid időre, találkozhatnánk. Jelenleg semmilyen találkozást nem tudok vállalni, mert minden percem be van táblázva.

/H. Péterről jut eszembe, hogy a Valóság szerkesztősége – lehetséges, hogy újat ezzel nem mondok – nos, a Valóság szer-be sokat járt, ott sokat tartózkodott, barátai voltak ott. Ha vállalják, hogy beszéljének erről, az mindennél érdekesebb lenne. Úgy tudom, hogy legtöbbit ott tartózkodott, jól érezte ott magát./

Szeretettel üdvözlöm:

nov. 22.

Balázs József

8 Bár Balázs József emlékezete az esküvői tanúskodásra való felkérést nem rögzítette, Hajnóczy filmgyári kapcsolatát ő is megerősíti. Minderről így vall az érintett, „Kavics” (az egykori beszélgetés publikálásra történő előkészítése folyamatban):

Balázs József nagyon jóban volt Hajnóczyval – bár én soha nem értettem, hogy miért voltak jóban. Hajnóczy részéről ő volt kitűzve mint esküvői tanú. Ráadásul Hajnóczy abban megelőzte a korát, hogy egyházi esküvőt erőltetett. Vajdahunyadvárnál a kis kápolnát nézte ki magának, s Balázs Józsefnek fényképészként is helyt kellett állnia. Ezt ők megbeszélték egymással – a szertartást illetően teljesen apró részleteket is kidolgoztak már. Csakhogy Hajnóczy a döntő pillanatban úgy két hétre eltűnt, és csak az esküvő előtt három nappal keveredett vissza (nevet). Nem, nem mondta le, gondolom, egyszerűen csak elment haza, a feleségéhez... Mindez 76 májusában történhetett, amikor az „M”-et írta.

Szuromi Pál

Árnyéklények

Diószegi Balázs művészete és albuma

Gyakran úgy hisszük: az idősebb kor jóformán fabatkát sem ér. Csak bosszantó ismétlődések, keserves betegségek és reménytelenségek sokasodnak benne. A zseniális Németh László mégse dőlt be e köznapis sirámoknak. Inkább azt tartotta: minket sajnos nem tanítottak meg az öregség természetrajzára. Egyebek közt arra, hogy mit lehet kezdeni az előreszaladt idő felemás, alternatív hozadékaival. És csakugyan: itt van mindjárt az emlékképek dúsgazdag, burjánzó kincsestára. Így nincs kizárva, hogy a korosabbak egy részének nem teljesen ismeretlen Diószegi Balázs festőművész neve és karakteres személyisége (1914–1999). Tán egynéhány érdekes, erőteljes képe is felvillan előttünk, nem is szólva a közvetlen, kedélyes Bács-Kiskun megyei rajzszakfelügyelő alakjáról. Szerencsére magam is találkoztam e vérbő, szellemes alkotóval. Hisz ötvennél is többre rúgó egyéni tárlatainak egyikét épp a szegedi Móra Múzeum Kupola Galériájában rendeztük meg (1980).

Ámde hol van már a tavalyi, tavalyelőtti és még korábbi időszak? Az óramutatók fergeteges nyargalásával ugyanis lassan már nem is hónapokban vagy években, hanem egyenesen évtizedekben érzékeljük az idő trappolását. Ezért a fiatalabb korosztályoknak már alig-alig jelenthet valamit a Diószegi-jelenség. Igaz, aki türelmesen szénéz a Halas Galéria állandó kiállításán, az meglehetősen pontos, lakonikus képet alkothat e tehetséges festő művészeti eredményeiről. Láthatja a különféle alföldi, paraszti témák változatos, érdekes és expresszív megjelenítését, amik mögött egy konzekvens, szenvedélyes, eredeti arcélű alkotót is felfedezhetünk. Az adott galéria egyébként arról is gondoskodott, hogy az itt szerzett vizuális élmények és motívumok ne vesszenek idő előtt a feledés homályába. Elvégre Szűcs Károly művészettörténész egy takaros, képgazdag albumot készített Diószegi Balázs munkásságáról. Ez egyszerre katalógusnak, könyvnek is felfogható. Ahogy tetszik.

Az utolsó magyar parasztfestő. Mi tagadás: nekem e kiemelt, fogalmilag is többszörösen körüljárt alcím nemigen imponál túlságosan. Még akkor sem, ha lényegében tartalmi igazság lakozik mögötte. S akkor sem tetszik, ha eme jelzős szerkezetet a köztisztelőnek örvendő Gajdócsy István alkalmazta egy kiállítási prológusában. Minthogy ezúttal a gondolati hangsúly a tematikai, társadalmi vonzatú elkötelezettségre, egyben az időbeli állhatatosságra kerül. Ezeket persze a világerő sem szeretném lebecsülni, dehogya. Csak most éppenséggel a képzőművészeti formateremtés sajátos tájain járunk, ahol mindekelőtt az alaki, stílári vívmányok a perdöntőek. Nyilvánvalóan tudja ezt a kötet írója is, mégis a hangzatos, irodalmias alcím mellett döntött. Amint a címlapon szereplő képi látomás sem tartozik az igazán jellegzetes, fontos, erőteljes produkciók közé (*Őnarkép Tóth Menyhérttel*).

Habár a kiemelésekben, személyi párosításokban bizonyos tendenciózusság lakozik.

Annyi bizonyos: a két alföldi festő meglehetősen közeli, már-már baráti kapcsolatban állt egymással. Együtt tanultak a Képzőművészeti Főiskolán, majd a folytonosan utazgató Diószegi többszörösen is felkereste miskei cimboráját. Mindketten magányos, vidéki alkotók voltak, akiknek a nomád, föld közeli létezés jelentette a legfőbb témakört. S míg Tóth Menyhért piktúrája az esszenciális fehér víziókban csúcsosodott ki, addig kiskunhalasi társa pont a fekete tónusok filozófiájára talált rá. Ezen az alapon azonban aligha lehet szorosabb, minőségi rokonságba hozni festői munkásságukat. Mert a miskei mester mégis csak egy univerzális léptékű nagyművészetet hozott létre. Amit azért kollégájáról a legjobb szándékkal sem mondhatunk el. Itt vannak ellenben az alföldi iskola eklatáns eredményei, amelyeket nem szabadna ilyen sommásan lekezelni. Már csak azért sem, mivel Diószegi Balázs festői formanyelve valamelyest Kohán Györgyhoz, Németh Józsefhez, netán Kajári Gyulához fogható. Ők is szuverén, jelentős egyéniségek voltak.

Különbén friss, változatos, szemléletes és tanulságos kötetet lapozgathat az olvasó. Szűcs Károly ugyanúgy számba veszi a művész többrétű, mozgalmal életpályáját, ahogy a magára ismerő, érett alkotó formátartalmait is nagyvonalúan végigvezeti. Különös figyelmet fordít Diószegi személyiségének, alkotói szerepkörének megvilágítására, amivel egyféle szellemi, esztétikai távlatot kölcsönöz elemzéseinek. Másfelől viszont azt tapasztaljuk: igen sok érdekes, találó idézés kíséri e félszáz oldalas albumot. Mi sem természetesebb, mint hogy a szerző magát a nyitott, jó tollú alkotót szólaltatja meg leginkább. Bár mellette Bob Claessens vagy Hauser Arnold gondolatai éppúgy felbukkannak, mint Czine Mihály vagy Sümegi György autentikus jegyzetei, nem is szólva a különféle újságok reflexióiról. A kortársi kritika mindenesetre nemigen kényeztette el Diószegi Balázst. *„Piktúráim nem nagyon kedvelt”* – írta önmagáról. – *„Mert nem hízeleg senkinek, csak az igazat festem.”* (2. old.)

De mi köze lehet a művészi igazságkeresésnek a végtelenen megtalált komor, fekete színhangzatok esztétikai primátusához? Nem könnyű erre egykönnyen válaszolni. A kunszentmiklósi gyökerű alkotónak tudniillik eléggé hosszú, fáradságos, kanyargós életpályát kellett bejárnia, amíg hatvanas éveiben tisztesen, igényesen magára talált. Furcsának tűnhet például, hogy a kunsági művésztanár Nyíregyháza és Debrecen égiske alatt kezdte el munkásságát. Kiderül azonban: szeretve tisztelt Rudnay mesterével korábban épp a sóstói művésztelepet látogatták nyaranta. E korai időszakban mégis a megszállott, önfeláldozó és progresszív művészetpedagógus emelkedik ki előttünk. Imádta, támogatta a tehetséggel megáldott diákokat. Többek közt neki köszönhető a Bessenyei György Képzőművészeti Nép főiskola megteremtése, ahonnan jó néhány érdemes, rangos személyiség került ki (pl. Soltész Albert, Palicz József, Berecz András, Czine Mihály, Váci Mihály). Ugyanakkor a fiatal festő itt szerezte első, meghatározó érvényű alföldi, pusztai élményeit. Ezekkel pedig óhatatlanul ráhangolódott kedves, „földszagú”, paraszti jellegű gyerekkorára.

Igen, már a gyerkőc Balázsban ott tüsténkedett a manualitás fátuma. Mivel sorra-rendre könnyed, találó, humoros skicceket készített társairól meg tanáiról. Majd a főiskolán együtt serénykedtek, együtt rajzoltak a világhírűvé lett Szalay Lajossal. Nem csoda így, ha a rendkívül oldott, virtuóz karakter- és figurarajzok szinte végigkísérik a művész pályáját (pl. *Károly bácsi szundikál, Bámulók*). Persze a fiatal, vehemens, szókimondó festőt sem kell féltenuünk. Meztelen önarcképe nemcsak őszinteségről, bátorságáról tanúskodik, hanem Rudnay erőteljes kontrasztjait és a posztimpreszionista érzékiség lenyomatait is magában hordja. Kendős, páros, testes asszonyait viszont a szerkesztő elvű monumentalitás és a nagyvonalú líraiság élteti. Igaza van tehát Sümegi Györgynek, amikor e festészet kapcsán a Nagy István-i sugallatokat is hitelesen megjelöli (*Asszonyok a sóstói kisvonalon*).

Bárhogy is vesszük: majd húsz esztendőnek kellett lepörögnie, mikorra a kóborló, barangoló alkotó újra csak visszatalált szülőföldjére, nevezetesen Kiskunhalasra. Továbbra

sem szakított a pedagógiai tevékenységgel, sőt a köznapi tanítások mellett a szakfelügyelői teendőket is lelkiismeretesen ellátta. Bizonyára ez a fásasztó, duális életforma is alaposan beleszólt Diószegi művészi előrehaladásába. Abba, hogy csupán a hatvanas-hetvenes esztendőkből bírta kimunkálni markánsabb, hatásosabb és szuverénebb festői nyelvezetét. Nem mintha szűkebb, teresebb környezetéből hiányoztak volna a kendős, kalapos vagy csizmás parasztfigurák: a jellegzetes archaikus motívumok. Szó sincs erről. Neki azonban a kortársi benyomásokat egy szubjektív, mesés, historikus világképpel kellett ötvöznie, hogy az érzelgős, avított nosztalgizást elkerülje. Azt is mondhatnám: ő olyanképp szeretett volna az emberi hűség és megőrzés festője lenni, hogy mindeközben egy autentikus, korszerű kifejezési formára hivatkozik.

Hisz a hagyományfeltés korántsem mond ellent a modernségnek.

Más lapra tartozik, hogy a kötet szerzője többé-kevésbé elegánsan kikerüli a konkrét elemzéseket. Pedig e tekintetben még az átmeneti jellegű, híderemtő művek is roppant tanulságosak. Mert ezeken át érthetjük meg igazán a rangosabb alkotások esztétikai kiteljesedését. Azt, hogy a plasztikus, színdúsabb kiképzéseknek miért kell átfordulniuk sommásabb, jelszerűbb, archaikusabb és modernebb alakzatokba. Szerencsére a képi illusztrációk ezúttal is jótékony segítséget kínálnak az érdeklődőknek.

Az *anyám szobájában* című korai olajfestmény történetesen hasonlóan szomorkás, drámai hangulatú, mint az évtizedekkel később keletkezett *Anyák, óriások* elnevezésű látomás. Mindkét alkotáson érdemi szerepet kap a sötét, kontúros traktálás; a szerkezetes, kontrasztos kiképzés. Csakhogy az előző felületen egy félprofilba ültetett, szeretett nénikét láthatunk, akit nagyvonalú, térszerű bútordarabok öveznek. Amúgy e tematikát Nagy Balogh János is többször megformálta. A másik művön ellenben két álló helyzetű, szemközti nézetű asszonyt látunk. Ők csupán monumentális tömegükkel és koromfekete kabátjukkal, kendőjükkel dominálnak. Olyannyira, hogy testükből csak sötétlő szemüket érzékelhetjük. Az expresszív töltetű, síkszerű figurák mögött pedig egy elliptikus fehér folt világol, akár egy magasztos, halhatatlan glória. Mintha a komor, sorsszerű valóság és a kifogyhatatlan, jószágos lelkiség szimbiózisával szembesülnénk.

Talán mondanom sem kell: itt már az érett, szintetikus festő jelentkezik előttünk. Diószegi Balázs komoly, fekete hangzataival ellenben némileg gondja van a kritikának. Túl reménytelennek, túlságosan pesszimistának minősítik. Ami bizony csak-csak erőltetett, didaktikus kifogás. Annál is inkább, mivel a derűs, vitális alkotó érdeklődésében a mulatózó, vidámabb témáknak is tekintélyes rangja van. Elég itt csak a *Citerázó parasztok* és a *Táncolók* ötletes, ritmikus megfogalmazására utalnom. Jelenleg is sötét, ünnepi öltözetű, páros és dekoratív, expresszív hatású figurákkal találkozunk, akár az *Anyák* megjelenítésénél. Sőt az utóbbi kompozíció mozgalmas, organikus és csámpás testbeszéde bizonyos fanyar, groteszk sugallatokat hordoz. E tematikák kapcsán a kötet írója egész a manierista Brueghelhez visszamegy, s nem is teljesen hasztalanul (l. *Parasztlanc*, *Parasztlakodalm*). Ámbár a hazai művészetben sem ismeretlenek a felszabadultabb, parabolikusabb emberfelfogások (l. Gulácsy, Rippl-Rónai, Bortnyik vagy Medgyessy és Bokros Birman Dezső munkásságát).

Persze a természeti, állati és növényi tematikák is felbukkannak Diószegi piktúrájában. S nem is csak alárendelt, mellékes szerepkörben. Hisz a vöröslő égbolton keringő vészjós-ló varjaknak kimondottan kozmikus, erőteljes kisugárzása van. Majd a vaksi, félelmetes fekete térzónából előbukkanó lány, tündöklő *Fehér virágok* is egyféle távlatos, transzcendens életérzést közvetítenek. Logikus hát, ha a művész is letette voksát e roppant puritán, kifejező képe mellett. Magam pedig a kötet utolsó fejezeteit tartom a legmagvasabb, legtanulságosabb részeknek. Nem elég, hogy Szűcs Károly hitelesen, lakonikusan szemügyre veszi az érett mester jellegzetes motívumköreit, ám emellett sajátos formanyelvét

is igényesen, szakszerűen befogja. Kiderül például: az alkotó kontrasztos, heraldikus és expresszív előadása ugyanúgy rokonságban áll az ősi kultúrák vizuális jelbeszédével, mint a népművészet stilizáló egyszerűségével. Nem is szólva a gyermekrajzok őszinte, kötetlen metódusáról. Egészében pedig egy mesés, mitikus képi balladaszövevényről kell tudomást vennünk, ahonnan a kedélyesebb, derűsebb betétek sem hiányoznak.

Kár lenne azonban azt gondolnunk: Diószegi Balázs figurális érdeklődése pusztán csak a kétkezi halandókra, a kunsági parasztokra irányult. Dehogy. Jóllehet ez jelentette számára az alapvető, sorsszerű és időtlennek látszó témakört, csak az ő szenvedélyes, nyugtalan pályája rendszerint több vágányon haladt. Ami annyit tett: neki a kisvárosi jellegű, paraszti-polgári természetű figurák és életképek is többször szemet szúrtak. Megfestette hát a szivaros, nyakkendő, közismert Sevcsik urat, vagy a kuncsaftokra váró, türelmes Csanta fiákerest, nem beszélve a kávéházban ücsörgő nagy kalapos hölgyekről és szemüveges urakról. Most is ráismerünk a monumentális, tömör láttatásra, a komor kontúrokra, ezúttal mégis egy talányosabb, derűsebb és vészjóslóbb emberi világba csöppentünk. Ahol pont a kimódoltabb öltözetek, a sötét okulárek és az érzéketlen fejformák válnak csak-csak kétségessé. Nekem valamelyest Farkas István szorongó festői látleteit idézik ezek az alkotások.

Ha megfontoljuk: jókora szellemi vehemencia kellett ahhoz, hogy a korosodó, érett Diószegi Balázs egész a mitikus, árnyék- és kísértetszerű emberképig eljusson festészetében. Lehet ugyan, többé-kevésbé józan, reális és felismerhető motívumokra hivatkozik, ám neki ilyenképp is a dolgok távlatos, szimbolikus kisugárzása a lényeges. Tudvalevő például: az ősi nyomhagyások, nyomkeresések között az árnyékvetések roppant tanulságosak. Bennük a mindenható idő és a képzőművészeti ábrázolás szellemi természete is mágikusan jelen van. Nem véletlen így, hogy a *Száz év múlva* című időskori önarcképén ragyogóan sugárzó napraforgók és károgó fekete varjak közt ábrázolja munkálkodó önmagát. Igaz, háttal ül nekünk, mint valami robusztus, állhatatos festői árnyékkép. Az előtte készülő festményről viszont egy sárgás, fehérló és szomorkás önportré tekint ránk. Mintha a művész voltaképp meditálna, búcsúzkodna tőlünk. S mintha valami olyasféle szellemi útravalót kínálna, hogy végül is ne csüggedjünk, mivel:

*„...az egyben is más van,
ezer a lépte:
mindenkit megsokszoroz
a szenvedése.”*
(Báthori Csaba: *Ha nem talállok*)

A festőművész (Tóth Menyhért)

Anyám elment

Arcok a háború alatt

Károly bácsi szundikál

Részeg férfiak

Önarckép

Varijak

Télen

Sevcsik úr a cukrászdában

Olasz Sándor

„Három bűnösök”

Móricz Zsigmond 1924–1925-ös naplója

„...a szerelmet egy angyal és egy ördög csatája vezeti. Hol az egyik van felül, hol a másik, de ha az egyik nagyon győz, a másik rögtön annál nagyobb rohamot indít.” A *Pillangó*ból, az 1924 karácsonya körül írt és az elmúlt év tapasztalataival is megerősített regényből vett mondatok pontosan érzékeltetik azt az érzelmi és (tegyük hozzá) intellektuális gubancot, melybe a *Naplók* írója csöppent. Nem mintha korábban nem gyarapodtak volna az ehhez hasonló meglátások. Az életmű módszeres olvasójának (van még ilyen?) mindenképpen föl kell figyelnie a szerelem, a férfi-nő kapcsolat, asszonytípusok immár nem szociológiai, hanem alkati-antropológiai megközelítéseinek sokaságára. Az első nagysikerű regény, a *Sárárany* (1911) Turi Danija a hideg feleség mellől menekül a grófnő iránti szenvedélyes, szadista szexualitásba. Az *Isten háta mögött* (1911) komikumba fulladó *Bovaryné*-paródiájában kikapós asszony, házasságból menekülő férfiak és szerelemre éhes diákok bolyonganak megváltatlanul. A *Tündérkert* (1922) Bethlen Gáborra két pólus, a praktikus feleség, Károlyi Zsuzsanna és a démoni Báthory Anna között keresi identitását, mely a fejedelem Báthory Gábor ellenpontjaként nem írható le, mivel maga is Janus-arcú; vadkan és szerelmes diák egyszerre. A naplóban prezentált két év csomósodási pont ebben a történetben. A krízis közben és után megszületnek a viharos esztendőkre közvetlenül is utaló művek: az említett *Pillangó* mellett a *Kamaszok* című regénytöredék (1925 végén megy a *Nyugatban* folytatásokban), valamint *Az ágytakaró* (1928). Aztán a drámák sora: *A vadkan*, *Búzakalász*, *Odysseus bolyongásai*. A *Kivilágos kivraddtig* (1926) mintha a paraszti és a kisvárosi miliő után harmadik változatban, a dzsentrivilág aspektusából mutatná meg ugyanazt. (Mindez egyúttal azt is bizonyítja, milyen fölületes a parasztfíró besorolás.) Az utolsó napon, amikor még örökösnek és sziklaszilárdnak lehet tekinteni egy világot, az István-napi mulatság díszletei között mindenki előtárja élete legfőbb titkait. Konfliktus a jegyző és anyósa, a jegyző és felesége között, a jegyző és a postamester egymást licitáló panaszkodása, a legátus „mártír” apjára való utalás, Szalay Péter és felesége históriája. Mihók kocsis és felesége (liaisonja Péterkével, a jószágigazgató fiával) – hűtlen férjektől szenvedő asszonyok, elviselhetetlen feleségektől szabadulni akaró, és többnyire szabadulni nem tudó férfiak kavargásában utalás egy „színésznő-feleségre”, akiről a közvélekedés azt tartja: „csodálatos, hogy az emberiség megtűri ezt a fajtát”.

A téma jóval a sikertelen második házasság után is meghatározó. Az *Úri muri* (1928) Szakhmáry Zoltánja a prostituált Rozikához menekül. A *Rokonokban* (1932) pedig Kopjáss a felesége helyett Szentkálnay Magdaléna karjaiban talál vigasztalást. Egészen különleges helye van ebben a sorban a *Míg új a szerelemnek* (1938), melyet regényként kell ugyan olvasnunk, de a biográfiai réteg egészen jól körvonalazódik. Az előszó írója, Cséve Anna joggal állapítja meg, hogy a napló e regény előszövegeként is fölfogható. Az említett műveknek a napló felé tartó jellegzetessége, hogy a szociális poklok mellett hol a háttérben, hol az előtérben ott vannak a pszichések. Nem kétséges, hogy a napló szöveglávjája elsősorban a lélektani csapdákat mutatja meg. Sakkjátsszmát játszani láthatatlan ellenféllel. Hiszen ellenfél valójában nincs, a természetek, alkatok, mentalitások súrlódnak, csiszolódnak itt megdöbbenő őszinteséggel. „*Két asszony harcol most meg rajtam*” – olvashatjuk egy helyen, s az író harcol mindkettőért. A rajongó szere-

lem áradása egyfelől, másrészt a folyamatos szemrehányás. „Minden munkámat magának írtam; mindegyiket visszavetette: kiadhatom, közszemlére tehetem, gyönyörködjenek benne mások; magának ez semmiség” – szól az első feleségnek, Holics Jankának szóló panasz. Igazi haláltáncnak érzi a házastársi kapcsolatot: „...mikor a két házastárs szíve fenekén azt lesi, rettegve, iszonyattal, mikor lesz a másik öngyilkos?” „Öneki – mármint Jankának – valóban ennyi az élet: a rajtam való uralom. Uralom a végtelenségig. De ez volt eddig is. Csak abszurdumig viszi.” Pedig húsz évig „a tökéletesség ideáljának” nézi, s róla vesz „Asszony-mintát”. A naplóíró precízen összegzi, milyen kvalitások hiányoznak feleségéből; a „kultúrdolgok” iránti magasabb igényességet hangoztatja. Janka per sze „voltaképpen szent”. Szent szörnyeteg? Nemes Nagy Ágneszt parafrázálva iszonyú angyal? „Abszolút igazság, abszolút igénytelenség, s abszolút munka.” Kernách Ilona naplórészlete szerint Janka maga is úgy tartotta, hogy férjével ellentétben ő kemény, merev és alkalmazkodásra képtelen. Kurátor Zsófi és Kárász Nelli – Németh Lászlótól ismert – nem is oly távoli rokona. Amikor Móricz kimenekül a családból, önironikusan írja, azóta egyetlen sor sem vonatkozik „férfi és nő, férj és feleség szörnyűséges móríci viszonyára”. Látszólag fordulat a válás közepén, viszonylag nyugalmas debreceni környezetben írt gyönyörűséges regénye, a *Pillangó*, melyről a szerző is úgy nyilatkozik, benne új író született. („Teljesen hiányzik belőlem a régi komor vad és romboló akarat.”) Darabos Jóska és Hítves Zsuzsika viaskodása, végül egymásra találása azonban korántsem ilyen problémamentes. Nem is szólva arról, hogy itt a modellek között még a debreceni szobalány is fölbukkan. Miközben Móricz finom és intenzív levelezést folytat Magoss Olgával, a debreceni polgármester lányával. A feszültség azonban nem oldódik: „Hogy lehet úgy élni két embernek együtt, hogy az egyik a végtelenségig akar, a másik a végtelenségig lemond.” Néhány oldal erejéig föl villan a családból, társadalomból kiszakadni vágyó Tolsztoj párhuzama.

„...teljesen ösztönember vagyok” – mondja a naplóíró, aki élete mélypontján (öngyilkossági gondolatok, az írói pálya kettétörésének veszélye) beleszeret Simonyi Mária színésznőbe. A *Semmiért Egészen* Szabó Lőrinc-i szituációja ez, a rajongó szerelem és a „ne élj, ha nem akarom” kizárólagossága. Pedig látja, hogy bármennyire vonzóbb is Simonyi Mária, a személyiség fogyatékosai (Jankához képest) számosak. „Nem tudja azt, amit Janka tudott.” „...ez a színész probléma lényege: csak üres lelkek lehetnek a mások érzéseinek tolmácsai. Janka élte, ez megjátssza az életet.” Nem mehetünk el szó nélkül Kosztolányi Nerojának hasonló, a jelenség ambivalenciáját fölillantó mondatai mellett. „Ő (Nero – O. S.) átélte, amit csak álmodni lett volna szabad. Kétségtelen, hogy az igazi poéták mások. Azok megálmodják, amit nem élhetnek át.” Már a kapcsolat kezdetén ott a kétely: „Mondja kedves, mit várt maga tőlem? Annyiszor mondta ki becézésül rám, hogy paraszt, kis paraszt, édes kis parasztom (s én ezt mindig édes, csiklandozó érzéssel vettem, tudja isten, az őserő becézésének, pedig csak ősféltelenség van bennem)”. Álarcos játékok is ezzel a „becézéssel” függ össze: „maga a Blüdüsl. K/urval. Móríkalásával szédített, s én a Blüdüsl. Parasztl. Vadításával bősztettem?...” Aztán jön a legteljesebb bizonytalanság. „Az élet legfontosabb érzése a szerelem. Míg ezt éreztem, minden jó volt, mióta ezt nem érzem, elviselhetetlen nyomor az életem a feleségem mellett.” De Mária legalább boldog négy vagy kilenc (?) hónapot adott neki. Miközben egy percre sem tudja, hányadán áll Simonyi Máriával, ilyen mondatokat jegyez föl: „Ez a nő egy szívó, benyelő, életeket fölívó lény. Nem ad: csak vesz. Imádom.” Úgyhogy az olvasó az ismert dalszöveget némiképp átalakítva úgy érzi: hogy lehet ilyen számár egy komoly tanár/író.

Janka 1925. március 30-án végleg kilép ebből a körből. A Simonyi Máriával való kapcsolatot sokféle törése után nem kis meglepetés, hogy Móricz 1926. június 29-én házasságot köt a színésznővel. (A napló most kiadott szövegei azonban ezt az eseményt már nem követik.) Ám Oláh Gábor leleplező mondata szerint az arany ember nem tűnik, nem tűnhet el a Senki szigetén. Oláh egyébként éles szemmel veszi észre: /Móricz/ „csaknem mindig a feleségével való mondatokat éneklí, regényben, drámában, mindenütt. Csaknem 30 kötetet keresztül. Az Úristenét, ez mégiscsak sok egy kicsit!” A sor, mint láttuk, a második házasság kudarca után is folytatódik, mert ebből az antik sorstragédiából nem könnyű kikeveredni. Joggal állapítja meg Kodolányi János: „A drámai jelenet itt játszódott előttem, a páholyban, az, ami a színpadon történt, pusztá szó és magamutogató hazugság volt.” (A páholyban Janka, Móricz és Kodolányi, a színpadon Simonyi Mária, s az előadás közben izgatottan rohángáló Móricz.) Ezzel az ördögi körrel kapcsolatban figyelemre méltó megállapítást tesz Margócsy István, aki a szigorú (és zsakutcás) életrajzi olvasat helyett egy másikat ajánl: a *Míg új a szerelem* Móricz-passiója helyett annak megmutatása,

hogy egy bonyolult férfi hogy teszi lehetetlenné a harmonikus viszonyt azzal a nővel, akiről igen gyakran szuperlatívuszokban beszél. A méltánytalanul elfeledett regény hőse „*állandóan imponálni akar feleségének – s állandóan a kudarc határáig jut el; megjegyzendő, a regény szituációinak alapján egyáltalán nem a feleség hibájából.*” A napló olvasója hajlamos lehet a beszélőt mártírnak tekinteni. Valójában az is, de a maguk módján az asszonyok is azok. „*Három bűnösök.*”

„*Az élet minden benyomását és életem minden lelki hullámzását beledolgoztam az Írásba. Ha egy regényemet olvassa, alig talál benne valamit, ami meg ne történt volna velem*” – írja Móricz. Az efféle kijelentések sok félreértésre adtak és adnak okot. Hiszen az „*egy az egyben a valóságot mondja*” „életes” esztétikája a befogadóra leselkedő csapdák egyike. (A *boldog embert* hirdető szöveg szerint „*az író csak tolmácsa annak a kis világnak, amely önmaga szólal meg a nagy világ előtt...*” Az *Egy ember élete* elején Kassák is azt hangsúlyozza, hogy itt semmi másról nincs szó, mint egy élettörténet hiteles közvetítéséről. Az *Utazás a koponyám körül* bevezetőjében Karinthy alaposan megréferálja a gyanútlan olvasót, mivel azt próbálja elhíttetni, hogy szerkesztés nélküli dokumentumot kap. Móricz kritikájában örvendezve csap le ezekre a mondatokra, minthogy egész írói munkássága során erre törekedett ő is. Pedig legjobb műveiben minden tényszerűség és önéletrajzság ellenére ennek a fordítottját tette.) A jelenség jól ismert és szépirodalmi műben is megörökített: Németh László *Égető Eszter*-ben szerepel a „bogarász” regényíró (a modell nyilvánvalóan Móricz Zsigmond), akinek „notesz-realizmusát” így jellemzi az elbeszélő: „*Akik itt ülünk, mind a gombostűjén vagyunk; az az úr ott... elő fog jönni egy regényében.*”

Hogy író modell után dolgozik, nem újdonság. Miként az sem, hogy az író megélt élete számtalan módon belejátszik az immár megalkotásra váró műbe. Csak Roland Barthes és mások nyomán terjedt el a tévhit: a mű születése a szerző halála. A szerző persze nem hal meg, miként az alakok, jellemeik kavargása, „az élet szövődése” is szétszálazhatatlanul benne van a műben. Németh László *Az író és modelljei* című esszéje változatlanul figyelemre méltó lehet. Az „életbeli ember-szövet” hogyan nő, hogyan működik a regény organizmusában. A regényírás kezdetén nincs (nem is lehet) minden készen, „a regény-robot” jutalma az írás közben fölmerülő meglepetés. Az író azt választja ki, ami „a műben érő gondolat kibontásához” szükséges. „*Ha nem így történik, ha a modell szükséges és indokolt tulajdonságain túl is beleszólhat a regénybe [...] az hiba, s az olvasóban a nyers, kidolgozatlan folt benyomását hagyja. [...] realista író... nem az, akinek nincs más célja, csak a valóság ábrázolása, hanem aki tudja a valóságot is – s egy magasabb belső valóság érdekében az emberekhez szóló nyelvet gyanánt használja.*” Jelenetek, mondatok, szókapcsolatok átvételéről – amennyire lehetséges – tudni kell, s a *Naplók 1924–1925* kiadása, Cséve Anna és Szilágyi Zsófia munkája ebből a szempontból is példás, mintaszerű. (A függelékben közölt írások olykor legalább olyan izgalmasak, mint a főszöveg. A napló és a Móricz-művek közötti szálak kibogozása vagy éppen kibogozhatatlansága pedig nem mindennapi textológiai munka lehetőségét kínálta.) Az már az olvasó dolga, hogy a szövegvariánsoknak, valamint a naplóbeli mondatok regényben, drámában, novellában való fölbukkanásának mekkora jelentőséget tulajdonít. Hiszen ez a megközelítés akár zsákutca is lehet a Németh említette „magasabb belső valóság” rovására. A tényeket, megtörténtségeket nyelv gyanánt használni – oly poétikai műveletek sorát jelenti, melyek segítségével a szöveg az egyszerű biográfiai beszámolónál több. Mindezt persze Móricz Zsigmond is jól tudja, ezért figyelmezteti Simonyi Máriát: „*Remélem, maga nem esett abba a bajba, amibe polgári asszony bele tud örülni: hogy egyszerű életrajznak tekinti az írásművet.*” A modell azonban már csak olyan, hogy lesi, milyen képet fest róla a szépirodalmi mű, s a modellek érzékenysége nem ismer határt („*ha én valakit megírok, az körülbelül felér egy duellummal...*”).

„*A regényben valósággal menekül a valóság*” – ezt is Móricz írja a *Míg új a szerelemben*. Meg azt is: „*Az olvasó ugyanis nem tudja, hogy lehetetlen élő alakot, sőt élő eseményt is életteljes pontosságban megírni.*” A *Pillangóban* három női karakter olvad össze a naplóíró kijelentése szerint. Janka azt hiszi, ő a modell, miközben „*minden szó az ő valódi szava*” (mármint Simonyi Máriáé). De Janka kvázi közös műnek fogja föl férje munkáit. Móricz visszavág: „*De akkor a Pillangó alá is azt kellett volna írni, nem azt, hogy írta M. Zs., hanem, hogy írták M. Zs. és felesége.*” Mintha Móricz is belekavarodna olykor: „*Lám, a Pillangó minden színe és szépsége az ő érte való epedés boldogságát illatozza. Nem, ő nem a Hitves Zsuzsika. Ez a figura Kegyes Böskéről van mintázva. De én Kegyes Böske iránt nem éreztem a világon semmi szerelmet...*”

A jegyzetanyag lelkiismeretesen felsorolja a napló és regény szöveg szerinti egyezéseit. Többek között a regény egyik kulcsfontosságú mondatát, mely Simonyi Mária tolmácsolásában állítólag így hangzott: „...akkor nem azé a madár, aki elereszti, hanem aki megfogja...” A Pillangó nyitó jelenetében Zsuzsika lepkét fog, elbűvölve nézi a „gyönyörű kis valamit”.

„– Ne eriszd el – kiáltott rá Jóska.

Hát.

Vedd le a fejét.

A lány összemarkolta tenyerét, s ránevetett:

– Akkor nem tud repülni.

– Nem is! Ha egyszer megfogsz valamit, az többet ne repüljön ki a kezedből.”

Ezek a mondatok visszatérnek a regény végén. A sok konfliktus, viszontagság, kétség és biztonság, remény és reménytelenség után egymásra találó szerelmesek boldogság és fenyegetettség kettősségét élik át; ami történik velük, egyszerre félelmetes és gyönyörű. Kosztolányi aranysárkány metaforájához hasonlóan itt van egy gazdag, sokjelentésű jelkép. Mi a szerelem? Mít jelent szenvedni és boldognak lenni? A regényben egyetemes szintre emelkedik az az emocionális és intellektuális állapot, ami a naplóíróit izgatja. Itt jegyzem meg, a napló többnyire regényként, levélregényként vagy dialógusregényként olvasható.

Margócsy István említett tanulmányában a szakirodalomban először hívja föl a figyelmet a *Még új a szerelem* újszerű, újabb prózatörténeti korok felé mutató narrációjára. Az író ugyanis – a történetmondást megszakítva – sokszor közvetlenül nyilatkozik meg. Noha a regényben rengeteg „igaz”, megtörtént esemény van, ez a módszer kirántja a szerzőt „a fikció fogságából, s kelti fel a dokumentáris olvasási ajánlat illúzióját; ugyanakkor persze éppen ennek ellenkezőjét is megelőlegezi: a legszemélyesebb élményfeldolgozás fikcióvá válásának folyamatát prezentálja”. Utóbbi folyamatot mutatja be, sokféle árnyalattal kiegészítve, a napló, melynek móríci változata – miként az előző is állítja – nehezen határolható el a levélírástól. Naplólevél, levélnapló, s egy jellegzetes találmány, az el nem küldött levél. Aztán váratlanul párbeszédeteket, drámába illő szcenikus eljáráásokat kapunk, s ez a jelenség is igazolja Balassa Péter vélekedését, mely szerint az életmű nem elbeszélő művészet, hanem drámai jelenetek sora. („...regényei legjobbjai nagyszabású színdarabok. Móríciz hatalmas drámáiról, aki nem azonos színdarabjai összességével.”)

A 20. századi vallomásos, autobiografikus irodalomban nem ritka a régi nagy műfajok (konfesszió) lebontására, műfajok vegyítésére való törekvés. Móríciz számára a napló „a kibeszélés önterápiás módszere”. Nem visszatekintés, hanem a pillanat tükré – gyakran változó értelmezésekkel és minősítésekkel. A kaotikussá váló időben nem tud, nem akar rendet teremteni. Nem esszéizál, nem tudományoskodik. És itt jön a *de*. Hiszen a napló, azonkívül, hogy művek előszövege, metaszöveggént, önreflexiós eszme-futtatásként is fölfogható, mivel minden az Írásnak, a jelen- és jövőbeli megfogalmazásnak van alárendelve. „Én nem akarok magamnak semmit: csak a munkaképességemet és a munkalehetőségemet megmenteni. És abba soha többet nem megyek bele, hogy ebben engem akárci, és még Maga se, korlátozhasson. Az isten engem erre teremtett: és én míg bírom, végzem azt, ami elől kitérni úgyse tudok: az írást.” A naplóban két év szaggatott élettörténetét, dialógusnak álcázott óriásmonológokban a megélt életet kapjuk, miközben ez a zaklatott szöveg lépten-nyomon az elbeszélhetőség bonyodalmaiba ütközik.

Az Írás abszolutizálása ily módon a nyelv abszolutizálása is egyben. Ahogy élet és irodalom szétválaszthatatlanul összebogozódik, úgy fonódik össze a mindennapok nyelve az irodalmival. Az előszóban joggal állapítja meg Cséve Anna, hogy „a naplóból töltődnek föl a kispróza darabjai. Valójában azonban ezek a mondatok is ugyanonnan érkeznek, ahonnan a művekbe. Az élő szó sugárzik szét Simonyi Mária, Holics Janka hétköznapi szavaival...” A naplók olvasója minden bizonnyal fölkapja a fejét, amikor a Móríciz-művekre általában jellemző pszichofizikai szemlélet olykor brutálisan közönséges nyelvi megformálásával találja magát szembe. S itt bizony a magyar prózatörténet meglehetősen eltérő periódusai között látunk hidat. Talán érthetővé válik Nadas Péter a legnagyobbaknak kijáró tisztelete Móríciz iránt. A nyelvi transzparenciát feltételezők is láthatják, Móríciz minden ellenkező híreszteléssel szemben nem egyszerűen eszköznek gondolja a nyelvet. Még bizonyos nyelvkritikai kétely is megérinti: „A szó, leírva, mindig hamis perspektívát ad.” Jelezve, hogy ez a hatalmas, különféle lelőhelyekről sziszifuszi munkával összegyűjtött szöveg sem tud mindent elmondani. Pedig a napló

hol reduktív, hol emelt retoricitással, retorikai sűrűsödéssel jellemezhető „anyaga” a nyelvet nagyon jól ismerő ember tollából származik. Rendkívül tanulságos, amit Füst Milán naplójában olvashatunk. *„Móricz Zsigmond azt tesz a nyelvvel, amit akar. Tökéletesen tud magyarul... Ő szabálytalanul és szeszélyesen is meri forgatni... Túlfűtött művészet az övé – duzzadó! – Kemény szikrázás és lágy csillogás bámulatosan váltakozik benne.”* Füst Milán arról is beszél, hogy neki – Móricz Zsigmonddal ellentétben – bele kellett tanulni a magyar nyelvbe. Így a naplóra és a hagyományos szépírói műfajokra Móricznál egyformán jellemző az ösztönös zsenialitás és nyelvi gazdagság. Móricz beleszületett egy nyelvbe, észjárásba, s ebből növesztett világot. Ezért tudta a regényekben, novellákban és drámákban forgolódo rengeteg szereplőt egyénítve, karakterének megfelelően beszéltetni. A napló egyes szám első személyéből is kitör a sokféle beszédcselekvés iránt érdeklődő író; a narrátor igen gyakran más szövegek megnyilatkozására ad lehetőséget.

Az előszó a szerző saját szövegeihez való viszonyáról beszél. A kissé a dobozregény szeszélyességével egymás mellé helyezhető, majd több műfajban is fölbukkanó mozaikok, töredékek egy folyamatos belső, rendező, intratextuális munkára vallanak. Említettem, hogy a naplóban meglepően sok írással, az írás mibenlétével és gondoljaival kapcsolatos eszmefuttatást kapunk, ami némiképp ellentmond a többször is hangoztatott „ösztön-emberségnek”. *(„Olyan, mint egy állat. A szaglásom, a tapintásom fontosabb szerepet játszik, mint a kombináció, ítélőképességem az életemben. /.../ Tudja, olyan vagyok, mint egy játékos kis medve, akinek dirmegése-dörmögése novellákká, regényekké, újabban színdarabokká alakul.”)* A dolog nem ilyen egyszerű, az efféle kijelentések mögött huncutkás mosolyt érzékelünk. A folyamatos önelemzés jellegzetes korfilozófiákkal fonódik össze. (Szociál)darwinizmus, determinizmus, Nietzsche, Freud – Balassa Péter pontosan kimutatta a gondolkodástörténeti összetevőket. Az ember bűnös, elítélt, megválthatatlan és elátkozott – „a legnagyobb ragadozó”, vagyis állat. Megható, fölkavaró szabadságkísérletei lehetnek, s a reflexív elemek tekintélyes része ezt bizonygatja, értelmezi lezárhatatlanul, szinte a végtelenségig. A *Naplók* ennek a belső küzdelemnek az életmű egészét is új megvilágításba helyező dokumentuma, melynek újabb kötetei találjanak áldozatos kiadóra és szerkesztőkre. *(Összegegyűjtötte, szerkesztette: Cséve Anna, sajtó alá rendezte: Szilágyi Zsófia Júlia és Cséve Anna, Noran Kiadó, 2010)*

Sipos Lajos

„...az eltűnt egész (és rész) nyomában...”

Olasz Sándor: Magány és társaság között. Tanulmányok, kritikák

A cím két szava pontosan jelzi a szerző szellemi szituációját.

Az első a „magány”, koronként más és más jelentő emberi állapot. A középkorban a pusztaságba, erdőbe, barlangba költözött embert jelölte, Remete Szent Antalt és tébai Szent Pált például, akik hitük szerint úgy gondolták, imáikban mindenkitől távol elve találkozhatnak csak Istennel. A romantika korában a magány a „világ lármás vigadó helyéről” az „Égi csendességfedező homályá”-ba igyekvőt, a „romlatlan” természetbe visszavonulót jelentette (amint Berzsenyi írta a *Magányosság* című versében). A ma átlagembere sem a transzcendens távlatban, sem a természet csendjében nem próbálja megtalálni önmagát és a létezés értelmét. Érdeklődéshiányban, tudáshiányban él, „fogyasztó ember”, vagy egzisztenciális szorongásban, akárcsak A pestis Bernard Rieux-je, A tatárpuszta Giovanni Drogoja. A maga börtönébe zárva fel sem teszi a kérdést, létezik-e rajta kívül más, szüksége van-e a hagyományosan elgondolt emberi méltóságra. Olasz Sándor könyvcímében a „magány” másra utal. Az alkotásokkal szembesülő értelmező alaphelyzete ez, aki – Juhász Ferenc köszöntő írása szerint – képzeletbeli „propelleren vagy sugárhajtású repülőgépen” száll fel feltérképezni „létünk hegyeit, völgyeit, csúcsait, kúpjait, kútjait, lapályait, síkjait, rónáit, folyóit, vizeit, tavait, vulkánjait, rengéseit és repedéseit”. Ezenközben elsuhanhat alatta „Néhány egyszerű költemény, / világ varázsból küldemény, / mindennapi föltámadás, / az életre csodálkozás” (Juhász Ferenc: *Esti könyörgés*), elsuhanhat alatta „sötét délelőtti nap” (Takács Zsuzsa: *Üdvözlégy utazás!*), meg akár a visszaálmódott „öreg szőlőműves” emléke (L. Simon László: *Vasárnap*). A „szellemi térképet” rajzolni kívánó szerző (ismét Juhász Ferenc bevezető-köszöntő írását idézve), miközben szemre vételezi „századunk és az elmúlt idők irodalmi Magyarország”-át, természetesen egyedül van. Magányos, akárcsak a hegycsúcsra induló vándor.

A cím második szavának is változott a jelentése. A „társaság” Pápai Páriz Ferenc XVIII. századi szótára szerint jelentett „sotietas”-t, olyant, aki „valakivel összeadja magát” és „sodalitas”-t, az azonos érdeklődésű emberek csoportját. Kölcsey a szót a *Parainesis*ben „társadalom” értelemben használja. Olasz Sándor „a szerepüket, feladatukat és betöltőket” jelöli ezzel a fogalommal. Könyvében értelmezésre-közvetítésre közülük választ. Így lett egy-egy tanulmány, esszé, kritika hőse Babits, Kosztolányi, Németh László, Juhász Ferenc, Sütő András, Ottlik, Nagy Gáspár, Simai Mihály, Zalán Tibor, Jókai Anna, Szilágyi István, Závada Pál, Csiki László, Ferdinándy György, Tolvaly Ferenc és Grezsa Ferenc. Viszonyítási-hivatkozási „hősök” pedig azok lettek, akiket bekapcsol az értelmezésbe. Kosztolányi esetében például Nemes Nagy Ágnes, József Attila, Márai, Heidegger, Rába György, Van Gogh, Ortega, Németh G. Béla, Illyés Gyula, Kiss Ferenc, Bori Imre, Esterházy Péter, Tandori Dezső, Tóth Árpád, Szini Gyula, Dosztojevszkij, Gide és Camus. E két példanévsor már önmagában is jelzi: „a térképszerkesztő”, „térkép készítő” azokat értelmezi, és azokat idézi a múltból és a jelenből, akiknek nemcsak önértékű, esztétikailag-poétikailag autentikus műveik vannak, hanem azokat, akik mindezen túl felismerik lehetséges szerepüket is. Az olvasó ugyanis – írja Juhász Ferenc „újabb kötetéről” Olasz Sándor – mindig keresi „azt a verziót, azt a képet, melyben önmagára és világára ismerhet”. „A vers – teszi hozzá valamivel később – az igazság szellemi tükré!”

A *Magány és társaság között* alcíme tanulmányokat és kritikákat ígér. Az első – feszes meghatározás szerint – olyan értelmező írásmű, melyben a szerző valamilyen gondolatmenetet fejt ki, ezt ütközteti a tárgyban volt korábbi eszmefuttatásokkal, új érveket sorakoztat, jelzi a gondolati elágazásokat, az eszme- és műfajtörténeti párhuzamokat és ellentéteket, kapcsolatot keres és talál az adott szerző, a korszak és az irodalmi múlt, valamint a tárgyalásra kiemelt alkotás között. Előfordulhat az is, hogy – a szöveginterpretációs eljárások torlódása idején, ami nálunk az 1970-es években volt megtapasztalható – az értelmező új fogalomrendszerrel szembesíti az irodalmi művet, s az új megközelítés az adott szöveg más vonatkozásait emeli ki.

A második szó, a kritika közkeletű értelmezése nyilvánvaló. Ha eredeti szépirodalmi alkotásról van szó, akkor a szerző megpróbálja megfogalmazni a szöveg homlokzati részét és az alkotás mélyszerkezetét, motivikus rendszerét, metaforikus horizontját, ontológiai státusát, a nyelvi-gondolati jellegzetességeket.

Olasz Sándor írásai azonban a szavak eredeti jelentései szerint sem nem tanulmányok, sem nem kritikák. Sokkal inkább nagy távlatú argumentált esszék, akár van érvelő-ellenőrzést felkínáló jegyzetapparátusuk, mint az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*, a huszadik századi regénytörténet egy szeletét összefoglaló áttekintés és a Grezsa Ferencről szóló írások esetében, akár nincs, mint a *Németh László Vásárhely-mítosza*, Juhász Ferenc legújabb verseit értelmező *Homéroszi pajzsral a halál ellen* című munkája. De argumentált esszék a kritikái is. A *Finomkodó kínokról – félhangon. Zalán Tibor: Könyörgés félhangon* című írása például egyszerre „estampe”, azaz a választott könyv lenyomatértelmezése, „essai”, tehát kísérlet az értekezés és a szépirodalmi szövegalkotás lehetőségeinek határán, Olasz Sándor diszkrét vallomása az irodalomról, a világról és magáról, ugyanakkor tárgyas, egzakt, érvelő szöveg is. Zalán Tibor kötete ürügyén például taglalja az empirikus és a lírai személyesség lehetőségeit, az „én” megszüntetésének avantgárd gesztusát, posztmodern szétírását, osztódását, az új évezred elején a koherens szemléiség lehetőségeinek korlátait, értelmezte a stílus-, a ritmus-, a strofaépítés-imitáció formáit, a rájátszást, az átvételt, a szövegek közti párbeszédet, a József Attila-i helyek „átderengését”, a játékos átirásokat, a pastiche-t mint a szövegteremtés különleges módját. Itt Olasz Sándor a köznyelvben meghonosodott, József Attilától ismert szószerkezetekből indult ki, szavakba foglalta a kulturális emlékezet természetrajzát, messzemenő következtetéseket vont le abból, hogy nem a *Fiatal életek indulóját*, hanem a *Szabad ötletek jegyzékét*, az *Ős patkány terjeszt kört*, az *Íme hát megeltem hazámat* író költő szó- és gondolatanyaga inspirálta inkább a ma élő utódot. Az írás ebben az esetben is, a többiben is nem egyetlen könyvről beszél, hiszen nem csak a címbe emelt műről esik szó, nem tanulmány, mert nem ütköztet nézeteket, nem esszé, hiszen egzakt, s a szöveg nem lép át a szépirodalmi beszédmódba.

A *Magány és társaság között* argumentált esszéi mögött, abban a bizonyos hivatkozási zónában, benne van a világ- és a magyar irodalom jelentős részének átlényegített ismerete. A Babits-esszékről készített kritikában felidézi például Dantét, Sándor Iván 1998-ban megjelent regényét, Defoe-t, Poszler György interpretációját az irodalom-folyamat jellemzőiről, Halász Gábor, Németh G. Béla, Szent Ágoston, Weöres Sándor gondolatait a költészet lehetőségéről, Bergson értékcsökkenését a mai filozófusok szemében, Balassitól Kassáig a könyv írásaiban megidézett szerzőket. Nagy Gáspár *Sírfelirat* című kötetéről írt kritikájában a „halálszéli sors-helyzet” értelmezésébe bevonja Babits meditációját az életről és a nem-életről, az *Emlékezés gyermekem telekre* című vers tanúságát, Kosztolányi emlékét, aki szerint egyetlen fontos dolog a halállal való szembenézés, József Attila létlíróját, Illyés, Nagy László, Kormos István inspirációját, a gyászmise liturgiáját. Ebben a gondolati hálóban értelmeződik a kötet vezérszólama. Az elemzésben megjelennek a legfontosabbnak tekintett alkotások, de ott vannak a korábbi évekből azok a művek is, amelyek azt jelezték, hogy a költőt „már régóta és folyamatosan izgatta az a bizonyos másik birodalom”, a léten túli lét, a „végső nagy utazás”. A *Félig vakon írt levél J. A.-nak* és a *Te Istenre bízad...* ugyanakkor kijelöli azt a poétikai kört is, melyben Olasz Sándor szerint Kosztolányitól, József Attilától, Babitstól eltérő versszerkezetben jelennek meg ezek a gondolatok. A *Sírfelirat* című kötetnek ezt a szolamát Nagy Gáspár gyors halála erősítette föl Olasz Sándor kritika-esszéjében. Az elemzésben azonban jelen vannak a gyűjtemény egyéb szolamai is: 1956 emléke, a *Fénylő arc és tükröképek*, az *Októberi stációk – keserű töredékek*, s egy szótag asszociáció okán az *Öröknyar: elmúltam kilencéves* is; a barátokat búcsúztató-köszöntő versek, a „litá-

niás dicsérő énekek”. De szó van a költő versbeszédéről, az „én” felismerhetőségéről, s ennek kapcsán arról, alkalmas-e a mindig metaforikus nyelv gondolatok kifejezésére, megvalósul-e „a kifejezés és a kifejezett diszkontinuitása” és „széttartása”, azaz felmerül a nyelv és a gondolat kérdésének viszonya, mely W. Humboldtól, Schleirmachertól, Nietzsche-től a költészetelmélet egyik központi problémája.

A *Magány és társaság között* című kötet meghatározóan fontos jellegzetessége Olasz Sándor szuverén irodalomértelmezése. Nem konstruál új irodalmi kánont, nem gondolja, hogy az alkotás önnemzéssel születik, s teljesen független korától és a mű alkotójától, nem tulajdonít esetleges hangcsoport-egyezéseknek jelentést adó szerepet. Ugyanakkor nem kívánja konzerválni a korábbi ítéleteket sem. Tisztában van azzal az irodalomszociológiai ténnyel, melyet Escarpit foglalt szavakba a francia irodalomban, mely szerint a szerző halálát követő első huszonöt év a legkritikusabb. Ekkor rendezi át az utókor az életművet a maga irodalomfelfogása szerint. Nem egyes szerzők kitagadásához keres azonban érveket, hanem rendről rendre fölmutatja azokat a poétikai, műfajelméleti és gondolati bizonyosságokat, melyek mérlegelésével a most és ezután megszülető irodalmi művek befogadása is árnyaltabb és gazdagabb lesz. Németh László emlékezetből „kiűzendő”-nek ítélt regényeire utalva felidézi az *Izony* szerzőjének gondolatmenetét a *Regényírás közben* című esszéből a művek „külső” és „belső” rétegéről, az elsőről, amelyik „valóság érzését kelti” az olvasóban, s a másodikról, amelyik „igazat mond a világ szerkezetéről”. Sütő András változatlan érvényessége mellett Kosztolányi, Illyés és Wittgenstein nyelv-elméleti gondolataival érvel. Juhász Ferenc példáján dokumentálja, hogy „a mű nemcsak nyelv, szerkezet és formálás”, de „minden jelentős mű mélyén zajlik valamiféle etikai aktus, amelynek legföljebb a meglétére nem mer rákérdezni a kritika”. Vekerdi László esszéiről szólva „gátlástalan önmegvalósítóink” kanyarjait idézi, azokat a lapszerkesztőket például, akik szekértábor-irodalmakat teremtettek, szemben azokkal az orgánumokkal, amelyek nyitottságukkal és jóindulatukkal lehetőséget adtak „a legkülönfélébb törekvéseknek”.

Szándékolt műfajteremtés, nyitottság és érdeklődés, a részletek felmutatásának izgalma és az egész birtokbavételének igénye jellemzi Olasz Sándor kötetét. Különösen időszerű most, amikor – a könyv utolsó mondatát idézve – eltűnt az idő is, a rész is, s eltűnőben van az egész is.

Pavlovits Miklós

Tisza táji piktúra – Szuromi Pál nézőpontjából

Szuromi Pál *Árnyak és parazsak – Ezredfordulós láttelepek* (Hungarovoxx Kiadó – Bp. 2010) címmel összegyűjtött, képzőművészeti tárgyú kritikákat tartalmazó kötetének első írása nem közvetlenül esztétikai munka. Azt mutatja be ugyanis, milyen hiábavaló és eredménytelen a kultúra megszállott művelőinek küzdelme, ha egyszer a helyi politikai döntéshozók „racionális intézkedésre” és határozathozatalra szánták el magukat (A *Szegedi Képtár kálváriája*).

Tudósítása ugyanis azt a szívszorogató küzdelmet írja le érzékletesen, amelyet a szegedi képzőművészek és barátai indítottak néhány éve a város képtárának megmentéséért a helybéli hatalmasságokkal szemben. Volt ebben közbotrány, a művészek nyilvános demonstrációja, a képeknek a falakról való happening eltávolítása, tüntetés, megoldási javaslatok felkínálása, petíció és így tovább.

Mindhiába. A városnak azóta sincs saját képtára.

A könyv elejére szerkesztett beszámoló tán ennyiben művészeti tárgyú. A lokalitás mint az esztétika különös kategóriája jelenik meg benne – más kritikákban viszont, mint utalás tűnik fel, annak kapcsán, hogy a Tisza-parti tárlatok, biennálék többségükben alkalmatlan kiállítóhelyiségekbe zsúfolódva kerülnek megrendezésre.

Meg talán azért is a kötet elején szerepel a képtár bezárásának története, hogy jelezze: milyen is az a szellemi közeg, amely a szerző szellemi közérzetét meghatározza.

*

A festmények egy adott időpontban, jól meghatározott körülmények között létrehozott történeti tárgyak – vélekedik Daniel Arasse, a neves párizsi művészettörténész. E megállapítása Madrid zseniális piktorának, Velázquez: *Az udvarhölgyek* című festményének elemzése során született. A közismert kép a műtermet ábrázolja, udvarhölgyekkel, udvaroncokkal, kutyával és magával az alkotó piktorral, amint éppen ezen a vásznan dolgozik. A háttérben egy tükör is feltűnik, amelyben viszont maga az uralkodó, IV. Károly és felesége látszik, amint királyi érdeklődéssel szemlélik a munkálkodó művészt.

Mondhatni, ez a mű harmadik dimenziója. A hátoldal perspektívája.

Van tehát egy vásznunk, benne egy, sőt több másik képpel. A keret egyúttal Velázqueznek önmagáról, a megjelenített szereplőkről, apró-cseprő tárgyokról és természetesen saját koráról beleírt/festett üzeneteit rejti. A figuratív festészetben oly divatos festői önkifejezés okán, illetve a sík lehetőségeinek közlendőbeli kiterjesztésének céljával. Meg azért is, hogy legyen dolguk a mai műtörténészeknek: feltárni és magyarázni a festők magán és közösségi közleményeit.

Netán Da Vinci-kód címen, bestsellerregényt írni ennek ürügyén.

Ez a feltáró és elemző elhivatottság, mondhatjuk, a velázquezi tükrök mögöttes dimenzióinak elemzése ad munkát Szuromi Pálnak is, rendszeres szorgalommal publikált esszéi, kritikái, esztétikai jegyzetei révén (*Forrás, ÉS, Tiszatáj stb.*).

Az elemzések tárgyai festmények, szobrok, grafikák és alkotóik – a mögöttes láttató tükör pedig, széles e horizonton, az ezredforduló évei. „A művészi nyomkeresések gesztusaiba a kortársi

idő- és emberszemlélet minduntalan érzékenyen beleszól” – állapítja meg maga is, aktuálisan Deim Pál művészetéről írott vázlatos pályarajzában.

Sokféle ugyanis természeténél fogva az általa kitüntetett képzőművészet arca: hagyományos és modern, figuratív és nonfiguratív mesterek, a magyar piktúra tradíciói és csoportosulásai, alkotó közösségek, táborkok, műhelyek és művészi magányok.

És az odahelyezett világ. Olyanformán, mint *Az udvarhölgyek* esetében ez kitetszik.

Emez utóbbi szerves részeit bontja ki a jelen „képzőművészet történetiségének” – a jeles író-esztéta érzékeny világ- és kultúralátásának „háttérében”. Mert ugyan „a festészet szférájában óhatatlanul átlényegülnek, megszelídülnek a hétköznapi tapasztalatok” – jegyzi meg Tóth Menyhért munkássága kapcsán. Ám mindez nem adhatna felmentést egyetlen kritikusnak sem akkor, ha nem olyan impozáns lexikális tudás birtokában írná műelemzéseit, mint teszi ezt Szuromi Pál.

*

A több mint hatvan esszét, tanulmányt és kritikát egybefűző kötet írásaiban markánsan kirajzolódik az ezredforduló alföldi művészetében rögzült ellentmondások sokasága: alkotói sokféleség, útkereső esztétika, manír és modor, ünnepektől közhely és értékeltől elhivatottság. Az *ezredfordulós látletelekben* jól tagolt tematikus-gondolati csoportosításban lapozhatók át az utóbbi bő évtized esztétikai közeseeményekről született esszétudósítások.

Jelevén a szerző kétségeit is egyben: „A kultúra láncolatában talányosan változnak a kifejezési dimenziók.” (Üdvözlény sötétség) – jelenti ki, hogy kétségünk ne legyen a jegyzetek írójának alapállásáról, érzékeny, ám objektív távolságtartásáról az ítéletalkotásban.

Művészekről és szellemi köz-velekedéseikről egyaránt.

Alapos életrajzi háttérreljárólak, biztos művészettörténeti tudás és mértéktartó elfogultság az alap, amelyen tolla nyomán megelevenednek az egyéni és csoportos tárlatok, köznapi szorongások, művészi, alkotói, szellemi bukfenécek, tárgyasult szépségek. És gyakorta az a közeg is, amelyek talaján az aktuális politika és az alkotók között kialakult hírnév, elismertség és pénzbeli támogatások, díjak viszonylata sejtődik föl.

Arnyak és parazsak – amint a cím is jelzi.

*

Tudjuk, a festészet (is) olyan művészeti ág, amely sajátos eszközeivel képes emelkedett csodálkozásunk kiváltására. S ennek lényege alig-alig leírható. Ám talán épp ezért tisztelhetjük a tollforgató esztétákat, akik erre sikeres kísérletet tesznek.

Mint Szuromi Pál is.

Nem mintha mindenben egyetértenénk Szeged és az Alföld módszeres művészeti elemzőjével. Azért is nehéz lenne ez, mert az olvasónak/jegyzetírónak nincs módja ellenőriznie a könyvben felvonultatott műalkotások többségét. Az elmúlt évtized tárlatai, hasonlóan a színházi előadásokhoz, eltűntek az időben. Így a róluk fogalmazott elemzések is lényegében Szuromit jellemzik. De makacs gondolkodási kényszere, az ezredforduló magános esztétájának vívódása a klasszikus és modern vázának, szobrok tartalmi és formai problémáival, alkotóival, minden tiszteletet megérdemel.

Nem kevésbé elegáns esszéinek az utóbbi századváltás esztendeiben megélt tárgyi és szellemi világával való heroikus szembenézése.

A jó háromszáz oldalas, szép kiállítású kötetben tematikus csoportosításban fonódnak egymásba a fejezetek: „Szürkülő szempárok, Képközelben, Személyes világlások, Időtálló fórumok. Ez utóbbiban olvashatók az évtized táblakép-festészeti biennálékról, vásárhelyi és szegedi tárlatairól, kaposvári groteszk biennáléról megjelentetett nagyobb lélegzetű beszámolók.

Szuromi ízlése részint az alföldi, szegedi kultúrában gyökerezik, részint pedig a művészet-történet jelentősebb példaképeinek életművében. Ezért szerkesztett kötetébe szívesen elemzett mesterei közül többeket: *Rembrandt, Goya, Picasso, Moholy Nagy, illetve Tóth Menyhért, Kohán György, Schéner Mihály* alkotják a sort. Vagy a közöttünk élő, személyes szimpátiák alanyai: *Novák András, Kalmárné Horóczy Margit, Arany Sándor, Sejben Lajos* és mások.

*

A kérdés már csak az lehet: Szuromi látteleleinek árnyas és parazsas mozaikjai kirajzolnak-e összességükben egy tágabb horizontot az ezredforduló piktúrájáról. Kialakul-e az olvasóban valamiféle benyomás az egészről, ha megkérdezi magában: voltaképpen milyen is a Dél-Alföld képzőművészete. Korszerű? Izgalmas? Hagyományörző? Unalmas? Fölfedező? Ötlettelen? Epigonista? Konzervatív? Vidékiez?...

Sajnálunk kell, hogy ilyen? Avagy éppen büszkék legyünk rá?

E kérdés azért marad válaszolatlan, mert a több mint félszáz, egyszeri alkalomra született és aktualizált kritika, jegyzet nem az összegző leírás igényével készült. Az események földrajzi kiterjedése is behatárolta a szerző mozgáskörét: Szeged és a tágabb környéke, ahová napi jövés-selmenéssel egy esztéta gond nélkül elvonatozhat. Hogy kibogozza mindazt a látható és elképzelhető mindenséget, amiről a kortárs festészet szól. Jelennek, jövőnek?...

A szerzőt azonban biztathatjuk egy ilyen, összegző jellegű tanulmány megírására.

*

Szeged szellemi közösségének rokonszenve érzékelhető volt könyvének bemutatóján is a Somogyi Könyvtár olvasótermében. Barátok és ellenfelek, írók és drukkolók, dicsért, sértett-megbékült művészek, esztéták, amatőrök és hivatásosok gyűltek össze itt. Megtelt az olvasóterem szegedi művészekkel, művészetbarátokkal és rokonszenvezőkkel.

Az ünnepeltet hosszan tapsolták.

Tudva való ugyanis az is, hogy Szuromi Pál amolyan városképi, meghatározó jelentőségű figurája Szeged kulturális életének. Csaknem mindenütt ott van, ahol a szellem eseményei létrejönnek, tollát sokan szeretik, kevesebben ellenszenvvel tisztelik. Egy személyben valósítja meg azt, amit egy regionális művészeti/kritikai műhelynek kellene valóra váltania: a kulturális közbeszédet. Az egymás megismerését szolgáló folytatólagos szellemi véleménycserét. Hogy az érintettek: művészek és barátai, ítélezők és finanszírozók, döntéshozók és támogatottak magukra ne maradjanak véleményükkel, töprengéseikkel.

Mint írja: „Nem nehéz ugyanis belátnunk: a fény áztatta nappali időszakoknak voltaképp a borongós éjjelek a tudatalatti megfélelői.” (Üdvözlégy sötétség)

E számunkat nyomta és kötötte az AS-Nyomda Kft. Szilády Üzem

axel springer

6000 Kecskemét, Mindszenti krt. 63.

Tel.: +36 76 481 401; Fax: +36 76 481 204

E-mail: szilady@axelspringer.hu

www.as-nyomda.hu; www.szilady.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.